

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

_____ **С.В. Дутчак**

Управління регіональним розвитком туризму

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Чернівці
Чернівецький національний університет
2011

ББК 65.050.22 + 65.497.58 -45

Д 848

УДК 332.14: 338.48 (075.8)

Друкується за ухвалою редакційно-видавничої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 6 від 22 вересня 2011р.)

Рецензенти:

- Брусак В.** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоморфології і палеогеографії, Завідувач НДЛ інженерно-географічних природоохоронних і туристичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Рідуш Б.Т.** - кандидат історичних наук, доцент кафедри фізичної географії та раціонального природокористування географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Тімець О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Дутчак С.В.

Д 848 **Управління регіональним розвитком туризму** : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 128 с.

У навчальному посібнику розглянуто основні підходи до понять: «регіон», «регіоналізація», «розвиток регіону», «регіональна політика» та «регіональна економіка». Розкривається структура територіальної організації туризму, зміст поняття процесу управління туризмом як системою певних відносин між суб'єктом та об'єктом управління. Туризм висвітлюється як туристсько-рекреаційна діяльність із позиції виробника турпродукту та споживача. Подається авторський підхід до класифікації туризму та аналізується зміст ресурсного забезпечення кожного із сегментів туристсько-рекреаційної діяльності. Конструктивно-географічний підхід до питань розвитку туризму в регіоні відображений через поняття туристсько-рекреаційного ландшафту – як класу антропогенних ландшафтів що формуються в наслідок даного виду господарської діяльності.

Для студентів вищих навчальних закладів спеціальності туризм та менеджмент туризму, а також викладачів вузів та фахівців у сфері туризму.

УДК 332.14: 338.48 (075.8)
ББК 65.050.22 + 65.497.58 -45

© С.В. Дутчак, 2011
© Чернівецький національний
університет, 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. Основні поняття регіоналістики. Чинники регіоналізації в Україні	6
1.1. Регіон як природно-історична система	6
1.2. Поняття «регіон» та їхня класифікація	7
1.3. Поняття «регіональна політика»	9
1.4. Економічний та етносоціальний чинник регіоналізації в Україні	12
Розділ 2. Інституційна інфраструктура регіонального розвитку в Україні	15
2.1. Державна політика у сфері розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні	15
2.2. Стан та проблеми розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні	17
2.3. Шляхи розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні	21
Розділ 3. Регіональна економіка: предмет, об'єкт та методи дослідження	23
3.1. Поняття «регіональна економіка». Предмет та об'єкт регіональної економіки як науки.	23
3.2. Регіональна економіка як сфера реальної господарської діяльності	24
3.3. Регіональна спеціалізація.	26
Розділ 4. Організація управління регіональним розвитком	27
4.1. Методи і принципи управління регіональним розвитком	27
4.2. Структура управління регіональним розвитком	30
Розділ 5. Державне регулювання територіального розвитку та особливості регіональної політики України	34
5.1. Державне регулювання територіального розвитку	34
5.2. Взаємозв'язок між системою державного управління і регіональним розвитком	38
5.3. Особливості державної регіональної політики України	39
Розділ 6. Регіональний економічний комплекс та ресурсне забезпечення територіальної організації його господарства	41
6.1. Структура регіонального економічного комплексу	41
6.2. Економічне обґрунтування територіальної організації господарства і його ресурсного забезпечення	44
6.3. Ресурси як основа розвитку та спеціалізації регіону	45
6.4. Поняття про туристичний регіон та його компоненти	47
Розділ 7. Туризм із позиції господарського комплексу	49
7.1. Туризм – як наукова система.	49
7.2. Основні структурні блоки туристсько-господарського комплексу	50
7.3. Проблеми систематизації та класифікації в туризмі.	54
Розділ 8. Теоретичні основи вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів. Сегментація туристсько-рекреаційної діяльності	56
8.1. Еволюція організаційних і функціональних особливостей туризму	56
8.2. Трансформація понять “рекреаційні ресурси” та “рекреаційна діяльність” в «туристсько-рекреаційні ресурси» і «туристсько-рекреаційна діяльність»	58
8.3. Обґрунтування поняття “туристсько-рекреаційна діяльність”	61

8.4. Еволюція підходів до вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів	62
8.5. Сегменти туристсько-рекреаційної діяльності.	66
Розділ 9. Функціональна характеристика сегментів туристсько-рекреаційної діяльності	70
9.1. Організаційні особливості курортно-лікувального сегмента туристсько-рекреаційної діяльності та специфіка ресурсної бази	70
9.2. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази комерційно-ділового сегмента ТРД	75
9.3. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази релігійного сегмента ТРД	75
9.4. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази пізнавально-розважального сегмента ТРД	76
9.5. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази екологічного сегмента ТРД	78
9.6. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази спортивно-оздоровчого сегмента ТРД	78
9.7. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази екзотичного сегмента ТРД	79
Розділ 10. Використання ландшафтного підходу у дослідженні туристсько-рекреаційної діяльності	81
10.1. Основні принципи ландшафтного підходу до дослідження ресурсної основи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності	81
10.2. Туристсько-рекреаційні ландшафти як середовище здійснення туристсько-рекреаційної діяльності	84
10.3. Характеристика туристсько-рекреаційних ландшафтів	87
10.4. Алгоритм дослідження регіону для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності на основі ландшафтного підходу	93
Розділ 11. Державне регулювання туристсько-рекреаційної діяльності в Україні на регіональному рівні	97
11.1. Основні проблеми державного регулювання туристсько-рекреаційної діяльності в Україні	97
11.2. Програмно-цільовий підхід до управління розвитком туристсько-рекреаційної діяльності та туристичної інфраструктури	99
11.3. Роль держави в організації й регулюванні розвитку туристичної діяльності регіонів України	101
11.4. Шляхи реалізації державної політики розвитку туризму на регіональному рівні	102
Список літератури	105
ДОДАТКИ	109

ПЕРЕДМОВА

Сучасна концепція розвитку світового співтовариства - це «єдність в різноманітності». Людство загалом постає як інтегрована макросистема, що складається з безлічі територіальних систем та підсистем різного ієрархічного рівня. Територіальні системи є по суті, певними регіонами, пов'язаними між собою економічними, політичними, історичними зв'язками. Тому підходів до понять (чи то категорій) «регіон», «регіоналізація», «розвиток регіону» багато. Ці категорії тісно пов'язані з такими напрямками в дослідженнях процесів розвитку суспільства як геополітика та регіональна економіка, що входять до цілого напрямку сучасної географії, який прийнято називати конструктивною географією. Саме в рамках конструктивної географії можна розглядати і моделювати різні сценарії розвитку світового порядку, роль та місце кожної з країн чи груп країн певного регіону в світовому співтоваристві.

На сучасному рівні розвитку людського суспільства чітко простежуються дві тенденції: *перша* – ріст централізації управління, *друга* – зростання ролі регіонів в політичному та соціально-економічному житті. Ідея регіоналізму виникла як протипага «надцентралізації». Ці тенденції – концентрації влади і її розподілу по регіонах – вочевидь приречені на постійний конфлікт.

Наукові дослідження у сфері туризму нині перебувають на стадії активного розвитку. Останнім часом формується понятійний апарат нової наукової системи, яка складається з прикладних наук про туризм, а також дисциплін щодо організації обслуговування туристів (рекреантів).

Метою даного навчального посібника є систематизація інформації щодо можливостей розвитку туристсько-рекреаційної діяльності в регіоні, забезпечення цієї діяльності ресурсами. У посібнику розкривається структура територіальної організації туризму, зміст поняття процесу управління туризмом як системою певних відносин між суб'єктом та об'єктом управління.

Окремим розділом у посібнику подається новий підхід до класифікації туризму, який розкривається як вид господарської діяльності підприємств туристичної сфери та вид туристичної діяльності власне споживачів туристичного продукту. Теоретичне вивчення ресурсної бази розвитку туризму кожного із сегментів туристсько-рекреаційної діяльності дає можливість майбутнім фахівцям встановити закономірності розвитку та міжгалузеві зв'язки даного виду господарської діяльності.

Конструктивно-географічний підхід до питань розвитку туристсько-рекреаційної діяльності відображений у посібнику через поняття туристсько-рекреаційного ландшафту (ТРЛ) – як класу антропогенних ландшафтів, що формуються внаслідок даного виду господарювання, як середовище туристсько-рекреаційної діяльності. Саме це середовище є носієм (джерелом) туристсько-рекреаційних ресурсів і кожен сегмент (підсегмент, вид) туристсько-рекреаційної діяльності потребує свого певного набору (комплекту) туристсько-рекреаційних ресурсів – як основних передумов для можливості свого розвитку.

Особливість та сутнісне наповнення поняття “туристсько-рекреаційний ландшафт” подано з позиції системи “людська діяльність – середовище цієї діяльності”. При зміні планової економіки на нові ринкові умови господарювання, перед дослідниками туристсько-рекреаційної сфери постало важливе завдання – формування нових методологічних засад вивчення проблем розвитку туризму та рекреації в Україні та регіоні зокрема. У посібнику пропонується методика дослідження ресурсної бази розвитку кожного із сегментів туристсько-рекреаційної діяльності. Складність питання полягає в тому, що місцевість (певну територію – природний комплекс, ландшафт) *неможливо* оцінювати для відпочинку взагалі. Оцінку ресурсної бази пропонується проводити для конкретного виду туристсько-рекреаційної діяльності з позицій рекреанта (туриста). Саме такий підхід дає можливість організаторам або виробникам певного туристичного продукту максимально використати рекреаційний потенціал території (регіону). Знаючи можливості ресурсної бази і вимоги відповідних категорій туристів (рекреантів), тобто *ситуацію на ринку споживача*, фахівець (менеджер, управлінець) у сфері туристсько-рекреаційної діяльності зможе планувати розвиток того чи іншого сегмента ТРД, а безпосередній виробник турпродукту - формувати пропозицію, тобто *ринок відповідного турпродукту*.

Розділ 1

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РЕГІОНАЛІСТИКИ. ЧИННИКИ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Регіон як природно-історична система. Поняття «регіон» та їхня класифікація. Поняття «регіональна політика». Економічний та етносоціальний чинник регіоналізації в Україні

1.1. Регіон як природно-історична система

Нині залишаються питання, на які ще не сформовано однозначної відповіді: яка ж природа регіонів загалом, як вони виникають та еволюціонують, чи можливе регулювання розвитку регіонів?

За трактовкою М. Багрова регіон – «це відносно замкнуте територіальне недержавне соціально-виробниче утворення, яке характеризується самовідтворенням культурно-господарської і етнічної структури, покладеної на природну територіальну основу». При аналізі цього визначення очевидними стають такі моменти:

- регіон не є одиницею адміністративно-територіального поділу, тобто це недержавне самобутнє утворення і це утворення, тоді як мережа адміністративно-територіального поділу штучна;
- регіон є системою, яка самоорганізується, оскільки тільки в цьому випадку можливе самовідновлення культурно-господарської і етнічної структури;
- регіон співвідноситься з природною територіальною структурою, тобто з географічним ландшафтом у широкому розумінні (з географічним середовищем).

Таким чином, регіон можна розглядати як природно-історичну систему, яка самоорганізується, яка визначає його (регіону) відносну незалежність від міждержавної та внутрідержавної диференціації, а також як систему, що має чітко виражений етнополітичний характер.

Україна обрала своїм стратегічним курсом інтеграцію до структур Європейського Союзу. Для реалізації цієї мети потрібно виконати ряд умов, одна з найголовніших – активний регіональний розвиток. Про це йдеться у Декларації щодо регіоналізму, яка прийнята Асамблеєю Європейських регіонів у 1996 р. У цьому документі, зокрема, зазначено що регіони мають взяти на себе відповідальність у таких галузях, як економіка, культура і туризм. Це положення знайшло подальший розвиток і в Європейській хартії про місцеве самоврядування. Таким чином, розробка та впровадження в Україні дієвої регіональної політики наблизить нашу державу до ефективного співтовариства з розвинутими країнами світу. Зміцнення ринкових відносин в Україні відбувається шляхом формування й розвитку змішаної економіки, де взаємодіють ринкове і державне регулювання, зокрема й на регіональному рівні. Тільки завдяки створенню соціально орієнтованої ринкової економіки роль і значення сфери послуг туризму буде неухильно зростати.

Окремі аспекти регулювання розвитку туризму регіонів висвітлені у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Ю.В. Алексєєва, В. К. Бабарицька, Д.М. Стеченко, М. І Долішнього, І. В. Валентюк, В. Г. Гуляєва, А. Б.Добровольської, В. Ю. Керецмана, В. К. Євдокименка, В. В. Мамонової, С.А Мельник, В. А. Шульги, М. Портера, Р. Харрода, М. Ленделя та інших.

У світовій системі господарства туризм сьогодні посідає провідні позиції. За оцінками Всесвітньої туристичної організації (ВТО), вже наприкінці 2000 р. туризму відводилося перше місце серед галузей світового господарського комплексу за обсягом

експорту товарів та послуг. На туризм припадає близько 12% загальносвітового валового продукту та 7 % світових інвестицій. Безпосередньо у світовій сфері туристичних послуг зайнято понад 260 млн. осіб, що становить 10% працюючих. Більше як у 40 державах туризм є головним джерелом поповнення бюджету, а ще у 70 – однією з трьох основних статей. За даними ВТО, загальна кількість туристів (міжнародних і внутрішніх) з урахуванням екскурсантів становить понад третину населення земної кулі. За прогнозами, XXI століття буде віком туризму.

1.2. Поняття «регіон» та їх класифікація

За роки незалежності регіональна політика в Україні, на жаль, не належала до пріоритетів внутрішньої політики держави, а це стало чи не головною причиною відсутності структурованого і ефективного регіонального управління. Нинішній етап державотворення вимагає законодавчого закріплення нової ідеології регіональної політики. Назріла необхідність у комплексному науковому аналізі проблем регіоналістики, до якого мають долучитися управлінці, юристи, економісти, політологи, історики та фахівці інших галузей науки. Але успішне формування основ регіональної політики і нової структури регіонального управління неможливе без з'ясування трьох ключових проблем, які мають науково-теоретичне і практичне значення:

По-перше, що таке регіон? Які види регіонів існують нині? Як співвідносяться регіони з адміністративно-територіальними одиницями і чи не є вони тотожними? Чи веде регіоналізація держави до змін адміністративно-територіального устрою?

По-друге, що таке регіональна політика, яка її структура і мета? Чим визначається її ефективність? Який інструментарій необхідний для здійснення успішної регіональної політики?

По-третє, що розуміють під регіональним управлінням, хто є об'єктом та суб'єктом управління? Як регіональне управління співвідноситься з державним управлінням та місцевим самоврядуванням?

В сучасних умовах розвитку суспільних відносин поняття регіону не може бути звужене до поняття адміністративно-територіальної одиниці.

Регіон – це певна територія в рамках однієї держави чи групи держав, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними чи іншими) і за цими критеріями відрізняється від інших територій.

В наукових публікаціях сьогодні пропонуються різні способи класифікації регіонів, тобто визначення конкретних *критеріїв*, за якими можлива систематизація різнопланової інформації про зміст поняття «регіон». А це, в свою чергу, формує зміст регіональної політики та структуру інститутів регіонального управління. Загальноприйняті нині такі критерії:

Критерій 1: адміністративно-територіальний поділ.

У залежності до існуючих адміністративно-територіальних одиниць, можна виділити такі види регіонів.

1. *Регіон* – це адміністративна одиниця субнаціонального рівня, яка має чітко визначені кордони, знаходиться в ієрархічній системі державного управління, на неї поширюється дія одного кола нормативно-правових актів. Під це визначення підпадають області України, Автономна Республіка Крим.

2. *Регіон* – це неадміністративна територіальна одиниця субнаціонального рівня. На прикладі України мова йде про кілька областей, наприклад, Карпатський регіон, який, на думку більшості регіоналістів, об'єднує Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області.

Різновидом такого регіону може бути регіон, який включає частини адміністративно-територіальних одиниць, наприклад, регіон гірських Карпат, який об'єднував би гірські населені пункти вказаних областей, які підпадають під дію закону "Про статус гірських населених пунктів".

В такому розумінні регіон також має чітко визначені територіальні межі, але його кордони не збігаються з кордонами адміністративно-територіальних одиниць (областей та районів).

3. *Регіон* – це територія, на якій реалізується (чи може бути реалізована) певна програма. Такий регіон має досить нечіткі характеристики, в тому числі територіальні, як правило, вказується тільки на його центр, а кордони можуть бути розмиті. Такий регіон існує в багатьох адміністративно-правових системах, а управління здійснюється в неадміністративних формах. Наприклад, рекреаційний регіон Українських Карпат.

4. *Регіон* - це територія, що включає частину території України і частину території іншої держави яка знаходиться за межами України, а отже, і за межами юрисдикції України (так звані євро регіони).

Критерій 2: існуючі проблеми у певній сфері життя суспільства.

Загальноприйнятим підходом до класифікації регіонів у регіоналістиці є виділення *проблемних регіонів*, тобто регіонів, які характеризуються подібним набором (комплексом) проблем.

Проблемний регіон – це територія, яка не в змозі самостійно розв'язати свої соціально-економічні проблеми чи реалізувати свій потенціал, тому вимагає підтримки з боку держави.

Такого розуміння "проблемності" регіону дотримуються країни Євросоюзу у своїй наднаціональній регіональній політиці, до політико-правових і економічних стандартів якого прагне Україна. Проблемний регіон, як правило, не збігається з адміністративно-територіальною одиницею (наприклад, регіон, що постраждав від паводка в Закарпатті).

Проблемні регіони також мають свої відмінності. Тому їх також можна згрупувати (класифікувати) за певними ознаками. На даному етапі розвитку регіоналістики вже окреслилися певні підходи до *класифікації* проблемних регіонів.

Виділення (виокремлення) проблемних регіонів доцільно проводити в залежності від:

1). *гостроти соціально-економічних проблем*. Гострота проблем (кризовість ситуації) визначається на основі системи індикаторів, основними з яких є: виробничий потенціал, зайнятість продуктивного населення, рівень життя, правопорядок і режим законності, науково-технічний потенціал, екологічна ситуація, демографічна ситуація, бюджет і фінанси, енергозабезпечення, продовольче забезпечення.

Кризовими вважаються ті регіони, в яких системна криза викликає незворотні соціальні й політичні деформації;

2). *стану регіональної економічної політики*. В цьому випадку прийнято виокремлювати: економічно відсталі, депресивні та прикордонні регіони. Визначити відсталий регіон можна тільки в контексті соціально-економічної ситуації в державі.

Економічно відсталими регіонами прийнято вважати такі, які мають традиційно низький рівень життя порівняно з основною масою регіонів країни. Як правило, для таких регіонів властивий тривалий застій, низька ефективність господарської діяльності, недиверсифікована (тобто однорідна) галузева структура промисловості, недостатньо розвинута соціальна сфера.

Депресивні регіони принципово відрізняються від відсталих тим, що при недостатніх існуючих соціально-економічних показниках у минулому ці регіони належали до розвинутих регіонів країни.

Як правило, вони мають досить високий рівень виробничо-технічного потенціалу, значну частину промислового виробництва у структурі господарства, кваліфіковані кадри. Але з різних причин (через зниження попиту на основну продукцію чи зниження її

конкурентоспроможності, вичерпаність корисних копалин) такі регіони втратили своє колишнє економічне значення. При цьому тривалість і глибина регіональної депресії визначається складом тих галузей виробництва, криза в яких стала основною причиною поширення депресії на всю економіку регіону.

За цією ознакою депресивні регіони можна поділити на: *старопромислові, аграрно-промислові та видобувні*. Основною причиною утворення депресивних регіонів є трансформація економіки країни в рамках перехідного етапу розвитку.

Старопромислові регіони характеризуються комплексом спільних ознак у різних державах і потерпають, насамперед, від: розірвання економічних зв'язків, скорочення державного замовлення на певні види продукції, дисбалансу цін.

Аграрно-промислові депресивні регіони в чистому вигляді виділити складно, головню через загальну депресію в аграрно-промисловому комплексі країни. Перш за все, такі регіони асоціюються з територіями, де частка сільського населення відносно велика.

Видобувні депресивні регіони виникають, як правило, у локальних гірничопромислових та лісопромислових зонах, що розташовані у малозаселених територіях держави.

Домінуючими проблемами вказаної групи депресивних регіонів є: відсутність можливості для створення альтернативних виробництв, необхідність підтримувати функціонування інфраструктури, організація переселення надлишкового населення.

Поняття *«прикордонний регіон»* передбачає, що його територія відчуває суттєвий вплив державного кордону. Кількість прикордонних регіонів в Україні, наприклад, суттєво збільшилася після розпаду СРСР за рахунок оформлення кордонів з Росією, Молдовою та Білоруссю. Нині вже окреслилася потреба класифікації прикордонних регіонів у залежності від того, на яких кордонах вони знаходяться. В нових прикордонних регіонах виникає необхідність зміни конфігурації транспортних та інженерних комунікацій, переорієнтації економіки, зміни режиму природокористування тощо.

В стратегії територіального розвитку України та її інтеграції у світову економіку прикордонним регіонам відводиться роль своєрідних форпостів у міжнародному економічному співробітництві.

Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків прикордонних регіонів повинен компенсувати їх віддаленість від економічних центрів держави, але, з іншого боку, це не повинно створювати проблеми для внутрідержавних міжрегіональних економічних зв'язків.

Проблемні регіони авангардного типу – це вільні економічні зони та українські частини Єврорегіонів. Їх особливістю є наявність певних конкурентних переваг, що пояснюється, як правило, географічним розташуванням таких регіонів: прикордонне чи приморське становище, наявність експортного виробництва тощо.

1.3. Поняття «регіональна політика»

Поліваріантне розуміння регіону як специфічного об'єкта політики та управління диктує необхідність чіткого визначення регіональної політики. Серйозною науковою і практичною проблемою є проведення чіткої межі між власне регіональною політикою та регіональними аспектами внутрішньої і зовнішньої політики загалом.

З одного боку, практично будь-який напрям державної політики має той чи інший регіональний аспект, з іншого - суму цих аспектів не можна вважати регіональною політикою.

Слід зауважити, що значна частина науковців (наприклад Н.І. Ларіна А.А. Кисельников, Ю.Н. Гладкий, А.І. Чистобаєв, В. Лексин, Є. Андреева, А. Ситников, А. Швецов та ін.) визначають *регіональну політику* як:

- засіб державного регулювання соціально-економічних процесів у проблемних регіонах (ареалах) держави і зняття соціального і екологічного напруження;

- сферу діяльності по управлінню політичним, економічним, соціальним і екологічним розвитком країни у просторовому, регіональному аспекті, відображення взаємовідносин між державою і регіонами та регіонів між собою;

- систему намірів і дій, яка реалізує інтереси держави по відношенню до регіонів і внутрішні інтереси самих регіонів. Реалізує власне такими методами і способами, які враховують природу сучасних регіональних процесів, і яка здійснює все вищесказане переважно у структурі міжрегіональних і внутрірегіональних зв'язків.

В Україні нині існують декілька проектів концепцій державної регіональної політики. Автори цих проектів намагаються визначити поняття регіональної політики, сформулювати її мету, зміст тощо.

Зокрема, згідно з проектом, розробленим Комісією з розробки концепції державної регіональної політики, **державна регіональна політика** – це система заходів, що здійснюється органами державної влади з метою управління політичним, економічним та соціальним розвитком регіонів і територіально-адміністративних одиниць.

На думку Василя Керецмана, запропоноване визначення не зовсім вдале з таких причин:

1. Визначення поняття державної регіональної політики, запропоноване цією Комісією, передбачає, що це є політика виключно держави, водночас у світовому співтоваристві загальноприйнята точка зору, відповідно до якої регіональна політика - це сукупність (поєднання) державної та місцевої регіональної політики. Тому, правомірно говорити про державну регіональну політику та місцеву регіональну політику, які тісно взаємодіють між собою.

2. У визначенні, поданому в даній Концепції, слід уточнити питання суб'єкта та об'єкта регіональної політики. Згідно з цією концепцією, суб'єктом регіональної політики є виключно "органи державної влади". Але в цьому випадку залишаються поза увагою інші потенційні суб'єкти, перш за все – органи місцевого самоврядування, громадські організації, суб'єкти підприємницької діяльності і, врешті, безпосередньо населення регіонів.

Фахівці у галузі питань регіональної політики наголошують на зростанні загострення напруженості у відносинах та взаємозв'язках між регіоном та центром за схемою "регіон – центр - регіон".

Очевидно, що важливим елементом національної безпеки будь-якої держави, в тому числі й України, є недопущення територіальної дезінтеграції. А це означає, що ефективність регіональної політики повинна визначатися тим, наскільки вдалося досягти і підтримати компроміс між регіональними інтересами держави і місцевими інтересами самого регіону. «Об'єднавчою ідеєю і державної, і місцевої регіональної політики є стабільність міжрегіональних та внутрірегіональних відносин» (В. Керецман).

Метою будь-якої політики є формулювання і досягнення інтересів певних суб'єктів. Це стосується і регіональної політики, яка повинна полягати в максимальній і довгостроковій гармонізації інтересів держави і регіонів.

Метою ж регіональної політики є перш за все зведення до мінімуму тих невідповідностей, які створюють ґрунт для виникнення соціальних конфліктів, заважають соціально-економічному розвитку держави загалом або її частин, а також груп держав (наприклад, країн - членів певної міжнародної організації).

Останнім часом дослідники проблем регіоналістики відмовляються від планів відтворення у відсталих регіонах індустріальної структури, характерної для регіонів-лідерів. Найбільш популярною стала концепція порівняльних регіональних переваг, відповідно до якої кожний регіон прагне до максимізації регіонального економічного доходу на основі активізації тих галузей, в яких концентруються найбільш розвинуті й надлишкові в даному регіоні фактори виробництва.

В унітарних державах регіональна політика здійснюється, насамперед, центральним урядом, який однаковою мірою використовує макро- та мікро- інструменти щодо управління

регіоном. При цьому під макроінструментом розуміють монетарну, фіскальну і торгову політику, а під мікроінструментом – безпосередній вплив на робочу силу та підприємців.

У сучасних умовах в Україні відмінності в можливостях самостійного розвитку регіонів досить значні. Основний прибуток утворюється у центрі та на південному сході держави. Тому, власне, тільки держава може нині раціонально перерозподіляти прибуток між регіонами та галузями і тим самим стимулювати економічний розвиток держави загалом та допомагати проблемним регіонам.

Особливостями нинішніх суспільних відносин в Україні є загроза стабільності (політичної, економічної та ін.) у зв'язку із тривалим поділом регіонів на “донорів” і “реципієнтів”, тому що це об'єктивно веде до дезорганізації державного управління і держави в цілому.

Сьогодні регіональна політика в Україні (навіть, якщо вона невнормована і спонтанна) реалізується переважно через управлінські апарати адміністративно-територіальних одиниць - областей, районів тощо і насамперед через органи виконавчої влади. Ряд авторів вказують на недостатню підготовленість органів державного управління до виконання актуальних управлінських функцій як на державному, так і на рівні адміністративно-територіальних одиниць. Ще більше проблем виникає в органів державного управління при управлінні регіонами, які включають кілька адміністративних одиниць або їх частин.

Закономірно постають запитання: через які механізми держава здатна впливати на регіональні процеси і чи достатньо для цього органів державного управління, які функціонують сьогодні? Як оптимізувати діяльність цих органів? Які структури треба створити додатково? Які результати повинні бути досягнуті внаслідок їх діяльності? Якими нормативно-правовими актами слід регулювати діяльність вказаних структур?

Очевидно, що деякі повноваження по здійсненню регіонального управління держава змушена делегувати суб'єктам, що не входять до вертикалі виконавчої влади і не є органами місцевого самоврядування. Зростаюча складність проблем, які розв'язує сучасна держава, і розширення кола учасників, які розробляють політику регіонів, об'єктивно посилює значення регіонального рівня управління.

Про зростання інтересу до проблем регіонального розвитку та реформування регіонального управління свідчить, зокрема, й прийняття Концепції державної регіональної політики та спроба нормативно забезпечити процес утворення і функціонування регіональних агентств розвитку. Підтверджено це прийняттям постанови Кабінету Міністрів України “Про утворення Координаційної ради з формування мережі регіональних агентств розвитку” від 30 липня 1999 р. № 1394 та “Про затвердження Положення про Координаційну раду з формування мережі регіональних агентств розвитку” від 28 жовтня 1999 р. № 1996. В названих документах обґрунтовано доцільність утворення в Україні мережі регіональних агентств розвитку.

В регіонах України діють державні та недержавні інституції, які впливають чи потенційно можуть впливати як на регіональний розвиток, так і на регіональне управління. Вони і повинні так чи інакше бути представлені у регіональних агентствах розвитку. Серед них: місцеві органи державної виконавчої влади; територіальні органи центральних органів виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; окремі суб'єкти підприємництва чи їх структурні підрозділи; об'єднання громадян та їх структурні підрозділи, які відповідно до своїх статутів, займаються проблемами регіонального розвитку (місцеві відділення Асоціації міст, Спілки лідерів місцевих та регіональних влад України та аналогічні об'єднання громадян із місцевим статусом), а також профспілки.

Факультативними учасниками регіонального управління є: адміністрації спеціальних економічних зон (СЕЗ) чи подібних структур, національні адміністрації транснаціональних регіонів (єврорегіонів).

Діяльність вказаних інституцій, спрямована на ефективний регіональний розвиток нині, на жаль, не координується. Потреба в такій координації існує тому, що вирішити

питання регіонального розвитку лише через структури виконавчої влади чи місцевого самоврядування неможливо, як неможливе досягнення цілей регіонального розвитку виключно через громадські об'єднання чи бізнесові структури.

Регіональні агентства розвитку в Україні повинні набувати форм міжвідомчих координаційних Рад регіонального розвитку, що створюються і функціонують на рівні регіонів різних рівнів (В. Керецман).

Очевидно, що будь-яка нова управлінська структура, створена на регіональному рівні, буде ефективною лише в тому випадку, коли вона не буде дублювати існуючих інституцій, перш за все – місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, але при цьому буде вписуватися у контекст Концепції адміністративної реформи та зможе успішно координувати діяльність всіх суб'єктів регіонального розвитку й отримувати в результаті такого узгодження інтегральний результат, спрямований на сталий розвиток регіонів в Україні.

Протягом 1999 - 2001 рр. в Україні паралельно з формуванням Концепції регіональної політики розпочато процес створення інституцій, покликаний її реалізувати. Про це свідчить, зокрема, прийняття Кабінетом Міністрів постанови "Про утворення Координаційної ради з формування мережі регіональних агентств розвитку" від 30 липня 1994 № 1394 та постанови від 28 жовтня 1999 р. № 1996, якою затверджене положення про вказану Координаційну раду.

Заслуговує схвалення також створення при Президентові України дорадчого органу, який координує діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

1.4. Економічний та етносоціальний чинник регіоналізації в Україні

В наш час в наукових колах України, політиками, публіцистами, дедалі частіше використовуються поняття «регіон», «регіоналізація», «регіональна політика», «регіональна економіка». Велику роботу в галузі регіоналізації здійснили вчені географи під керівництвом А. Маринича. Значний внесок у розробку та вирішення питань регіональної політики, формування понятійного апарату, методики досліджень зроблено А. Голіковим, О. Ковальовим, О. Шаблієм, О. Болдецькою, О. Куценко, М. Багровим. В Україні нині видається декілька журналів присвячених регіонам, регіоналізації та регіональній політиці.

В чому ж причини такої популярності цих проблем? По-перше, необхідність соціально-етногенетичної ідентифікації самобутності, що об'єктивно притаманна історичним територіям України: Буджаку, Буковині, Галичині, Донбасу, Закарпаттю, Карпатам, Криму, Таврії, Поділля, Подніпров'ю, Полісся, Слобожанщині. По-друге, відсутність основних наукових позицій та методик дослідження регіональних проблем.

Питання «Що таке регіон?» залишається дискусійним. Загалом до кола «регіонального» потрапляє все, що пов'язане з конкретним географічним і соціально-економічним або адміністративно-політично організованим простором.

Виділяються декілька підходів до виокремлення регіонів.

Перший – під терміном «регіон» розуміють будь-яку певну адміністративно-політичну одиницю країни. В цьому випадку поняття «регіон» є синонімом поняття «область» (фактично йде дублювання адміністративно-територіальної структури країни).

Другий – під регіоном досить часто розуміють певну частину народногосподарського комплексу з однотипною природною основою, специфічною виробничою спеціалізацією, демографією та певною інфраструктурою. Головним завданням у цьому підході є: чіткий аналіз природно-географічної, демографічної та економічної складової, а на основі цього аналізу розробка прогнозу розвитку виробництва професійної структури трудових ресурсів, рівня зайнятості населення та рівня його життя. Даний спосіб демонструє типове економіко-географічне бачення сутності регіону. Слабке місце цієї концепції - нечіткість кордонів регіону в такому розумінні.

Третій підхід розглядає регіон як групу областей, однорідних з точки зору фізико-географічного бачення території, економічного й частково етноісторичного. Але в цьому випадку, як правило, чітко виділяється окремий центр, вузол, який є частиною формальної структури території. Однією із сильних сторін цього підходу вважаємо є наявність владних структур місцевого самоврядування міжрегіональні та міждержавні зв'язки, визначені певні політичні чинники та тенденції до суверенізації.

Четвертий підхід в основу виокремлення регіонів передбачає залучення соціально-історичних і етнографічних чинників, соціальну спадщину, історичний досвід, народні традиції і менталітет населення території, що досліджується, особливості способу життя, характерні життєві цінності тощо. Вивчається та відтворюється історична та соціальна пам'ять етносу. На жаль такі сторони процесу регіоналізації, виокремлення власне регіонів поки що мало вивчаються географами, а більшою мірою істориками, соціологами, лінгвістами. Тому практично зовсім втрачається природна складова – як передумова розвитку культури та історії формування етносу.

На думку Багрова М., саме *природна складова регіону є тією передумовою, що сприяє формуванню й історичного розвитку, й культурного надбання, і економічної цілісності, і як наслідок, поселень, традиційних видів господарювання, засобів сполучення взаємодії з іншими регіонами, етносами, тощо.*

З огляду на економічний розвиток України в наш час, можемо зауважити, що початок XXI ст. відзначається певним розгортанням протиріч між індустріальним Сходом і Півднем та Заходом і Центром. Це пов'язано з різними економічними пріоритетами цих регіонів.

Саме ці пріоритети, базуючись на природних умовах, соціально-історичних та культурних аспектах, є точками відліку в питаннях виокремлення регіону. В умовах формування ринкових відносин після проходження Україною економічного хаосу 90-х р. XX ст. відбувається процес модернізації суспільних відносин. Управлінські структури, та й суспільство загалом, поступово відходять від тотального планування та адміністрування.

Нині спостерігаємо процес самозбереження традицій, способу життя, відродження та розвитку соціоетнічних систем. Маємо приклади із поверненням кримських татар до Криму – відродження традиційних видів економічної діяльності, що зумовлене природними умовами.

В порівнянні зі змінами, що проходять у світовому співтоваристві, особливо у високорозвинених країнах, Україна значно відстає. Чому? Тут спрацьовує закон боротьби старого і нового. Старі підходи до господарської діяльності спричиняють стримування, стагнацію економічних стимулів модернізації економіки загалом: і сфери виробництва, і сфери послуг, і освіти та науки. Стара управлінська система всіляко стримує механізми стимуляції позитивного досвіду, а тим більше розвиток інноваційної системи.

Ми вже досить довго стоїмо на порозі переходу в сферу нових технологій, але зробити це без структурної модернізації освіти, підготовки необхідних висококваліфікованих кадрів формування нового представника еліти – практично нереально будь-які капіталовкладення будуть неефективні.

Що ж відбуватиметься в найближчі роки у галузі модернізації праці не тільки в у світі загалом, але й в Україні зокрема? *По-перше*, буде інтенсивно розвиватися сфера нових виробничих технологій. *По-друге* відбудеться перехід коштів у сферу інтелектуальної діяльності, будуть стимулюватися ресурсозберігаючі технології – через систему оподаткування, кредитування та інших важелів проходитиме стабілізація цін на продукцію (як матеріальну, так і нематеріальну). *По-третє*, поступово формуватиметься система таких суспільних відносин яка зменшить навантаження і на навколишнє середовище, і людину зокрема.

Нині перед державою не стоїть питання забезпечити виживання всіх видів виробництва. Ринкова саморегуляція приведе до розвитку найбільш ефективного на даній конкретній території виробництва.

Державною політикою розвитку господарського комплексу в наш час має стати стимулювання принципово нових галузей науки і техніки, які здатні забезпечити реальний перехід до нового типу споживання ресурсів, до різкого зростання ефективності виробництва.

Тому до завдань державної регіональної політики у галузі економіки та проблем розвитку регіонів слід віднести такі моменти:

- інтенсивне капіталовкладення в людину (освіта, культура, охорона здоров'я, наука);
- забезпечення економічної незалежності та зростання експортного потенціалу;
- пропаганда та підтримка базових технологій, а саме – забезпечення зростання екологічної безпеки, зростання якості продукції та насичення внутрішнього ринку товарами, зменшення витрат на виробництво;
- ліквідація застарілих виробництв та перепідготовка кадрів;
- збереження існуючого рівня (недопущення зростання) видобутку енергії та сировини;
- подальший розвиток інформаційних технологій та підтримка розвитку сфери нематеріального виробництва.

Значний вплив на процеси регіоналізації мають зовнішньоекономічні чинники. Очевидно, що економічні та соціально-культурні відносини найбільше проявляються в прикордонних областях. Тут в результаті взаємодії прикордонних територій сусідніх держав формуються транскордонні регіони (ТКР). Вони бувають двох типів: а) функціональні; б) територіальні.

Функціональний транскордонний регіон формується на основі трудових, коопераційних чи інших зв'язків локального характеру між суб'єктами господарювання.

Територіальний транскордонний регіон формується з одиниць адміністративно-територіального поділу. Саме до такого типу належать євро регіони. Вони утворюються в результаті реалізації сучасних програм і угод, які підписані на рівні органів місцевого самоврядування.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте види регіонів залежно від існуючих адміністративно-територіальних одиниць.
2. За якими критеріями класифікують (виокремлюють) проблемні регіони? Охарактеризуйте їх.
3. Якими ознаками відрізняються депресивні регіони від відсталих?
4. Охарактеризуйте основні проблеми класифікації «прикордонних проблемних регіонів».
5. Дайте визначення поняття «регіональна політика».
6. Поясніть основну мету провадження регіональної політики в державі та зміст концепції порівняльних регіональних переваг.
7. Охарактеризуйте шляхи реалізації регіональної політики в Україні в наш час.
8. Охарактеризуйте основні проблеми, які вимагають наукового обґрунтування та розв'язання для успішного формування основ регіональної політики?
9. Назвіть та охарактеризуйте способи класифікації регіонів.

Розділ 2

ІНСТИТУЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Державна політика у сфері розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні. Стан та проблеми розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні. Шляхи розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні.

2.1. Державна політика у сфері розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні

Одним із кроків до вдосконалення державного регулювання розвитку регіонів є розробка та затвердження Указом Президента України (від 25 травня 2001 р. № 341/2001) «Концепції державної регіональної політики», в якій визначено необхідність здійснення системи заходів, головним з яких визнана розбудова інституційної інфраструктури регіонального розвитку.

Головна мета державної регіональної політики в Україні, визначеної в «Концепції» така: «створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів; підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування». Отже, на етапі формування ієрархії суб'єктів управління регіональним розвитком це основний документ, який визначає послідовність та структуру інституційної інфраструктури регіонального розвитку. В ньому визначено, які інституції доцільно створити, які з існуючих залучити до співпраці в питаннях раціонального, стабільного й усебічного розвитку регіону.

В Концепції державної регіональної політики систематизовано основні кроки формування концептуальних основ політики регіонального розвитку в Україні. Одним зі шляхів розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку, згідно із цим документом, є створення «регіональних агентств розвитку».

Основною метою діяльності таких інституцій має стати: поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координації програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку.

Розпорядженням Кабінету Міністрів від 13 вересня 2001 р. № 437-р затверджено «Заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики».

Перший етап (2001 – 2003 роки) реалізації «Заходів» передбачає створення центрального органу виконавчої влади з питань регіональної політики і підтримки місцевого самоврядування, а також формування мережі агентств регіонального розвитку (АРР).

У серпні 2002 р. Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України були підготовлені й надіслані до Верховної Ради та Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних рад і облдержадміністрацій, Київської та Севастопольської міських рад і державних адміністрацій «Методичні рекомендації щодо створення та функціонування агентств регіонального розвитку». В них визначено поняття, види, статус і завдання АРР,

форми їх взаємодії з органами влади, джерела залучення фінансових ресурсів для їх діяльності. Зокрема, агентства регіонального розвитку визначалися як «інституції, основним завданням яких є сприяння розвитку і зростанню соціально-економічного потенціалу та конкурентоспроможності певної території, а також рівня та якості життя її населення. Це структури, створені на засадах партнерства між приватним, державним та громадським секторами з метою комплексного вирішення проблем певної території».

«Методичні рекомендації» містять також ще декілька важливих положень: АРР виступають як один із інструментів реалізації регіональної політики в Україні; діяльність АРР необхідно провадити у тісній співпраці з центральними та місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування; сформована головна мета діяльності АРР – «координація ініціатив просторового розвитку регіону». В цьому документі також чітко сформований перелік завдань агенцій регіонального розвитку.

Центральним органом виконавчої влади, що «здійснює методологічне та методичне забезпечення створення та діяльності АРР на місцевому, регіональному та міжрегіональному рівнях, підготовку фахівців, розповсюдження досвіду роботи, залучення коштів міжнародної технічної допомоги для підтримки їх функціонування», визначено Міністерство економіки та питань європейської інтеграції України.

На необхідності створення інституційних механізмів забезпечення сталого розвитку регіонів наголошують й основні стратегічні документи. Наприклад, «Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004 – 2015 рр.» передбачає удосконалення механізмів управління регіональним розвитком як основний стратегічний вектор активної державної регіональної політики. Зокрема, в цьому документі сказано: «Необхідно створити дієву систему інституцій, які мали б можливість працювати на забезпечення сталого розвитку окремих територій, узгоджувати свою діяльність з іншими організаційними структурами. Такою інституцією може бути система агентств регіонального розвитку, що репрезентуватимуть державні, громадські та приватні інтереси. Існуючі в Україні агентства регіонального розвитку - це потенційна база вдосконалення інституційної інфраструктури регіонального розвитку».

Слід зауважити, що в наш час державна політика у сфері розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку має дещо декларативний характер. Це підтверджується такими моментами:

- в Україні нині відсутні нормативно-правові акти, які б чітко визначали юридичний статус АРР, правові та фінансові засади їх створення й функціонування, принципи співпраці з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- відсутні конкретні кроки і заходи на рівні держави, які б забезпечили фактичну розбудову мережі АРР в Україні, в тому числі стимулювання органів місцевої влади до створення агенцій регіонального і місцевого розвитку, а також механізми їх фактичної різнопланової діяльності.

Інтерес держави до діяльності агенцій регіонального розвитку нині полягає лише в щорічному збиранні та узагальненні Міністерством економіки інформації про діяльність АРР. Але, як показує практика, такі агенції протягом останнього десятиріччя з'явилися в Україні без будь-якої підтримки з боку держави.

Очевидно, що Україна значно відстала від інших країн Центральної та Східної Європи (Польщі, Угорщини, Словаччини, Чеської Республіки, Румунії, Болгарії, Словенії) у питаннях розбудови інституційного базису регіонального розвитку. В цих країнах нині створені та ефективно функціонують мережі такого роду агенцій.

2.2. Стан та проблеми розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні

Незважаючи на відсутність цілеспрямованої державної політики щодо розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку, в Україні нині вже функціонує велика кількість агенцій регіонального розвитку та організацій, які не мають такої назви, але ідентифікують себе як такі, що цілком або частково діють із метою сприяння регіональному та місцевому розвитку.

У липні 2001 р. за підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку було утворено Асоціацію агенцій регіонального розвитку України (ААРРУ). Дана асоціація діє як всеукраїнська спілка громадських організацій і станом на травень 2005 р. об'єднує 39 АРР та структур, діяльність яких спрямована на всьляке сприяння регіональному і місцевому розвитку.

Метою створення «Асоціації» є «сприяння створенню інституційних засад та інших сприятливих передумов для системної реалізації державної регіональної політики, динамічного збалансованого розвитку територій, гармонійного взаємоузгодження державних та місцевих інтересів шляхом налагодження і підтримання ефективної взаємодії центру та регіонів, координації діяльності своїх членів».

За організаційно-правовими формами АРР в Україні представляють майже весь можливий, згідно з українським законодавством, спектр організацій: це комунальне підприємство, комунальна установа, підприємницька юридична особа, благодійна організація, громадська організація у вигляді об'єднання громадян. Дві останні організаційно-правові форми створення і функціонування АРР в Україні найбільш поширені, адже, за чинним законодавством, саме так вони можуть діяти як неприбуткові організації. Як бачимо, тут не представлені такі потенційно можливі форми, як державна організація та державна установа. Саме відсутність державних структур означає та підкреслює декларативність державної політики у сфері розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні.

У 1999 р. були прийняті дві постанови Кабінету Міністрів України від 30 липня 1999р. «Про утворення Координаційної ради з формування мережі регіональних агентств розвитку» та від 28 жовтня 1999 р. «Про затвердження Положення про Координаційну раду з формування мережі регіональних агентств розвитку».

Згідно з цим «Положенням», Координаційна рада з формування мережі регіональних агентств розвитку мала бути «консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України, створеним з метою вирішення питань щодо поглиблення економічних реформ на регіональному рівні, підтримання розвитку підприємництва та формування ринкової інфраструктури».

«Положення» визначало повноваження Координаційної ради, порядок фінансування її діяльності, функції тощо. Крім того, вона наділялася правом «вносити на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо прискорення процесу створення мережі регіональних агентств розвитку». Але Постановою Кабінету Міністрів України № 946-2001 вищезазначені постанови було скасовано.

Тому на даний час в Україні офіційно не існує мережі агенцій регіонального розвитку, яка б виконувала роль інструменту реалізації державної політики регіонального розвитку.

Незважаючи на досить вагомий внесок організацій - членів Асоціації агенцій регіонального розвитку України у розв'язання конкретних проблем розвитку регіонів і територій в межах нашої держави, вони не можуть сьогодні розглядатися як провідники такої політики, адже більшість з них є незалежними установами, які самостійно визначають пріоритети і напрями своєї діяльності. До того ж в умовах повільного процесу децентралізації державного управління в Україні та слабкості місцевого самоврядування

рівень співпраці зазначених організацій та місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування залишається низьким. Про це свідчать такі моменти:

- АРР та організації, що діють з метою сприяння регіональному та місцевому розвитку, майже не залучаються до розробки місцевих і регіональних програм та стратегій розвитку та процесу їх подальшої реалізації;
- діяльність існуючих в Україні АРР і організацій, що сприяють регіональному та місцевому розвитку, сьогодні здійснюється переважно за рахунок фінансової підтримки з боку іноземних і міжнародних донорів;
- практично відсутня координація та узгодження діяльності організацій, що позиціонують себе як АРР, на регіональному рівні.

Однак такі організації, безумовно, мають значні можливості стати дієвими інструментами регіонального і місцевого розвитку. Аналіз діяльності організацій, які сьогодні працюють в Україні та позиціонують себе як АРР, наочно свідчить про те, що найбільш ефективними з них за критерієм внеску в місцевий та регіональний розвиток є ті, які були створені за безпосередньої участі місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування і діяльність яких координується місцевою владою та здійснюється частково за її підтримки.

Яскравий приклад – Агентство з розвитку бізнесу в місті Славутич, створене в 1997р. за сприяння ЄС в рамках проекту ТАСІС «Інтегрована підтримка міста Славутич для пом'якшення соціальних наслідків закриття Чорнобильської атомної електростанції: створення Агентства з розвитку бізнесу та посилення можливостей місцевої адміністрації». Згідно з установчими документами, метою створення Агентства є «сприяння сталому соціально-економічному розвитку Славутицького регіону через створення нових робочих місць шляхом надання професійних послуг з підтримки малого та середнього бізнесу та залучення зовнішніх інвестицій». За організаційно-правовою формою Агентство – комунальне підприємство. Його засновником є територіальна громада в особі виконавчого комітету міської ради.

Серед основних напрямів діяльності цього Агентства такі: підтримка славутицьких фірм та компаній; просування міста Славутич і залучення інвестицій у Славутицький регіон; розробка програм регіонального розвитку; підготовка аналітичних матеріалів щодо розвитку території; надання консультаційних послуг; проведення тренінгів; розробка бізнес-планів та інвестиційних проектів; проведення державних експертиз проектів для спеціальної економічної зони «Славутич»; реєстрація підприємств «під ключ»; маркетингові дослідження; організація виставок та презентацій. Агентство надає 31 вид послуг, з яких 23 – це соціальне замовлення місцевої влади. Соціальні послуги Агентства сплачуються місцевим бюджетом згідно із затвердженим кошторисом на рік, основною статтею якого є заробітна плата 11 із 24-х працівників Агентства. Відсоток оплати консультантів агентства з бюджетних коштів складає 50% від загального рівня заробітної плати. Часткове бюджетне фінансування дозволяє надавати послуги представникам бізнесу за ціною зі знижкою 50% їх ринкової вартості.

Якщо ж влада не розуміє ролі АРР як дійового інструменту територіального розвитку, не виявляє зацікавленості в їх наявності, то в окремих випадках функціонування таких агенцій в Україні може бути загальмовано або взагалі припинено. У цій царині вже накопичився певний негативний досвід, зокрема в Одесі. У травні 2001 р. за сприяння Європейської Комісії (ЄК) в рамках проекту ТАСІС «Створення центру міських технологій в Одесі» було засновано однойменну організацію. Метою її діяльності визначено сприяння розвитку міста Одеса та запровадження сучасних міських технологій. Незважаючи на стрімкий початок роботи, відсутність зацікавленості та будь-якої підтримки з боку міської влади призвела до того, що через рік після завершення терміну фінансування проекту Європейською Комісією Центр міських технологій в Одесі фактично припинив своє існування.

У вересні 2004 р. знову ж таки за сприяння ЄК в рамках проекту TACIS «Бізнес-інфраструктура в Одеській області — Єврорегіон «Нижній Дунай» було утворено Агенцію регіонального розвитку в Одеській області. Ініціаторами створення цієї інституції виступили Одеська обласна державна адміністрація та Одеська обласна рада. За своєю організаційно-правовою формою Агенція — благодійний фонд, засновниками якого є Одеська регіональна торгово-промислова палата, Одеська асоціація промисловців і підприємців, Одеська обласна організація роботодавців. Однак як неприбуткова організація АРР в Одеській області стикнулася з низкою незручностей, пов'язаних з обмеженнями видів діяльності, що їх мають благодійні фонди, та неможливістю залучити Одеську облдержадміністрацію та Одеську облраду як співзасновників.

Водночас як приклад успішної діяльності можна назвати Агенцію регіонального розвитку та європейської інтеграції у Львові, співзасновниками якої виступили обласна державна адміністрація та міськвиконком.

Різноманітність організаційно-правових форм і назв організацій, які самоідентифікують себе як АРР, викликала необхідність більш-менш чітко розібратися зі змістом поняття «агенція регіонального розвитку».

Деякі українські експерти для загального визначення всіх інституцій, певним чином залучених до процесу регіонального розвитку, запропонували використовувати формулювання: «інституції, спрямовані на вирішення проблем регіонального розвитку». Натомість термін «агентство регіонального розвитку», на їх думку, мало б використовуватися більш вузько, наприклад для інституцій, заснованих урядом.

Досвід функціонування АРР в інших європейських країнах також свідчить про відсутність єдиної моделі створення та діяльності цих інституцій регіонального (місцевого) розвитку. Дискусія про те, що саме слід розуміти під цією назвою, триває й досі.

У 1982 р. британський дослідник Д. Юлл запропонував таке визначення: «будь-яка організація, що фінансується з бюджету, однак не є структурним підрозділом урядової адміністрації чи органу місцевого самоврядування, створена з метою сприяння економічному розвитку регіонів, які мають статус проблемних чи пріоритетних». Наприкінці 1990-х рр., намагаючись створити «модельне» агентство, теоретики «нового регіоналізму» дещо модифікували це визначення: «будь-яка регіональна організація, яка фінансується з бюджету, однак не є структурним підрозділом урядової адміністрації чи органу місцевого самоврядування, створена з метою сприяння економічному розвитку регіону». Ще одну спробу визначити поняття АРР зроблено Р. Аленом: «будь-яка громадська організація, яка не входить до системи центральної та місцевої адміністрації, але має визначені управлінські повноваження щодо сприяння промислового розвитку в регіонах, які визначені як проблемні чи пріоритетні».

Варто взяти до уваги критерії, яким, на думку експертів Європейської асоціації агенцій регіонального розвитку (EURADA), має відповідати агенція регіонального розвитку:

- сприйматися органами державної влади та місцевого самоврядування, політичними структурами як інституційний механізм регіонального розвитку;
- координувати свою діяльність з державними та самоврядними органами;
- одночасно зберігати незалежність у прийнятті рішень;
- мати розроблену стратегію місцевого чи регіонального розвитку, яка повинна узгоджуватися з пріоритетами, визначеними органами державної влади або місцевого самоврядування;
- володіти достатніми фінансовими ресурсами для реалізації базових проектів регіонального розвитку та підтримки власної технічної інфраструктури;
- мати кваліфікований персонал.

Як зазначають українські експерти, що досліджували еволюцію АРР в Європі, завдання та послуги, які надаються цими інституціями, надзвичайно різняться і значною мірою залежать від потреб розвитку тієї чи іншої території. Цього самого принципу скоріш

за все необхідно дотримуватися у процесі розбудови мережі АРР в Україні, адже рівень розвитку регіонів і територій різний, проблеми мають свою специфіку, тож і методи їх подолання повинні бути відповідними.

Однією з перешкод на шляху розбудови інституційної інфраструктури, здатної ефективно забезпечувати втілення політики регіонального розвитку в Україні, залишається відсутність базового нормативно-правового документа, який чітко б визначав цілі, пріоритети, принципи, методи і механізми здійснення такої політики в нашій країні. Згадана ж вище «Концепція державної регіональної політики» не є законодавчим актом і лише визначає концептуальні основи регіональної політики в Україні.

Наприклад, однією з найбільш прагматичних є «румунська модель» формування мережі АРР, що відбувалося на основі Закону «Про регіональний розвиток у Румунії» (18.07.1998 р.). Серед головних цілей регіональної політики цим законом визначено «підготовку інституційних основ, які б відповідали критеріям інтеграції в структури ЄС та отримання доступу до структурних фондів і Фонду згуртування». У документі врегульовано також механізм утворення (виокремлення, окреслення) регіонів розвитку, національної та територіальної структур регіонального розвитку - Національної ради, Національного агентства і Національного фонду регіонального розвитку, а також аналогічних інституцій, що діють у межах кожного з таких регіонів.

Агенції регіонального розвитку в Румунії основний інструмент здійснення політики регіонального розвитку. Вони є неурядовими неприбутковими організаціями зі статусом юридичної особи, до головних функцій яких належать: розробка стратегій регіонального розвитку і планів використання фондів, визначення несприятливих зон, реалізація програм регіонального розвитку. АРР розпоряджаються фондами регіонального розвитку, надають пропозиції Національному АРР щодо фінансування затверджених проектів з коштів Національного фонду регіонального розвитку.

Серед головних переваг такої моделі - чітка визначеність на законодавчому рівні цілей політики регіонального розвитку, а також інструментів її реалізації; створення такого механізму, який забезпечує зворотний зв'язок між владою всіх рівнів та інституціями регіонального розвитку, зокрема АРР, визначення конкретних джерел фінансування програм регіонального розвитку, що їх здійснюють зазначені агентства.

Румунський досвід цікавий для України ще й тим, що він дає приклад співіснування АРР, які виникли спонтанно ще на початку 1990-х рр. як відповідь на потребу в адекватних інструментах регіонального розвитку, і мережі АРР, що була створена пізніше централізовано як складова механізму реалізації національної політики регіонального розвитку.

Отже, серед чинників, що стримують створення ефективної інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні, слід назвати такі:

- надмірна централізація державного управління і слабкість місцевого самоврядування в Україні, що має свій прояв, зокрема, в міжбюджетних відносинах. Одним із головних інструментів впливу на розвиток регіонів у нашій країні й досі залишається перерозподіл бюджетних коштів. За таких умов інституційні інструменти регіонального розвитку не розглядаються як ключові фактори здійснення регіональної політики в державі;
- відсутність базового закону про регіональний розвиток в Україні, де було б чітко визначено механізм та інструменти регіонального розвитку, конкретні джерела фінансування проектів регіонального і місцевого розвитку, що мають здійснюватися АРР;
- відсутність центрального органу виконавчої влади, відповідального за здійснення в Україні регіональної політики, яка б ґрунтувалась на принципах просторового планування і розвитку, а також розбудову мережі АРР у країні;
- нерозвиненість в Україні практики залучення місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування АРР і організацій, що

ставлять за мету своєї діяльності сприяння регіональному та місцевому розвитку, до процесу управління регіональним і місцевим розвитком.

2.3. Шляхи розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні

Доцільність створення та фактичного функціонування розвиненої інституційної інфраструктури регіонального розвитку має розглядатися як необхідна умова здійснення ефективної політики регіонального розвитку в Україні, а також як один із чинників, здатних прискорити рух нашої країни шляхом європейської інтеграції.

Провідними спеціалістами в галузі регіонального розвитку запропоновано такі наступні кроки для активізації розбудову інституційної інфраструктури регіонального розвитку в Україні:

1. розробити і внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону «Про регіональний розвиток в Україні», який з-поміж іншого, визначав би механізм та інституційні інструменти реалізації державної політики регіонального розвитку;
2. створити центральний орган виконавчої влади, відповідальний за здійснення державної політики регіонального розвитку в Україні, в тому числі за створення мережі АРР з урахуванням того, що в Україні вже існують агенції та організації, які хоч і не мають такої назви, але діють з метою сприяння регіональному і місцевому розвитку, а також Асоціація агенцій регіонального розвитку України, яка функціонує як мережева організація, що на добровільних засадах об'єднує такі організації та репрезентує їх у Європейській асоціації агенцій регіонального розвитку (EURADA), членом якої є ААРПУ;
3. проаналізувати досвід діяльності вже існуючих АРР і організацій, діяльність яких спрямована на сприяння регіональному та місцевому розвитку, з метою, по-перше, з'ясування доцільності створення паралельної мережі агенцій за рахунок державного бюджету, по-друге, визначення тих АРР та організацій, що діють задля сприяння регіональному та місцевому розвитку, які за певних умов (наявність необхідного досвіду і кадрового потенціалу, налагодженої співпраці з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, готовність у разі потреби змінити організаційно-правову форму) могли б стати частиною такої мережі інституцій регіонального розвитку і «провідниками ефективної державної регіональної політики та власної політики розвитку окремих регіонів»;
4. враховуючи позитивний досвід центральноєвропейських сусідів України і визнання того факту, що залучення міжнародної технічної допомоги та грантових коштів є й надалі має бути одним із джерел фінансування проектів і програм регіонального та місцевого розвитку, агенціям регіонального розвитку, які мають бути створені й увійти до мережі АРР, доцільно надати статус неурядових неприбуткових організацій. З огляду на те, що в Україні й досі не існує правового поняття «неурядова організація», доцільно ухвалити Закон України «Про неурядові організації», який визначав би неприбутковий характер їх діяльності та дозволяв виступати їх засновниками як фізичним, так і юридичним особам, зокрема місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування;
5. внести до проекту Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» (прийнятий у першому читанні 19.06.2003 р., реєстр. № 2284) положення про доцільність створення інституційних інструментів розвитку регіонів, зокрема у вигляді агенцій регіонального та місцевого розвитку. Першочергову увагу слід приділити необхідності створення АРР, до основних функцій яких мало б належати розв'язання проблем депресивних територій: безпосередня участь у розробленні програм і стратегій розвитку таких територій; здійснення програм навчання та перекваліфікації

працівників галузей і окремих підприємств, які в ринкових умовах перетворились на нерентабельні, а їх підтримка з боку держави недоцільна; сприяння розвитку малого та середнього підприємництва шляхом навчання та надання консультаційної допомоги підприємцям-початківцям; професійне управління проектами міжнародної технічної допомоги.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Які організації відносять до системи інституційної інфраструктури регіонального розвитку?
2. Яка основна мета створення мережі агенцій регіонального розвитку?
3. В яких стратегічних документах передбачено вдосконалення механізмів управління регіональним розвитком в Україні?
4. Поясніть причини та наведіть приклади, що підтверджують декларативний характер державної політики у сфері розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку.
5. Наведіть приклади співпраці АРР та органів місцевого самоврядування (ефективні чи негативні).
6. Охарактеризуйте критерії, яким має відповідати АРР згідно з висновками експертів Європейської асоціації регіонального розвитку.
7. Поясніть свою позицію щодо твердження, що румунська модель формування мережі АРР прийнятна для України.

Завдання:

Використовуючи Інтернет та літературні інформаційні джерела, підготувати доповідь на тему: «Аналіз діяльності агенцій регіонального розвитку на території України» (на прикладі 2-х – 3-х агенцій). Визначити АРР, діяльність яких спрямована на розвиток туризму в регіоні, а також розвиток яких видів туристсько-рекреаційної діяльності вони підтримують. Пояснити доцільність саме цих видів. Доповідь побудуйте за планом: назва агенції регіонального розвитку, її координати, історія створення, статус, мета і основні завдання, основні напрямки діяльності, структура та ресурси, реалізовані проекти, ким співпрацює, публікації.

Розділ 3

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття «регіональна економіка» - предмет та об'єкт регіональної економіки як науки. Методи вивчення регіональної економіки Регіональна економіка як сфера реальної господарської діяльності. Регіональна спеціалізація.

3.1. Поняття «регіональна економіка». Предмет та об'єкт регіональної економіки як науки

У класичному розумінні "економіка" - це наука про вміння раціонально вести домашні справи. У нашому випадку таким домом (об'єктом) є регіон, в цьому розумінні "регіон" є синонімом терміна "район" - це територія, що за сукупністю своїх елементів відрізняється від інших територій та характеризується єдністю, взаємопов'язаністю складових і цілісністю. Інакше кажучи регіон (район) - це народне господарство в мініатюрі.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне та часткове. Тому вивчення та аналіз регіону як системного цілісного об'єкта доцільно розглядати з позиції його предмета.

Предметом дослідження регіональної економіки є *соціально-економічний розвиток регіонів* - складних систем із багатогранними внутрішніми та зовнішніми зв'язками, а також оцінки наслідків реалізації механізмів вирішення регіональних проблем. Як бачимо, *предмет дослідження регіональної економіки достатньо складний*. Основні його складові такі: економіка окремого регіону, економічні зв'язки між регіонами, розміщення продуктивних сил, регіональні аспекти соціально-економічного життя (структура фінансів, особливості інвестиційного процесу, трудової діяльності, рівня життя тощо), вдосконалення механізмів і методів управління господарською діяльністю.

Найважливіша характеристика регіону - його цілісність. В регіоні, як цілісній системі обов'язковою умовою є триєдність середовищ: природного, матеріального (створеного людиною) та соціального.

З поняттям "регіон" тісно пов'язаний термін *регіональна економіка* - це самостійний науковий напрямок, що вивчає закономірність розміщення продуктивних сил та районів. Його основою є комплекс знань з економічних і суміжних наук, які вивчають особливості розвитку і взаємодії природної, виробничої, соціальної систем, регулювання соціально-економічних процесів на рівні регіонів, що історично сформувалися в межах однієї держави чи великих територій декількох держав.

Основне завдання регіональної економіки - практичне застосування результатів досліджень: виявлення закономірностей та впливу регіональних чинників соціально-економічну сферу регіону, визначення сучасних проблем регіонального розвитку, корекція національної регіональної політики та її вплив на економічний розвиток регіону, аналіз світового досвіду регіональних досліджень, вивчення сучасних методів і технологій дослідження соціально-економічного розвитку регіону та ін.

Регіональна економіка ґрунтується на таких *основних принципах*:

- врахування зростаючих потреб населення регіону, стану і динаміки сформованих ринків – споживчого та продуктивного, при цьому врахування інтересів держави та окремих суб'єктів господарювання;
- створення умов максимальної адаптації структури економіки регіону до впливу зовнішніх і внутрішніх чинників;

- активна реалізація соціально-економічних інтересів регіону.

Наукові дослідження у галузі регіональної економіки спираються на загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Серед них:

- *системний аналіз* – сукупність методів і засобів, що ґрунтуються на комплексному підході врахування взаємозв'язків та взаємодії між елементами системи. За допомогою цього методу вивчаються структура галузей господарського комплексу регіону;
- *метод систематизації* – складовими цього методу є класифікація, типологія тощо. Пов'язаний він із групуванням досліджуваних соціально-економічних явищ відповідно до поставленої мети дослідження та вибраних критеріїв;
- *балансовий метод* – він полягає у зіставленні різних систем показників, таких як виробництво та розподіл, виробництво та споживання, ресурси та їх використання, доходи та витрати. Даний метод дає змогу визначити оптимальне співвідношення між галузями спеціалізації;
- *метод економіко-географічного дослідження* – він включає три складові: дослідження напрямів формування та розвитку територій, галузевий метод (географічні особливості функціонування галузей економіки), місцевий метод (вивчення розвитку і розміщення виробництва за його первинними ланками);
- *картографічний метод* – дає змогу визначити особливості територіального розміщення виробництва;
- *метод соціально-економічного прогнозування* – комплекс способів та інструментів опрацювання інформації про розвиток соціально-економічних явищ і процесів що відбуватимуться в майбутньому; цей метод складний і включає в себе таку групу методів – екстраполяцію, моделювання, експертних оцінок, вони всі пов'язані між собою;
- *метод економіко-математичного моделювання*, тобто моделювання територіальних пропорцій розвитку регіону. Цей метод ґрунтується на використанні сучасних електронних засобів;
- *метод соціологічних досліджень* – стандартизовані інтерв'ю з представниками різних галузей і сфер соціально-економічного комплексу регіону;
- *методи зіставлення рівня життя населення і прогнозування розвитку регіональної соціальної інфраструктури* полягають у виявленні фактичних відмінностей у рівні життя, які безпосередньо пов'язані із розвитком регіональної інфраструктури;
- *метод польових досліджень* використовується для отримання соціально-економічної інформації на місці; з його допомогою досліджують планову структуру і межі досліджуваного об'єкта (процесу, явища);
- *статистичний метод* дає змогу забезпечити систематизацію статистичної інформації, кількісно охарактеризувати чинники, які впливають на стан об'єкта, порівняти конкретні кількісні та якісні характеристики.

3.2. Регіональна економіка як сфера реальної господарської діяльності

Регіональна економіка як сфера реальної господарської діяльності виконує ряд функцій:

- в регіоні відбувається виробництво товарів і послуг за регіональними програмами для внутрішніх і зовнішніх ринків, суспільно необхідних продуктів – створення шляхів сполучення, їх утримування, утилізація відходів, озеленення населених пунктів та ін.;
- регулюються ціни і тарифи, запроваджуються пільги та штрафні санкції, безпосередньо в регіоні здійснюється податкова політика;
- формуються регіональні канали розподілу товарів і послуг;

➤ формуються механізми стимулювання виробництва та реалізації товарів та послуг, організації сервісного обслуговування, формування системи суспільної інформації, реклами, регіональних систем телекомунікацій, формуються статистичні бази даних та ін.

Зупинимось на деяких із цих функцій. Одна з них - створення різних сервісних виробництв та організацій, а також виробництв, що випускають продукцію міжгалузевого призначення. Регіональні органи управління можуть виконувати засновницьку функцію, тобто стати фундаторами нових типів сервісних та виробничих організацій, які згодом можуть функціонувати самостійно. У галузі науково-технічного прогресу функцією регіональної економіки є забезпечення адаптації досягнень науково-технічного прогресу до місцевих умов. На регіональному рівні можлива координація діяльності різних наукових установ та мобілізація їхніх зусиль на виконання завдань регіонального характеру. Крім сказаного вище, у сфері регіональної економіки має перебувати й зовнішньоекономічна діяльність, бо багато її форм, такі як вільні економічні зони, прикордонна та прибережна торгівля, іноземний туризм, мають регіональний характер, а інші тісно пов'язані з рівнем розвитку інфраструктури, господарської культури та ділового сервісу регіону.

Таким чином, господарство регіону є відкритою економічною системою, що функціонує на основі спеціалізації, міжрегіональної інтеграції, зміст яких реалізується через галузеві, міжгалузеві та міжрегіональні виробничо-економічні зв'язки.

Для регіональної економіки, як сфери реальної господарської діяльності, характерні такі моменти: комплексність екологічного, економічного та соціального розвитку; єдність процесів природокористування та охорони навколишнього середовища; територіальна спільність виробництва; відповідність системи розселення демографічній ситуації та розміщенню виробництва; цілісність системи соціальної інфраструктури; поєднання територіального та галузевого управління об'єктами.

Інтегральну характеристику регіону дає такий показник, як соціально-економічний потенціал. Його основу становить *економічний потенціал*, що характеризується величиною національного багатства, сукупного та кінцевого продукту, національного прибутку, вартості основних фондів, абсолютними розмірами виробництва життєво важливих видів продукції. Він визначає загальні можливості країни або регіону, їхню економічну спроможність.

Соціально-економічний потенціал на регіональному рівні впливає з єдності економічної та соціальної політики. Рівень, структура, динаміка матеріального виробництва визначаються соціально-економічними можливостями. Тому для оцінки потенціалу важливе значення має визначення питомої ваги прогресивних галузей промисловості, якісних параметрів та структури основних виробничих фондів, здатності адаптації виробничих систем до використання досягнень науково-технічного прогресу тощо.

Незалежно від конкретного регіону, до складу соціально-економічного потенціалу (СЕР) входять: природно-ресурсний, демографічний, науково-технічний, виробничий, науковий, рекреаційний, інформаційний, соціальний та культурний потенціали.

Структура соціально-економічного потенціалу (СЕР) пов'язана з особливостями місця та ролі регіону в територіальному поділі праці. Наприклад: виробничий потенціал може бути розподілений згідно з галузевою структурою матеріального виробництва; виробництво матеріальних благ починається, як відомо, з вибору території, місця його організації; при цьому виникає низка питань, що мають життєво важливе значення: якими критеріями керуватися при виборі місця господарювання; які природні ресурси та господарські умови даної території можуть дати людині найбільшу користь; як, у якій послідовності та навіщо використовувати ці ресурси та умови; які види виробництва організувати на даній території та як їх сполучити тощо;

Формування регіональної економіки нині значною мірою залежить від реалізації державних регіональних програм. Ці програми входять до складу державної регіональної політики. Фінансування та розподіл коштів для виконання таких програм має забезпечуватися спеціальними фондами регіонального розвитку та протекціоністською

політикою держави стосовно окремих регіонів (надання пільг, розподіл фінансових коштів тощо).

В межах України найбільш актуальними проблемами нині є розробка державних регіональних програм для Донбасу, Придніпров'я, Причорномор'я та Криму, Карпат, Полісся, зони Чорнобильської АЕС.

Важливим аспектом провадження економічної політики у регіоні є комплексний його розвиток, що реалізується на основі раціонального використання всіх територіальних ресурсів багатопільового призначення (трудових, земельних, водних, енергетичних, рекреаційних тощо). Але для максимальної мобілізації внутрішніх ресурсів, міжрегіональних зв'язків необхідна розробка та реалізація регіональної господарської політики на локальному рівні, а вона в свою чергу пов'язана з інвестиційною політикою у регіоні.

Наслідком реалізації (здійснення, провадження) господарської та інвестиційної регіональної політики має стати регіональний господарський механізм, основу якого становить система стимулів та регуляторів територіальних відношень, а саме: ціни й тарифи, ставки платежів за територіальні ресурси, система нормативів формування державного і місцевих бюджетів, централізовані державні й місцеві фонди розвитку тощо. Окрім того, сюди входять договірні та інші економічні форми організації територіальних стосунків. Наріжним питанням дієвості економічного механізму є створення такої організації всіх його елементів, яка дозволяє органічно сполучати в єдиній системі централізовані, тобто державні, та децентралізовані засади територіального управління.

Механізм централізованого економічного управління покликаний забезпечити економічними засобами проведення загальнодержавної регіональної політики, включно з виконанням таких завдань, як раціональне розміщення великих підприємств, поліпшення використання територіальних ресурсів.

3.3. Регіональна спеціалізація

Світовий досвід показує, що глибока централізація управління економікою регіону неефективна. Без ініціативи регіонів неможливо забезпечити ефективний розвиток їхнього господарства. З розвитком суспільства децентралізація управління економікою, у тому числі регіональною, має зростати. Одним з проявів цього є зміна відносин місцевих господарських органів та ланок вищого підпорядкування. Саме це висвітлює Закон України "Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні".

Згідно з цим законом, територіальною основою місцевого самоврядування є місто, район у місті, селище чи село. При цьому основна цінність децентралізації полягає у можливості враховувати специфічні місцеві умови – як природні, так і господарські. Врахування природних умов дозволяє оптимізувати галузевий склад розміщення підприємств, сформувані вимоги до них у екологічній, соціальній сфері. Господарські умови визначають можливості кооперування й комбінування підприємств у галузі обміну продукцією, комплексного використання джерел сировини, спільного споживання послуг інфраструктури. Нормальне функціонування економіки регіону, його благополуччя не пов'язані з повним самозабезпеченням, а навпаки, передбачають розширення масштабів виробництва профільних видів продукції та їхнє вивезення для здійснення еквівалентного міжрегіонального обміну.

У кожному регіоні можуть бути виділені галузі спеціалізації. Регіональна спеціалізація буває внутрішньорегіональною, міжрегіональною та міжнародною. Галузі спеціалізації підрозділяються на: *профільні*, що мають значну питому вагу в структурі господарства даного регіону, та *непрофільні*, що мають незначну питому вагу. Основою визначення спеціалізації є ступінь участі регіону в територіальному поділі праці.

Територіальний поділ праці - це одна з форм суспільного поділу праці, нерозривно пов'язана з галузевою її формою. До спеціалізованих належать ті галузі господарства, які

зосереджують свою діяльність на обмеженій території, можуть ефективно обслуговувати потреби не лише свого, але й інших регіонів.

Спеціалізацією в широкому розумінні є визначення економічного профілю (індустріальний, індустріально-аграрний, аграрний). Докладніша спеціалізація характеризується галузями, підгалузями і навіть окремими виробництвами усередині сфери господарства.

Таким чином, основою характеристики регіональної спеціалізації є високий рівень концентрації та висока питома вага даного виробництва у регіоні, а також ефективне обслуговування не лише свого, але й інших регіональних структур, активна участь у загальнодержавному поділі праці.

Для визначення спеціалізації регіонів країни застосовуються такі показники:

- *частка виробництва продукції галузей спеціалізації* (промисловості, сільського господарства) регіону стосовно загального по країні виробництва продукції відповідної галузі;

- *коефіцієнт локалізації* (зосередження) даної галузі (виробництва) на території регіону;

- *коефіцієнт виробництва продукції на душу населення*; цей показник обчислюється за виробництвом продукції у вартісному та натуральному вираженні й розраховується як відношення виробництва на душу населення того або іншого продукту в регіоні до аналогічного показника по країні;

- *коефіцієнт товарності* визначається як відношення вартості завезеної продукції до тієї, що виробляється у регіоні, а за деякими видами продукції - як відношення вивезення з району даної продукції до її виробництва у натуральних показниках.

Виробничо-спеціалізованими можна вважати галузі, що мають коефіцієнт локалізації та виробництва продукції на душу населення понад одиницю та продукція яких великою мірою задовольняє потреби інших регіонів країни.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття регіональної економіки як наукового напрямку.
2. Охарактеризуйте основну мету та завдання регіональної економіки.
3. Охарактеризуйте основні принципи, на яких ґрунтується регіональна економіка.
4. Назвіть і охарактеризуйте основні методи дослідження, що використовуються в регіональній економіці.
5. Розкрийте зміст регіональної економіки як сфери реальної господарської діяльності.
6. Розкрийте зміст та структуру поняття «соціально-економічний потенціал».
7. Назвіть складові та охарактеризуйте зміст поняття «регіональна спеціалізація».
8. Охарактеризуйте основні положення Закону України «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні».
9. Охарактеризуйте основні показники, що використовуються для визначення спеціалізації регіонів.

Розділ 4

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

Методи і принципи управління регіональним розвитком.

Структура управління регіональним розвитком

4.1. Методи і принципи управління регіональним розвитком

Перебудова економіки і соціальної сфери на регіональному рівні ґрунтується на розширенні суверенних прав, самоуправління і самофінансування. Створення міцної економічної бази самоуправління території за принципами ринкових відносин, самозабезпечення і самофінансування сприяє оптимальному соціально-економічному розвитку кожного регіону, поглибленню трансформаційних процесів у країні загалом. Моделі соціально-економічного розвитку в кожному регіоні суттєво відрізняються, а від них залежать способи управління.

У перехідний період від централізованих методів управління економікою до формування регіональних інституцій управлінської системи виникає чимало проблем. Їх необхідно розв'язувати шляхом створення нових підходів як до управління економікою регіонів, так і до системи державного регулювання.

Державне регулювання економікою – сукупність основних напрямів, форм і методів цілеспрямованого впливу державних і недержавних органів управління на функціонування і розвиток економічної системи (в т. ч. окремих її підсистем) для її стабілізації та пристосування до умов, що змінюються.

Державне регулювання є складовою регіонального процесу відтворення і покликане стимулювати економічне зростання, регулювати зайнятість, заохочувати зрушення у галузевій структурі виробництва тощо.

Прийнято виділяти опосередковані (економічні) і прямі (адміністративні) методи державного впливу на розвиток регіону. В ринковій системі переважають економічні методи державного впливу.

Передусім *кредитно-грошова політика*. Її основними інструментами є норма обов'язкових резервів, відсоткова міжбанківська ставка, облікова ставка, операції національного банку з державними облігаціями на ринку цінних паперів. Вони допомагають державі впливати на інфляційні процеси, регулювати відсоткові ставки, а через них – інвестиційний процес у країні загалом і в регіонах зокрема, виробництво і зайнятість, курс акцій.

Податкова політика допомагає ефективно стимулювати економічне зростання й організувати розподіл доходів. До податкового регулювання долучається *політика державних видатків*, за допомогою яких здійснюють структурні перетворення, нівелюють регіональні диспропорції, перерозподіляють частку національного доходу від відносно заможного до незабезпеченого населення.

Економічні методи регулювання адекватні природі ринку. Вони безпосередньо впливають на кон'юнктуру ринку і через неї – опосередковано на виробників і споживачів товарів і послуг.

До адміністративних методів регулювання економікою належать

- *прямий державний контроль над монопольними ринками*. Йдеться про директиви щодо планування виробництва, витрат і цін;
- *прямий контроль якості і споживчих властивостей товарів і послуг*;
- *гарантоване матеріально-технічне постачання*.

Адміністративне регулювання необхідне:

- при розробці стандартів, які гарантують населенню життя в умовах економічної безпеки,
- при встановленні гарантованої мінімальної заробітної плати і виплат з безробіття, а також
- при розробці нормативних актів, спрямованих на захист національних інтересів у системі міжнародних економічних зв'язків.

Інші види управління можна охарактеризувати як окремі технологічні операції, які загалом формують єдиний процес управління. До них належать:

- *економічний аналіз* (передбачає вивчення, дослідження економічних процесів, їх ретроспективи, встановлення стійких тенденцій, виявлення проблем);
- *прогнозування* (наукове передбачення розвитку подій, побудова гіпотези, сценарію, моделі можливих економічних процесів);
- *планування* (побудова плану, способу майбутніх дій, визначення економічної траєкторії, змісту і послідовності кроків, які забезпечать досягнення окреслених цілей);
- *економічне програмування* (розробка і затвердження економічних і соціальних програм, які інколи мають назву цільових або комплексних);
- *організація виробництва і праці* (упорядкування, узгодження, регламентація дій виконавців);
- *облік* (документально зафіксований стан об'єкта управління, наявних економічних ресурсів, матеріальних цінностей, фінансів тощо);
- *контроль* (активний нагляд за виконанням управлінських дій, перевірка виконання законів, правил, постанов, інших нормативних актів, які регулюють і регламентують економічну діяльність).

Складний і багатоплановий процес управління розвитком регіону ґрунтується на вивченні об'єктивних закономірностей управління загалом.

Управління регіональним розвитком – сукупність принципів, методів, форм і засобів цілеспрямованого впливу на соціально-економічні процеси, які відбуваються у регіоні.

Д. Стеченко виділяє такі *принципи управління регіональним розвитком*: історизму; єдності регіональної політики суспільства та господарського будівництва; комплексності; природно-господарської збалансованості та оптимальності; пріоритетності; варіантності; узгодження інтересів місцевих органів управління з інтересами підприємств, комплексним розвитком регіону на основі єдиної відомчо-територіальної системи стимулювання і відповідальності; пропорційності забезпечення фінансовими ресурсами за рівнями адміністративно-територіальної ієрархії та розширення фінансово-економічної самостійності територіальних одиниць нижчого рівня.

В економіках розвинутих країн основними принципами регіонального управління вважають:

- *принцип децентралізації*; він полягає у передаванні функції прийняття рішень від центральних органів управління до агентів ринку. Цей принцип обмежує монополію регіонального управління, забезпечує економічну свободу суб'єктів господарювання регіону і поліцентричну систему прийняття управлінських рішень;
- *принцип партнерства*; дозволяє уникнути жорсткого вертикального ієрархічного підпорядкування; регламентує правила поведінки об'єктів і суб'єктів регіонального управління в процесі їх взаємодії як юридично рівних партнерів;
- *принцип субсидіарності* полягає у виділенні фінансових ресурсів на фінансування заздалегідь визначених цілей. Він реалізується в регіональному управлінні через формування механізмів перерозподілу фінансових ресурсів з метою забезпечення мінімальних державних соціальних стандартів для всього населення регіону, а також мінімальної бюджетної забезпеченості;
- *принцип мобільності і адаптивності* – здатність системи управління регіоном адекватно реагувати на зміни зовнішнього середовища. Цей принцип реалізується через

постійну трансформацію функціональної і організаційної структури регіонального управління;

- *принцип визначеної компетенції* полягає в диференціації функцій не між сферами регіонального управління, а всередині них. За таким принципом перерозподіляються функції суб'єктів національного, регіонального й муніципального управління, а також ресурсного забезпечення реалізації кожної функції.

Регіональне управління у перехідній економіці повинно безпосередньо ґрунтуватися на таких принципах:

- *самостійності*. Кожний регіон повинен володіти економічним і соціальним суверенітетом, відносно самостійністю при реалізації стратегічних і тактичних завдань соціально-економічного і політичного розвитку території;

- *саморозвитку*. Регіони повинні розвиватися на основі вирішення внутрішніх суперечностей з використанням місцевого потенціалу (неоднорідність районів, суперечності між продуктивними силами і виробничими відносинами, прогресивні і застарілі технології тощо);

- *самозабезпечення*. Він припускає формування регіонального ринку, повне забезпечення продуктами і товарами першої необхідності як за рахунок власного виробництва, так і за рахунок продукції інших регіонів. Усі регіони повинні намагатися повною мірою забезпечити населення послугами соціальної і виробничої інфраструктури;

- *делегування*. Райони нижчих таксономічних рангів делегують вищим не тільки управлінські функції, а й частину території (наприклад, для розміщення об'єктів лінійної інфраструктури), або окремі об'єкти за відповідну плату, кошти від цього надходять у бюджет місцевих органів управління;

- *самоуправління*. У кожному регіоні повинен функціонувати відповідний орган самоуправління з визначеними правами і функціями;

- *самофінансування*. Місцевий бюджет регіону, який формується за рахунок податків, нарахованих на прибуток підприємств, плати за ресурси та інших платежів, повинен забезпечувати всі витрати комплексного соціального розвитку території.

4.2. Структура управління регіональним розвитком

Організаційна структура управління регіональним розвитком складна і багаторівнева.

Організаційна структура управління – це співвідношення сукупності ланок апарату управління і наявних між ними організаційних зв'язків, які відображають взаємодію і координацію елементів усередині системи.

Організаційна структура управління має три сфери застосування: державну, комерційну і суспільну. *Державну сферу поділяють на три рівні*: національний, регіональний і державних підприємств. *Комерційна сфера управління охоплює різні рівні корпоративного управління*: малого, середнього і великого підприємництва в різних організаційних формах. Це суб'єкти господарювання – малі підприємства, кооперативи, концерни, холдинги тощо. *Суспільна сфера на теперішній час набула особливого значення*.

Якщо раніше органи самоуправління мали визначені й обмежені функції, то *тепер суспільними структурами* є як представницькі, так і судові органи, державні та громадські фонди, органи місцевого самоврядування, а також структури опікунського характеру та дорадчі утворення, політичні рухи і партії.

Така типізація організаційних структур зумовлює відповідні організаційні форми управління: міністерства, відомства, комітети, асоціації, акціонерні товариства, муніципальні утворення, приватні і державні підприємства, банки, фонди тощо. (рис. 1, за Д. Стеченком)

Кожний елемент організаційної структури наділений відповідними функціями. Якщо змінюються функції будь-якого елемента, трансформується і структура управління. Поширення ринкових відносин передбачає створення нових організаційних відносин і

структур управління. Характерним стає перерозподіл функцій між різними органами державного, комерційного і суспільного управління, делегування функцій не тільки знизу вгору, а й зверху вниз.

Намагання регіональних і муніципальних утворень розширити управлінську самостійність спричинено нездатністю центральної влади централізувати доходи від податків та прибутків, а також забезпечити збереження й розвиток соціальних стандартів у регіонах. Тому місцевим органам влади делегуються функції соціальної підтримки і захисту населення.

З плином часу відбувається моральне старіння структури управління, внаслідок чого виникає необхідність зміни структур, неспроможних мобілізувати організаційні резерви. У перехідних економіках діють два типи організаційних структур управління: екстенсивний (командно-адміністративний) та інтенсивний (ринковий).

Особливість *інтенсивного типу організаційної структури управління* полягає в значному підвищенні ролі соціального фактора суспільного розвитку,

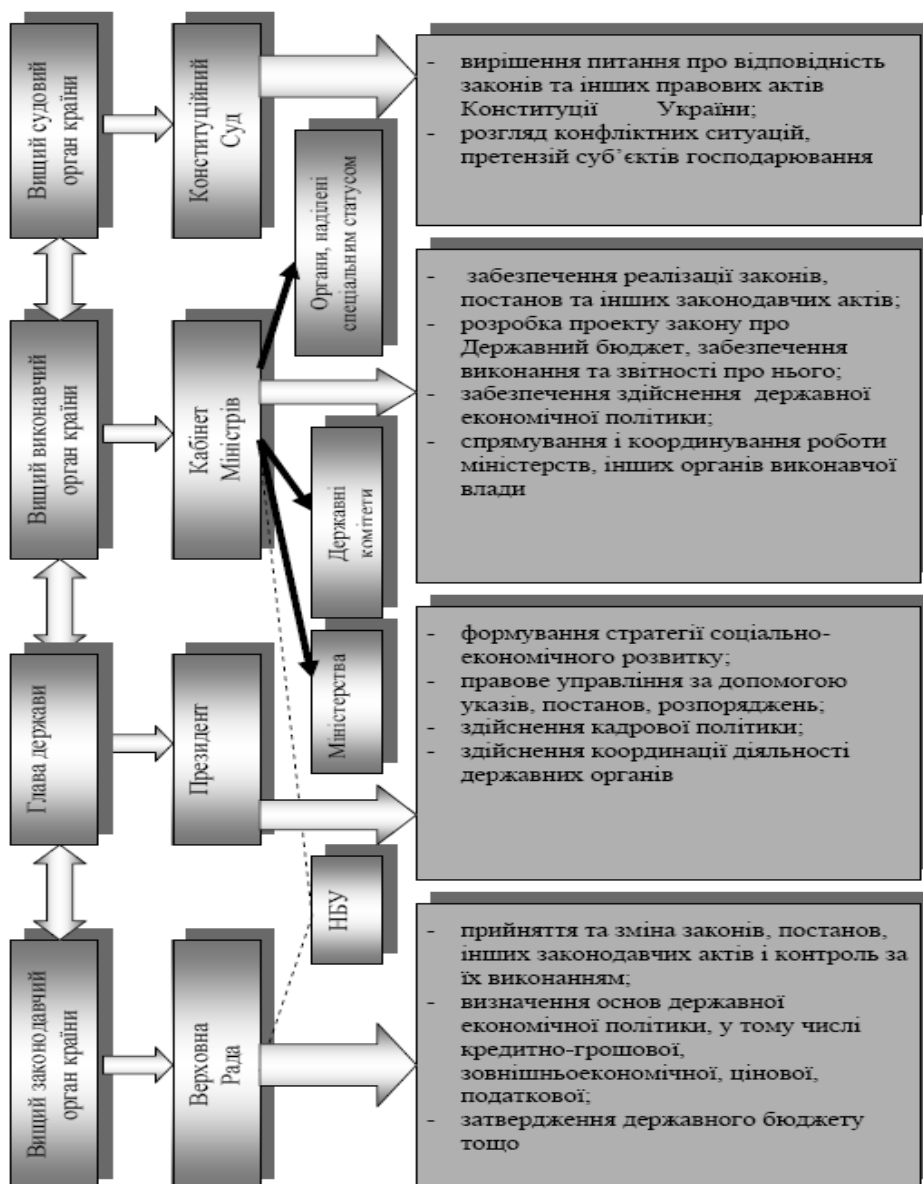

Рис. 1. Центральні органи державного управління територіальним розвитком та їхні функції

що вимагає збалансованості всіх елементів організаційної структури управління. Зміна пріоритетів видозмінює всі зв'язки між елементами структури, акцентує увагу управлінців на виявленні загальних проблем розвитку виробництва і на задоволенні потреб споживачів.

Інтенсивний тип виробництва і адекватний йому тип організаційної структури набувають стратегічного значення. Передумовами створення організаційних структур управління інтенсивного типу можуть бути:

- *переведення соціально-економічних функцій* міністерств і відомств, регіональних структур управління, підприємств і організацій, державних, комерційних і громадських організаційних структур на соціально орієнтовані ринкові відносини;
- *реалізація соціальних цілей державними, регіональними, муніципальними і комерційними структурами.* Всі елементи, які формують соціальний комплекс, мають бути задіяні при реалізації поточних і перспективних соціальних завдань.

Екстенсивний тип організаційної структури управління характеризується такими ознаками: наявністю багатьох відомств централізованого управління; бюрократичними методами роботи; підпорядкованістю етнополітичним і елітно-груповим інтересам; примітивізмом ринкових відносин, що забезпечує відомчі інтереси, а не інтереси споживачів.

Якісними ознаками екстенсивного типу структур є: недостатня гнучкість у сприйнятті змін навколишнього середовища; неефективна стратегія розвитку організаційних структур; витратний принцип стимулювання удосконалення організаційної структури; переважання адміністративно-правових, командно-директивних методів управління над економічними і колегіальними; неадекватність ролі органів місцевого самоврядування можливостям у розв'язанні соціальних, економічних та інших територіальних проблем; відсутність соціально-політичної і економічної стабільності та розвинутих відносин власності, здатних стимулювати різноманітні форми структур управління.

Важливу роль в організації управління регіональним розвитком під час переходу економіки до ринкових відносин відіграє держава. Її роль у перехідний період визначальна, оскільки система управління регіонами перебуває на стадії становлення і тому не завжди може забезпечити управління соціально-економічною системою регіону, структурну перебудову виробництва тощо. Держава покликана формувати і «запускати» ринкові механізми.

Регіональне управління – вид діяльності з управління соціально-економічними процесами на території, яка характеризується визначеною єдністю економічного життя і суспільно відтворювальної діяльності населення.

Система сучасного регіонального управління охоплює: національні і регіональні органи влади; сукупність функцій, які здійснюються державними органами, різноманітні ресурси, що використовуються для їх реалізації; державну службу; систему зв'язків (прямих і зворотних), які виникають між об'єктами і суб'єктами управління, тощо.

Державне управління розглядає регіон як єдине ціле, що, з одного боку, є підсистемою, а з іншого – самокерованою системою, які перебувають у суперечливій єдності.

З точки зору системного підходу до управління, регіон слід розглядати як об'єкт державного управління і суб'єкт економічної самостійності, самоуправління. На район як систему впливають національні органи центральної влади і управління, які функціонують із ним в єдиному нормативно-правовому і законодавчому полі.

Як об'єкт державного управління регіон взаємодіє з національними органами управління (органи національного адміністрування, управління державною власністю, національного казначейства і фінансів, прокуратури і суду, управління соціальним забезпеченням населення тощо), тобто є відкритою системою, якій властиві поліструктурність, комплексність, багаторівневість і багатоцільовий характер розвитку.

Як суб'єкт самоуправління регіон діє на рівні внутрішньої життєдіяльності в межах наданої компетенції, визначеної чинним законодавством про розмежування повноважень між суб'єктами управління і центром. Він наділений такими правами: самостійно приймати

відповідні регуляторні акти, рішення; формувати і виконувати місцевий бюджет тощо у межах делегованих повноважень, визначених законодавством; встановлювати регіональні платежі, збори, регулювати на території регіону ціни і тарифи на продукцію, вироблену підприємствами регіонального підпорядкування; здійснювати всі повноваження власника щодо об'єктів, які перебувають у його власності; розробляти і реалізовувати програми і плани соціально-економічного розвитку регіону, схеми управління територією регіону; створювати і розформовувати регіональні органи управління.

Як самостійний суб'єкт управління регіон також несе відповідальність за ухвалені рішення, володіє достатніми матеріальними і фінансовими ресурсами у межах, встановлених законодавством. Його визначальними територіальними ознаками є цілісність та обмеженість. До суб'єктів регіонального управління як єдиної системи належать: міжнародні, національні, регіональні, муніципальні організації, приватні особи, які реалізують доручені їм функції. Формування єдиної і ефективної системи державного управління в регіоні на всіх рівнях є необхідною умовою його розвитку.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст поняття «державне регулювання економікою».
2. Охарактеризуйте економічні методи державного впливу на розвиток регіону.
3. Назвіть та поясніть основні адміністративні методи регулювання економічним розвитком регіону.
4. Розкрийте зміст поняття «управління регіональним розвитком» та основні принципи цього процесу.
5. Поясніть зміст поняття «організаційна структура управління» та різницю між інтенсивним та екстенсивним типом організаційної структури управління розвитком регіону.
6. Розкрийте зміст понять «суб'єкт» і «об'єкт» державного управління регіонального розвитку.

Розділ 5

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Державне регулювання територіального розвитку. Взаємозв'язок між системою державного управління і регіональним розвитком. Особливості державної регіональної політики.

5.1. Державне регулювання територіального розвитку

Однією з функцій держави є регулювання розвитку регіонів, особливо неспроможних самостійно розв'язувати свої проблеми.

Державне регулювання територіального розвитку – сукупність організованих дій політичного, правового, економічного, фінансового та іншого характеру, спрямованих на стимулювання (в тому числі ресурсне) територій, неспроможних функціонувати в режимі саморозвитку, активізацію і ресурсну підтримку соціальної мобільності населення окремих регіонів, створення умов для виникнення і функціонування національно значущих потенційних точок зростання, а також забезпечення виконання окремими територіями загальнодержавних функцій тощо.

Державне регулювання територіального розвитку в перехідних економіках повинно ґрунтуватися на таких принципах:

- невіддільність функції територіального регулювання в системі державного управління в усіх моделях економічного розвитку;
- наявність державного регулюючого механізму, складовими якого є правовий та економічний механізми;
- вирівнювання територіального розвитку, масштаби якого залежать від конкретних умов, завдань та етапів розвитку тієї чи іншої країни;
- пріоритетність надання допомоги регіону в питаннях державних ресурсів для виконання найважливіших завдань, тобто їх ефективного використання.

Державна політика територіального розвитку реалізується на національному і регіональному рівнях. Підтримка регіону має відбуватися не тільки за рішенням «центру», але й з погодженням зацікавлених регіонів.

Проблеми державного регулювання територіального розвитку виникають у зв'язку з відсутністю правових норм не тільки адміністративного і цивільного права, але й конституційного. Ефективність державного регулювання територіального розвитку забезпечується такими заходами:

- *державною підтримкою* – інформаційна відкритість регіонів щодо власних можливостей і співвідношення їх із визначеними задачами та можливим соціально-економічним ефектом;
- *ініціативністю* – пропозиції повинні ініціюватися регіонами; необхідне врахування віддалених і комплексних результатів (державний вплив може суттєво позначитися на економічних пропорціях і розвитку сусідніх регіонів);
- *встановленням часових меж регуляторної дії* – будь-який вплив держави повинен мати визначений термін дії;
- *адекватною реакцією регіонів на державну підтримку* – виконання регіонами необхідних заходів із підвищення дієвості державної системи регулювання;
- *відповідальністю і контролем* – будь-яка підтримка регіонів повинна передбачати відповідальність, а держава повинна контролювати цільове використання ресурсів.

Модель державного регулювання може включати такі блоки: формування, ресурси, реалізація, контроль.

Формуючий блок спрямований на створення ідеології і концепції державного регулювання; формування структури і нормативно-правового забезпечення такого регулювання; інформаційно-аналітичної оцінки пріоритетів і можливостей держави у цій сфері.

Ресурсний блок покликаний оцінити всі фінансові, майнові, природні та інші ресурси як державні, так і недержавні, які можна спрямувати на виконання відповідних завдань. Регіони досить часто намагаються не отримувати ресурси із центру, а просто не перераховувати їх до нього.

Блок реалізації охоплює численні дії, механізми, процедури і якісно відмінні заходи: політичні рішення, встановлення окремим територіям особливих організаційно-правових режимів, проведення спеціальних організаційно-господарських акцій, здійснення акцій соціального характеру, ліквідація наслідків надзвичайних екологічних і техногенних ситуацій, надання окремим підприємствам пільг, державних замовлень або можливостей держзакупівель продукції за неринковими цінами тощо. В цьому блоці зосереджені конкретні дії державної підтримки окремих регіонів. Найпоширенішою формою є бюджетно-фінансова. Використовуються й цільові програми, кредити, запозичення, гуманітарна допомога.

Контролюючий блок включає заходи послідовного і постійного контролю стану виконання кожного елемента блоку реалізації.

Механізми державного регулювання доповнюються ринковими, які діють на основі економічних законів (вартості, адекватності виробничих відносин рівню і характеру продуктивних сил, зростання потреб, нерівномірності економічного розвитку, попиту і пропозиції та ін.). Складовими ринкового механізму є: механізми цін, конкуренції, попиту і пропозиції, кон'юнктури.

Основну роль відіграє механізм цін, на основі дії якого під тиском механізму конкуренції відбувається зрушення попиту, пропозиції та періодично досягається врівноважена кон'юнктура. Функціонування ринкового механізму на рівні регіону забезпечує раціональне використання наявних обмежених ресурсів виробництва, соціалізує економічні відносини, сприяє збалансованому регіональному попиту і пропозиції.

Поза дією ринкового механізму залишається низка проблемних питань, а саме: забезпечення економіки регіону фінансовими ресурсами, подолання інфляції, монополізації, екологічних проблем, сприяння науково-технічному розвитку і структурній перебудові господарства, соціальний захист населення, поліпшення якості його життя і відтворення трудових ресурсів.

Важливе значення у вирішенні означених вище питань має механізм державного регулювання розвитку регіонів. Складовими елементами його є: нормативно-правова і законодавча база; фінансово-кредитне та бюджетне регулювання розвитку, в т. ч. підтримка і соціальний захист населення регіону; забезпечення пропорційного розвитку територіальних соціально-економічних систем; запровадження директивного планування державного сектора економіки; прогнозування економіки; структурна перебудова; забезпечення цілісного еколого-економічного відтворення економічної системи і поступове подолання економічної кризи; використання правових, економічних та адміністративних важелів щодо охорони довкілля; подолання найбільших проявів монополізму та монополістичних тенденцій в економіці тощо.

Межі механізму державного регулювання розвитку регіонів зумовлюються мінімально необхідним і максимально можливим ступенями втручання держави у розвиток економічної системи. *Інтегрована система державного регіонального управління функціонально складається із таких підсистем:*

- органи державної влади й управління;
- системи регіонального управління;

- бюджетно-фінансова підсистема регіону;
- проектно-прогнозна сфера;
- природно-екологічна сфера;
- механізми і методи управління регіоном.

Основною метою державного управління регіоном в період переходу до ринкових відносин є розробка та впровадження такої політики, яка забезпечить подолання спаду виробництва, його стабілізацію і розвиток для задоволення потреб населення. В зв'язку з цим основними завданнями державного управління регіоном є:

- розробка і проведення стратегії розвитку регіону;
- контроль і управління власністю регіону;
- проведення ефективної інвестиційної та інституційної політики;
- сприяння науково-технічному прогресу шляхом розробки і реалізації комплексних цільових програм;
- створення економічних, організаційно-правових та інших умов для ефективного і комплексного розвитку економіки регіону і наповнення бюджету фінансовими ресурсами для підтримки соціальних програм.

Інструментом досягнення цілей і виконання завдань є регіональна політика, яка ґрунтується на можливостях економіки регіону й реалізується через механізми управління та регулювання.

Об'єктом державного управління є соціально-економічний комплекс та його підкомплекси. *Предметом* – відносини між суб'єктами господарювання щодо ефективного використання регіональних ресурсів та розв'язання соціально-економічних проблем розвитку регіону.

Суб'єктом регіонального управління є населення, а його повноважними представниками – регіональні органи влади. *Об'єктами* регіонального управління у державі виступають такі територіальні елементи:

- господарський комплекс території - промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво, зв'язок;
- економічна система і трудові ресурси території;
- елементи соціальної і ринкової інфраструктури;
- місцеве господарство (об'єкти комунальної власності);
- природно-ресурсний комплекс території тієї чи іншої форми власності - державна, приватна, власність територіальної громади (муніципальна) або іншого суб'єкта;

Економічною основою системи регіонального управління є забезпеченість кожного органу територіальної влади (сільське поселення, місто, район, регіон) визначеною економічною базою (земля, природні ресурси, право власності або право використання окремих об'єктів чи територій, право на визначені збори і платежі тощо).

Повноваження ланок управління постійно змінюються відповідно до трансформації системи державного управління. Державні органи здійснюють керівництво регіональним розвитком відповідно до обраної стратегії, намагаючись забезпечити ефективне використання регіональних факторів розвитку і не допустити поглиблення диспропорції міжрегіонального розвитку.

Згідно із чинним законодавством, державна виконавча влада на рівні регіонів представлена:

- державними (місцевими) адміністраціями (обласних, районних, міських (районних у м. Києві) Київської і Севастопольської державної адміністрації);
- за погодженням з Кабінетом Міністрів України регіональна виконавча влада, крім підрозділів місцевих державних адміністрацій, включає також і підрозділи, які мають подвійне підпорядкування, тобто одночасно підпорядковані державним адміністраціям і міністерствам та відомствам. У такому разі їх фінансування здійснюється за рахунок відповідних центральних органів управління (міністерств і відомств) із державного бюджету,

а керівники призначаються (звільняються) керівниками відповідних центральних органів за погодженням із головами місцевих адміністрацій.

У країнах з різним рівнем економічного розвитку розподіл функцій (повноважень) між органами державного управління та органами місцевого самоврядування значно відрізняється.

У країнах з розвинутою ринковою економікою і місцевим самоврядуванням до компетенції держави не належить реалізація в повному обсязі жодної функції. До органів державного управління значною мірою *передані повноваження* в управлінні такими питаннями: зовнішньоекономічної діяльності, вироблення фінансової і податкової політики, соціального захисту населення, охорони правопорядку, підтримки ринкових структур і підприємництва тощо.

На рівні місцевих органів управління повною мірою реалізуються функції: землекористування, культури і відпочинку, соціального захисту, планування і забудови населеного пункту тощо. На цьому ж рівні *частково* реалізуються функції освіти, енергозбереження і водопостачання, охорони правопорядку, зайнятості, фінансової і податкової політики, підтримки ринкових структур і підприємництва. Незначні повноваження є у виконанні таких функцій: житлове будівництво, охорона здоров'я, транспорт і зв'язок, будівництво об'єктів міського господарства, зовнішньоекономічна діяльність.

У *компетенції населення* регіону перебуває житлове будівництво, торгівля і побутове обслуговування, охорона здоров'я, освіта, транспорт і зв'язок, будівництво об'єктів міського господарства, охорона довкілля, підтримка ринкових структур і підприємництва, частково - енергозбереження і водопостачання, зайнятість і ринок праці.

Відсутні повноваження щодо реалізації функцій землекористування, охорони правопорядку, соціального захисту, фінансової і податкової політики, планування і забудови населеного пункту.

У країнах з перехідною економікою на державному рівні частково реалізується фінансова і податкова політика та практично в повному обсязі здійснюється зовнішньоекономічна діяльність, всі інші функції держава практично не реалізує.

До повноважень місцевих органів належить управління: охороною здоров'я, транспортом і зв'язком, будівництвом житла і об'єктів міського господарства, культурою і дозвіллям, які реалізуються у повному обсязі. Частково на рівні місцевих органів реалізуються такі функції: житлове будівництво, торгівля і побутове обслуговування, енергозбереження і водопостачання, охорона довкілля, землекористування, охорона правопорядку, зайнятість і ринок праці, соціальний захист, планування і забудова населеного пункту.

На рівні місцевих органів обсяг повноважень у межах фінансової, податкової політики, підтримки ринкової структури і підприємництва, зовнішньоекономічної діяльності тощо незначний. Повноваження щодо реалізації *майже всіх* функцій у населення *практично відсутні*, за винятком незначних повноважень у: житловому будівництві, торгівлі й побутовому обслуговуванні, енергозбереженні, водопостачанні, охороні довкілля тощо.

У практиці країн із перехідною економікою розмежування функцій здійснюється між різними сферами діяльності і галузями економіки, а в країнах з розвинутою ринковою економікою – кожний суб'єкт господарювання наділений визначеною компетенцією у сфері діяльності або в кожній галузі господарювання.

5.2. Взаємозв'язок між системою державного управління і регіональним розвитком

У теорії державного управління виокремлюють унітарну і федеративну системи управління. Дослідження систем державного адміністрування в різних країнах свідчить про наявність розбіжностей у формах організації та діяльності центральних і місцевих органів влади, зумовлених ступенем економічного і соціального розвитку відповідної країни.

На структуру державного управління безпосередньо впливає політичний режим, спричиняючи формування різних за природою адміністративно-державних інститутів навіть у країнах з однаковими соціально-економічними структурами.

За *унітарної системи* територіям, які входять до складу країни, надається незначна автономія, а основне управління здійснюється центром. Територіальні одиниці, які функціонують в унітарній державі (департаменти у Франції, провінції в Італії, графства в Швеції), частіше за все існують і діють з огляду на адміністративні зручності управління.

Федеративна система управління складається з одиниць, яким надано достатньо повноважень для організації політичного життя (штати в США і Бразилії, кантони в Швейцарії, землі в Німеччині). Такі одиниці функціонують в економічному плані самостійно, законодавчо регулюють діяльність суб'єктів господарювання, не можуть бути довільно ліквідовані або змінені рішенням центральної влади.

Теоретично може існувати і третя форма - конфедерація. Достатньо вільне утворення, складові якого можуть успішно протидіяти центральній владі. Однак такі утворення недовготривалі, вони або розпадаються на частини, або перетворюються на федерації. Наприклад, Швейцарія називає себе конфедерацією, але фактично має федеративний тип державного управління.

За федерального устрою адміністративні функції держави юридично і фактично поділяються між федерацією і суб'єктом федерації. Це призводить до неоднорідності державного апарату, оскільки кожний член федерації наділений правом самостійного визначення структури власних адміністративних інституцій. За унітарної системи державного управління центральний уряд наділений значними повноваженнями і можливостями контролю за місцевою владою. Практично всі її функції жорстко регламентуються, більшість унітарних держав контролюють місцеві управлінські утворення.

Концентрація адміністративної влади в унітарних державах, як правило, негативно впливає на розвиток місцевої ініціативи, досить часто в рішеннях центральних органів влади не враховуються інтереси місцевих громад. Перевагами федеративної системи державного управління є можливість прийняття оперативних рішень на місцевому рівні. З іншого боку, централізація влади в унітарній державі може мати і значні переваги. В унітарних системах центральний уряд має змогу розпоряджатися економічними ресурсами, координувати, планувати і рівномірно розвивати території країни, реалізовувати масштабні соціальні програми тощо.

Національний рівень управління в більшості країн охоплює адміністрацію президента, апарат уряду, апарат парламенту і Верховний Суд. Практично в усіх країнах розподіл функцій між відомствами на рівні як центральних органів, так і їх регіональних і місцевих утворень зумовлює суперечності у сфері їх компетенції.

За федеративної системи управління основні одиниці місцевого управління формуються владою штатів (земель, провінцій, республік) і функціонують у межах розроблених законодавцями федерального утворення хартиї, де окреслено структуру їх адміністративної відповідальності. В унітарних державах статус місцевих адміністративних організацій визначається законом по всій території держави.

5.3. Особливості державної регіональної політики України

Українська державна регіональна політика здійснюється в межах Конституції та законів України і ґрунтується на таких *принципах*:

- унітарності держави, цілісності її території, забезпечення пріоритету загальнодержавних інтересів;
- функціонування та розвитку єдиної системи державного управління і цілісної системи органів державної влади і місцевого самоврядування;
- забезпечення єдиного економічного простору на всій державній території, єдиної грошово-кредитної, податкової, митної, фінансово-бюджетної систем України;
- субсидіарності, тобто максимального наближення рівня надання суспільних послуг до рівня їх споживання на основі розподілу повноважень між рівнями влади;
- вибірковості, що передбачає надання фінансової допомоги регіонам зі значним відставанням в соціально-економічному розвитку;
- партнерства, тобто тісного співробітництва між органами державної влади і органами місцевого самоврядування у розробці і реалізації програм регіонального розвитку, визначенні стратегічних цілей;
- програмування, а саме комплексного підходу до вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням розвитку окремих регіонів, включаючи координацію діяльності різних суб'єктів, зацікавлених у розвитку певної території;
- моніторингу заходів регіональної політики та ефективності використання ресурсів.

Україна потребує розробки і схвалення нової концепції державної регіональної політики, стратегічними напрямками якої мають бути: консолідація суспільства; підвищення якості життя людини; підвищення конкурентоспроможності на регіональному рівні; економічна інтеграція регіонів; націоналізація бюджетних відносин; забезпечення екологічної безпеки тощо.

Для підвищення рівня самостійності органів місцевого самоврядування органам місцевої влади доцільно передати повноваження щодо надання соціальних послуг населенню: медичного обслуговування, освітніх послуг (початкова та середня освіта), соціальної допомоги (у частині надання місцевих гарантій), транспортних послуг, послуг житлово-комунального господарства.

Можливим способом підвищення самостійності органів місцевого самоврядування є насамперед проведення податкової реформи і переведення податків, що сплачують учасники спрощеної системи оподаткування, до місцевого бюджету розвитку, зарахування стовідсоткового податку з доходів фізичних осіб, який збирається на території регіону (селища, міста, району, тощо). Варто виділяти частку податку з доходів фізичних осіб (до 2% загальної ставки) до бюджету розвитку.

Стратегія зміцнення ресурсного потенціалу регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності передбачає:

- здійснення структурних зрушень у господарському комплексі регіонів на основі запровадження інвестиційно-інноваційної моделі з урахуванням особливостей їх потенціалу;
- подальший розвиток підприємництва, насамперед малого та середнього, посилення його конкурентоспроможності;
- поглиблення економічної інтеграції регіонів на основі максимально ефективного використання їх конкурентних переваг;
- сприяння всебічному розвитку людського капіталу, поліпшення демографічної ситуації, досягнення продуктивної зайнятості населення, розвитку соціальної інфраструктури;
- розбудову та модернізацію інфраструктури регіонального розвитку для

- підвищення інвестиційної привабливості регіонів;
- вдосконалення системи охорони довкілля та використання природних ресурсів тощо.

Будівництво транспортних коридорів через Україну має враховувати потреби регіональної інтеграції. Зважаючи на те, що з травня 2004 р. Україна стала безпосереднім сусідом розширеного Європейського Союзу, особливо важливого значення набуває оновлення стратегії розвитку транскордонного співробітництва як один з аспектів формування регіональної політики.

Обираючи стратегію довгострокового періоду, оцінюють потенційні можливості території, закономірності, фактори і критерії її розвитку. Практичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій викладені у затверджених Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України (29.07.2002, № 224) «Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку».

Визначаючи цілі і завдання стратегій розвитку регіонів, необхідно враховувати зміст і напрям сучасної моделі регіональної політики держави та основні закономірності розвитку світової економіки.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «державне регулювання територіального розвитку».
2. Назвіть принципи, на яких ґрунтується державне регулювання в перехідних економіках.
3. Охарактеризуйте ринкові механізми які доповнюють державне регулювання регіонального розвитку.
4. Назвіть складові елементи державного регулювання розвитком регіонів.
5. Охарактеризуйте основну мету і завдання державного управління регіоном.
6. Охарактеризуйте об'єкт та суб'єкт державного регіонального управління.
7. Назвіть органи державної виконавчої влади на рівні регіонів (на прикладі України).
8. Проаналізуйте розподіл повноважень між органами державного та місцевого самоврядування у країнах з розвинутою економікою.
9. Охарактеризуйте розподіл повноважень між органами державного та місцевого самоврядування у країнах із перехідною економікою.
10. Проаналізуйте взаємозв'язок між системою державного управління та регіональним розвитком у країнах з різними системами управління.

Розділ 6

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ КОМПЛЕКС ТА РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЙОГО ГОСПОДАРСТВА

Структура регіонального економічного комплексу. Економічне обґрунтування територіальної організації господарства і його ресурсного забезпечення. Ресурси як основа розвитку та спеціалізації регіону. Поняття про туристичний регіон та його компоненти.

6.1. Структура регіонального економічного комплексу

Регіональна економіка як наука тісно пов'язана з вивченням певних територій з економічної точки зору. Одним з основних понять цієї науки є економічний простір, яке розкриває підхід регіоналістів до розуміння території.

Економічний простір – територія з визначеними межами, на якій розміщуються численні взаємопов'язані населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні рекреаційні зони, транспортні й інженерні мережі, об'єкти інфраструктури тощо.

Кожний регіон має індивідуальну систему взаємозв'язків внутрішнього простору із зовнішнім середовищем. Основними характеристиками економічного простору є: *насиченість* (кількість населення, обсяг валового регіонального продукту, природні ресурси, капітал тощо на одиницю площі); *розміщення* (рівномірність, диференціація, концентрація, розподіл населення та економічної діяльності, у т. ч. наявність господарсько освоєних і неосвоєних територій); *взаємопов'язаність* (інтенсивність економічних зв'язків між елементами простору, умови мобільності товарів, послуг, капіталів і людей, які визначаються розвитком транспортних і комунікаційних мереж).

Для функціонування економічного простору важливе значення має відстань, яка, на відміну від фізичної, вимірюється кілометрами, милями та ін., характеризується насамперед транспортними витратами. Тому економічна відстань між одними і тими самими географічними точками може бути неоднаковою для переміщення різних товарів, послуг, груп мігрантів тощо.

З точки зору внутрішньої просторової структури регіони поділяють на два основні типи: *однорідні* (гомогенні) та *вузлові* (поляризовані). Однорідні (гомогенні) регіони не мають суттєвих внутрішніх відмінностей за основними регіоноутворюючими ознаками (природні умови, густина населення, доходи на душу населення тощо). Однак повністю однорідний регіон є абстрактним поняттям. Вузловий (поляризований) регіон у своїй структурі має один або декілька вузлів (центрів), що забезпечують взаємозв'язки різних сегментів регіонального простору.

У просторовій структурі поляризованого (вузлового) регіону виділяють низку типових елементів: точка, центр, ядро регіону. *Точка* – це об'єкт, ділянка, внутрішніми розмірами якого можна знехтувати. *Центром* вважають об'єкт (або концентровану групу об'єктів), який щодо решти елементів простору виконує певну важливу функцію (адміністративну, фінансову, інформаційну). *Ядро регіону* – це територія, на якій властивості та ознаки регіону виражені найпомітніше. Ядро протиставляють решті території регіону, яку називають периферією.

Виокремлюють певні форми організації господарства:

Локалітет – елементарний об'єкт простору, місцевість (мала територія) з будь-яким одиничним об'єктом. Ним може бути компактний населений пункт, підприємство,

комунікація, тому локалітети поділяють на поселенські, промислові, транспортні, рекреаційні та ін. Сукупність локалітетів утворює конкретні форми просторової організації господарства або розселення.

Промисловий вузол – поєднання промислових підприємств, одного або кількох населених пунктів зі спільними об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури, розміщеними на компактній території.

Транспортний вузол – мережа транспортних комунікацій, як правило, взаємопов'язана із зосередженими поблизу виробництвом та населенням.

Територіально-виробничий комплекс - поєднання різних технологічно пов'язаних виробництв зі спільними об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури. Територіально-виробничі комплекси мають виробничу спеціалізацію у масштабах міжрегіонального, національного і міжнародного ринку. Вони є типовою формою господарського освоєння нових територій із багатими природними ресурсами.

Агломерація — територіальне утворення, яке інтегрує промислові та транспортні вузли, системи комунікацій, міста і населені пункти. Агломерації характеризуються особливо високою концентрацією господарства і населення.

Розглянуті форми просторової організації господарства нерівномірно розподіляються територією країни (особливо великих країн). Різні регіони країни можуть належати до різних типів просторової структури. Наприклад: точковий (розсіяний), рівномірно-вузловий, агломераційно-вузловий. Розвиток регіонів змінює співвідношення типів просторової структури від точкового (розсіяного) до агломераційно-вузлового.

В економіці, де територіальна одиниця є об'єктом управлінських рішень, а самі рішення можуть прийматися на різних рівнях управлінської системи — національному, регіональному (для України — обласний), муніципальному — необхідні єдність і практичність при районуванні території країни та законодавчо-правове закріплення статусу кожного рівня.

У межах ЄС розроблено загальне для всіх країн-членів ЄС поняття «регіон». За цим визначенням ознакою, яка характеризує територію як відносно самостійну одиницю, є її соціально-економічна єдність з усією національною економікою, тобто економічні процеси, що в ній відбуваються, мають відображати закономірності суспільного відтворення, які формуються під впливом взаємопов'язаних економічних, соціальних і природних чинників.

Ефективне функціонування соціально-економічної системи країни забезпечує комплексний розвиток її складових і структурних елементів, тобто регіональних систем і підсистем.

Система відтворювальних регіональних процесів охоплює виробництво регіонального продукту, капітал, природні ресурси, переміщення матеріальних і фінансових ресурсів між основними агентами економіки регіону (підприємствами, домашніми господарствами, державними закладами). Отже, регіон розглядають як комплексне економічне утворення:

Регіональний економічний комплекс - складова господарського комплексу країни, відносно самостійне утворення із закінченим циклом відтворення, функціонування якого спрямоване на забезпечення комплексного розвитку продуктивних сил території.

Цей комплекс повинен виконувати певні функції (табл. 1)

Економіці регіону незалежно від його типу притаманна внутрішня господарська цілісність. Основною ознакою господарської цілісності регіону є принципова здатність регіонального ринку розвиватися за рахунок власних ресурсів. Об'єктивною основою економічної цілісності регіону є територіально-виробничий комплекс. Під *регіональною комплексністю* розуміють особливий вид інтеграції, яка забезпечує розвиток продуктивних сил території на засадах відсутності значних внутрішньогосподарських диспропорцій і збереження здатності самостійно забезпечувати динамічний розвиток власної економіки, ефективно використовуючи наявні ресурси (природні, трудові, виробничі, фінансові).

Економіка регіону має складну галузеву і територіальну структуру.

Функції регіонального економічного комплексу

<i>Сфера застосування</i>	<i>Зміст функцій</i>
Виробництво	Виробництво продукції та послуг за регіональними програмами для внутрішнього та зовнішнього ринків; виробництво суспільно необхідних товарів (авіалінії, шляхи
Ціноутворення	Регулювання цін і тарифів, визначення податкової політики, надання пільг і накладання штрафних санкцій
Розподіл	Формування регіональних каналів розподілу товарів
Обмін	Стимулювання реалізації товарів та послуг, сервісне обслуговування, організація реклами, формування системи суспільної інформації, регіональних систем телекомунікації,
Споживання	Забезпечення раціонального рівня споживання

Галузева структура регіонального комплексу - це сукупність галузей господарського комплексу, розташованих у межах певного регіону, які мають визначені пропорції та взаємозв'язки.

Галузеву структуру єдиного господарського комплексу представляють матеріальне (виробнича сфера) і нематеріальне (невиробнича сфера) виробництво.

Територіальна структура регіонального комплексу - комплекс промислових, сільськогосподарських, транспортних та інших складових, розміщених на певній території й пов'язаних між собою.

Для регіональних досліджень важлива компонентно-функціональна структура регіону, яку формують такі підсистеми:

1) *Природно-ресурсна*. Вона визначається сукупністю всіх видів природних ресурсів, включених у господарський обіг або використання яких можливе в майбутньому за технічними критеріями. Як правило, природно-ресурсна підсистема визначає галузеву спеціалізацію регіону і є основою для розвитку відповідного територіально-виробничого комплексу.

2) *Економічна, або виробнича*. Ця підсистема є суспільно-господарським комплексом, який формується на основі міжрайонного поділу праці і процесів інтеграції. Галузі та міжгалузеві утворення складаються з простіших індивідуальних утворень типу об'єднань, комбінатів, елементарних комплексів та ін.

3) *Населення*. Люди спрямовують свою діяльність на створення та розвиток виробничо-економічної, соціально-політичної, сімейно-побутової та інших сфер. Населення регіону розглядають як виробників і як споживачів.

4) *Виробнича інфраструктура*. Як регіональну підсистему її представляє комплекс галузей, що забезпечують зовнішні умови процесу виробництва. Вона охоплює: вантажний транспорт, оптову торгівлю, електро-, газо-, водопостачання, складське господарство, сферу ділових послуг (реклама, маркетингове обслуговування, оренда та лізинг, консультативне обслуговування тощо).

5) *Соціальна інфраструктура*. Її формує комплекс галузей, пов'язаних із відтворенням трудових ресурсів: охорона здоров'я, освіта, роздрібна торгівля, пасажирський транспорт, житлово-комунальне господарство, сфера організації дозвілля; туризм, громадське харчування, служба побуту, тощо.

6) *Ринкова інфраструктура*. Це сукупність взаємодіючих інститутів ринкової економіки, які виконують функції щодо забезпечення оптимального режиму функціонування економіки регіону.

7) *Інституційна інфраструктура* охоплює комплекс галузей і сфер діяльності, що здійснюють макроекономічне регулювання економіки, підтримуючи оптимальні

макроекономічні пропорції її розвитку.

8) *Екологічна інфраструктура* наслідком взаємодії суспільства (виробництво і населення) і природи, яка проявляється в процесі природокористування. Екологічна інфраструктура включає використання природних умов та ресурсів, відновлення і охорону природних багатств, моніторинг навколишнього середовища, ліцензування природокористування тощо.

9) *Рекреаційна підсистема* на регіональному рівні представлена мережею рекреаційних підприємств і підприємств, що забезпечують їх функціонування, а за значенням наближена до соціальної інфраструктури.

10) *Політична підсистема*, яка визначається активністю політичних сил, їх впливом на організацію політичного життя суспільства і темпи розвитку продуктивних сил досліджуваної території через реалізацію економічної та регіональної політики тощо.

6.2. Економічне обґрунтування територіальної організації господарства і його ресурсного забезпечення

Економічне обґрунтування розміщення господарства регіону здійснюється на засадах оцінки його економічного потенціалу, аналізу природних умов та ресурсів регіону, методів визначення ефективності розвитку виробництва тощо.

Відтворення просторового середовища регіону об'єктивно передбачає відтворення усіх складових його економічної, соціальної і природної бази. Це середовище може розглядатися з різних точок зору: з позицій майнового комплексу, форм власності, галузевої структури та ін.

Сукупним виразом матеріальної бази регіону вважають її економічну оцінку, або економічний потенціал регіону, в якому враховуються не тільки виражені в кількісних показниках обсяги ресурсів, розміщені в межах цього територіального утворення, а й ті якісні характеристики, що визначають потенційні можливості реалізації цих ресурсів у регіоні. Економічний потенціал формують такі складові:

1) *Природно-екологічний потенціал*. Його не завжди можна економічно оцінити, оскільки такі компоненти, як якість землі, віддаленість від ринків збуту, природно-кліматичні умови, екологічна місткість території, опосередковано, але дуже помітно впливають на кінцевий результат господарської діяльності регіону. Природно-екологічна система як складова природно-екологічного потенціалу, може бути деталізована за видами природних ресурсів території (земля, надра, вода, тваринний світ тощо), які залучені до регіонального обігу і залежать від специфіки ринкової організації господарства;

2) *Ресурсно-виробничий потенціал*. Він має конкретну грошову оцінку і функціонує у формі елементів виробничого капіталу: основний та обіговий капітал, фонди обігу та обігові кошти. Ресурсний потенціал виробництва та механізми його технологічного використання тісно пов'язані з особливостями території, тому результати виробництва значною мірою залежатимуть від географічних, етнічних, культурних, релігійних та інших факторів місцевого значення;

3) *Трудовий потенціал* (чисельність, структура і якість робочої сили). Він характеризується рівнем кваліфікації і освіти працівників. Сферу трудових відносин можна охарактеризувати і як систему відносин, пов'язаних із демографією і популяцією населення, його відтворенням; зайнятістю та безробіттям, рівнем заробітної плати, її диференціації за окремими групами працівників; організацією різноманітних форм соціального захисту і підтримки населення;

4) *Зовнішньоекономічні зв'язки та бюджетно-фінансові відносини*. Зовнішньоекономічні зв'язки представлені у платіжному балансі регіону як співвідношення його експорту й імпорту; бюджетно-фінансові відносини – системою бюджетних відносин, розмірами трансфертів, субсидій, субвенцій тощо.

Як один із основних методів дослідження регіональної економіки використовують аналіз досягнутого рівня і тенденцій економічного та соціального розвитку і розміщення продуктивних сил на конкретній території. В результаті аналізу формується взаємопов'язана система проблем, визначаються напрями їх розв'язання, які враховують специфіку кожного регіону.

Аналіз рекреаційних та туристських ресурсів необхідний для визначення потенційних можливостей розвитку рекреації, іноземного туризму, внутрішнього туризму тощо. При цьому зважають на унікальність ландшафтів, екологічну ситуацію, культурну спадщину, бальнеологічні ресурси, стан інфраструктури, забезпеченість трудовими ресурсами тощо. Зокрема, необхідно досліджувати умови і чинники, що визначають місце території в системі поділу праці; оцінювати передумови поглиблення і зміни спеціалізації; визначити ступінь відповідності досягнутого рівня розвитку галузей спеціалізації інтересам регіону.

З метою виявлення диспропорцій, що гальмують соціально-економічний розвиток регіону, детально аналізують рівень комплексності його господарства. Загальнометодичним підходом вважається визначення на основі балансових розрахунків дефіциту або надлишків (резервів) трудових, природних, виробничих ресурсів відносно сумарних потреб в них. У сфері туризму та рекреації необхідно також враховувати територіальну «прив'язку» ресурсів і неможливість транспортування турпродукту.

6.3. Ресурси як основа розвитку та спеціалізації регіону.

Спеціалізація регіону – це концентрація на території регіону конкретних видів виробництва, які задовольняють своєю продукцією не тільки внутрірегіональні потреби, а й потреби інших регіонів країни або експортують її в інші країни.

З точки зору подальшого вдосконалення господарського комплексу регіону (шляхом розвитку вже функціонуючих або створення нових виробництв) розрізняють суміжні та паралельні галузі спеціалізації. *Суміжні галузі* сприяють розвитку кожної з них. Їх об'єднують тісні виробничі зв'язки, наприклад, металургія - коксохімія (поєднані технологічно), туризм – виробництво сувенірної продукції тощо. *Паралельні галузі* розвиваються відносно ізольовано за різних природних та економічних умов (ресурсів). Вони, як правило, не мають між собою тісних виробничих зв'язків (машинобудування і сільське господарство), їх об'єднує спільне освоєння загальнорайонних (міжгалузевих) ресурсів (трудова, водні тощо). Це означає, що розвиток (розміщення) окремих галузей у регіоні обмежується або виключається можливостями розвитку інших, ефективніших, виробництв. Проблема розміщення паралельних галузей, що можуть заміщувати одна одну, має об'єктивне підґрунтя для оптимального розв'язання як за умови державного регулювання господарства, так і за умови ринкового механізму.

Характер поєднання галузей, ступінь їх взаємного проникнення визначає суттєва особливість регіонального комплексу, який може бути простим або складним. Сутність *простого регіонального комплексу* визначається поєднанням паралельних галузей спеціалізації, майже не пов'язаних між собою, та обслуговуючих галузей. Різні галузі господарства, розташовані в одному районі, впливають одна на одну. Незважаючи на те, що для технологічних процесів у цих галузях необхідні різні види ресурсів, вони використовують (в окремих випадках) спільну виробничу базу (транспортну мережу, мережу енергопостачання, трудові ресурси тощо).

У *складному регіональному комплексі*, крім тих, що діють у простому, активно формуються безпосередні виробничі зв'язки у вертикальному (від сировини до готової продукції) і горизонтальному напрямі (спільне використання ресурсної бази, технологічних циклів, об'єктів інфраструктури тощо). При формуванні складного комплексу регіональне господарство отримує додатковий економічний ефект в результаті тісного комбінування та територіального зближення коопераційних виробництв. Виникає економія за рахунок

скорочення транспортних перевезень у процесі переробки сировини і напівфабрикатів, комбінованого використання електричної і теплової енергії, утилізації відходів виробництва тощо.

Важливе науково-практичне значення має вивчення механізмів формування ресурсної бази розвитку регіону з економічної точки зору.

Ресурсна база розвитку регіону це – сукупність чинників виробництва (трудових, фінансових, виробничих тощо) у кількісних та якісних показниках, оцінена з точки зору їх можливої участі в програмах розвитку регіонів.

Отже, ресурси регіону є засобами реалізації проектів розвитку регіону після їх попередньої оцінки та аналізу. У процесі аналізу особливе значення надається дослідженню структури ресурсного експорту та імпорту. Для отримання комплексної інформації вивчають такі чинники: поточний стан ресурсної бази регіону; точку зростання економіки регіону, що автоматично робить відповідні ресурси економічно привабливими, підвищує їх вартість і, як наслідок, можливі зміни в їх оцінці; прогнози темпів відтворення ресурсів; можливість альтернативного використання частки ресурсної бази при виявленні суттєвих структурних зрушень в економіці регіону або при неефективному їх використанні.

Результати оцінки використовують як вихідні дані при формуванні стратегії розвитку регіону та механізмів її реалізації, а також у процесі мобілізації ресурсів для реалізації програми розвитку регіону.

Розглядаючи загальні проблеми використання ресурсної бази регіону загалом, одночасно вирішують питання використання окремих груп ресурсів. На основі сучасних методів господарювання виокремлюють такі основні сфери мобілізаційної активності: *природокористування; фінансова; виробнича; інноваційна.*

Сфера природокористування. Нагальною потребою нинішнього часу є необхідність організувати ефективно і раціональне використання природних ресурсів. Особливо значуще питання використання землі (надр) як ресурсу розвитку. Поліпшити управління природно-ресурсним потенціалом на регіональному рівні дають змогу такі заходи:

- формування комплексного кадастру природних ресурсів;
- ліцензування окремих видів діяльності у сфері природокористування;
- проведення робіт з екологічної паспортизації та сертифікації із запровадженням комплексної системи моніторингу природокористування;
- організація системи аудиту природокористування;
- посилення економіко-правового регулювання і контролю за природокористуванням;
- підвищення економічної культури населення;
- планування податкового потенціалу, оптимізація ресурсних платежів і доходної частини бюджету.

Фінансова сфера. Фінансові ресурси регіону формує система бюджетного фінансування, залучений капітал суб'єктів господарювання, муніципальна допомога, трансформація акціонерного капіталу тощо. На регіональному рівні запроваджуються заходи, спрямовані на залучення фінансових ресурсів юридичних та фізичних осіб, що можуть бути використані як інвестиції.

Виробнича сфера. Одним із важливих джерел фінансових надходжень до бюджету регіону є ефективно використання державного майна, тобто ефективна оренда, спільне використання, холдінг, продаж нерентабельних об'єктів державного майна тощо.

Інноваційна сфера. Інноваційний механізм передбачає виконання таких етапів, як проведення наукових досліджень, отримання результатів і впровадження. З економічної точки зору найважливіший етап впровадження, оскільки на ньому інновація із категорії об'єкта інвестиційної діяльності переходить у категорію матеріальних ресурсів на регіональному рівні.

Ресурси, їх розмір, структура, динаміка і баланс джерел формування є важливими чинниками економічного розвитку регіону. Для оптимізації досліджень і якісного

структурного аналізу доцільно побудувати модель ресурсної бази регіону. Важлива її складова – оптимізація структури ресурсів з позицій їх комплексного використання в механізмах реалізації програми розвитку регіону

Отже, структура економічного потенціалу регіону як системи складається з підсистем інвестиційного, інноваційного, природно-ресурсного і трудового потенціалів, кожний з яких характеризується певним кількісним і якісним станом відповідних видів економічних ресурсів, тому соціально-економічний розвиток регіонів значною мірою залежить від наявного на даній території економічного потенціалу й ефективності його використання.

6.4. Поняття про туристичний регіон та його компоненти

Турист, що здійснює туристичну подорож, користується визначеним комплексом послуг. Вони (послуги) надаються йому в певному місці (регіоні його подорожі), тобто там, де відбувається конкретна туристична подія. Власне, місце, обране туристом стає, центром туризму для конкретного туриста. Очевидно, що туристсько-рекреаційні місця мають відрізнятися між собою інтересами (тими причинами, що спонукали туриста до подорожі) туристів.

Визначившись із метою своєї подорожі, турист порівнює між собою подібні місця та послуги, які там можна отримати, і вибирає саме ті, які йому, на даний час, найбільше підходять. Туристичний продукт, загалом, складається із набору послуг в даному конкретному місці. Територія, де пропонується комплекс послуг, як правило, не має чітких меж. Це може бути окремий туристичний центр або готель із набором усіх необхідних для туриста умов, або частина країни (регіон), чи, навпаки, декілька країн загалом, які відповідають меті обраної подорожі, тощо. Отже, місцем, яке турист обирає відповідно до мети своєї подорожі, може бути село, місто, район, область, країна, декілька країн, тобто певне географічне середовище.

За визначенням Всесвітньої туристичної організації *туристичний регіон* – це територія, яка має в наявності мережу спеціальних споруд та можливість надавати туристі послуги (тобто має відповідну туристсько-рекреаційну ресурсну базу й трудові ресурси що володіють навиками створення турпродукту), необхідні для організації відпочинку, пізнавального процесу чи оздоровлення.

З цього визначення випливає таке: туристський регіон може вважатися самостійним територіальним утворенням тоді, коли на його території є вся необхідна для задоволення потреб туристів інфраструктура. Очевидно, що з позиції туриста розуміння поняття «туристський регіон» залежить від мети його мандрівки. Так, для туриста-спортсмена туристським регіоном буде територія, де проходить нитка маршруту спортивного туристичного походу. Але, очевидно, що для людини, яка має на меті подорожувати Європою з метою знайомства із архітектурою, культурою, традиціями тощо, таким регіоном буде територія Європи. Тому *туристський регіон для туриста* - це частина простору, (частина географічного середовища) яка задовольняє мету подорожі. Фактично, з такої позиції регіон можна розглядати як єдиний туристичний продукт. І як турпродукт регіон, очевидно, має таку властивість, як «конкурентоспроможність» на відповідному ринку.

Формуючи імідж певного регіону, потрібно орієнтуватися на думку, потреби, інтереси споживача, тобто на комплекс послуг, який користується попитом саме в цьому регіоні. Споживач, отримуючи набір послуг, *не орієнтується* на конкретне підприємство. Як правило, якість отриманої послуги відноситься на рахунок всього регіону – як єдиного цілого. З цієї позиції регіон, власне управлінські структури регіону, повинні розуміти необхідність і доцільність свого постійного розвитку. Якість регіону, як цілісного виробника туристичних послуг, слід вимірювати можливістю *приспосовувати* свої послуги до потреб споживача, утримувати конкурентоспроможність власного продукту якомога довше на виробничому ринку. Конкурентоспроможність регіону – це, насамперед, високі прибутки

регіону, а загалом і місцевого населення. Можливість отримувати прибуток від надання послуг для туристів у населення регіону формує позитивне ставлення до туризму як сфери зайнятості, а це в свою чергу гарантія гостинності та формування позитивного іміджу регіону. Очевидно, що ставлення населення до позитивних чи до негативних тенденцій у сфері туризму в регіоні, має прямий вплив на його конкурентоспроможність.

В залежності від змісту туристичного продукту туристичні регіони можна поділити на регіони з певною спеціалізацією вузькою чи комплексною. Знаходження туриста в регіоні з комплексним набором туристичних послуг скоріше за все випадкове. Тут слід розуміти, що мета подорожі – це не сам по собі регіон. Метою подорожі може бути якась подія в житті людини (певної спільноти людей, населення певної території). Такими регіонами переважно є культурні, освітні чи промислові центри, в яких відбуваються певні події чи суспільні явища. Вузько спеціалізовані регіони, очевидно, володіють такими визначними місцями, унікальними об'єктами, що відвідуються туристами які є причиною відвідування регіону загалом. Тому туристичний регіон доцільно розглядати як систему взаємопов'язаних між собою елементів. Розглядаючи туристичний регіон у такому ракурсі, управлінським структурам слід чітко розподілити завдання та відповідальність між виробниками туристичних послуг в регіоні, спрямувати їх діяльність в одному напрямку – на формування позитивного іміджу та конкурентоспроможності турпродукту регіону. З такої позиції також доцільно формувати систему трудових ресурсів – їх освітній та кваліфікаційний рівні.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «економічний простір» та його основних характеристик.
2. Назвіть та охарактеризуйте основні типи внутрішньої просторової структури регіону.
3. Охарактеризуйте типові елементи поляризованого (вузлового) регіону.
4. Розкрийте зміст понять «локалітет», «промисловий вузол», «транспортний вузол», «територіально-виробничий комплекс», «агломерація».
5. Охарактеризуйте сутність поняття «регіональний економічний комплекс».
6. Поясніть, у чому полягає різниця між поняттями «галузева структура регіонального комплексу» і «територіальна структура регіонального комплексу».
7. Розкрийте зміст поняття «економічний потенціал», охарактеризуйте його складові.
8. Поясніть з економічної точки зору зміст поняття «спеціалізація регіону».
9. Охарактеризуйте основні складові ресурсної бази розвитку регіону.
10. Розкрийте зміст поняття «туристичний регіон».
11. Вкажіть чинники, від яких залежить конкурентоспроможність туристичного регіону як територіальної одиниці.

Розділ 7

ТУРИЗМ ІЗ ПОЗИЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ

Туристика – як наукова система. Основні структурні блоки туристсько-господарського комплексу. Проблеми систематизації та класифікації в туризмі.

7.1. Туристика – як наукова система

Наукові дослідження у сфері туризму нині перебувають на стадії активного розвитку. Останнім часом формується понятійний апарат нової наукової системи, яка складається з прикладних наук про туризм, а також дисциплін щодо організації обслуговування туристів (рекреантів).

Теорія функціонування туризму складається з окремих, рівноцінно вагомих галузевих напрямів, вивченням яких займаються науковці різного фаху. Проводиться аналіз сучасного стану туризму в країнах Європи та світу загалом, вивчається їх досвід (І.Т. Балабанов, В.І. Гетьман, Е.В. Добрускін, О.Ю. Дмитрук, А.В. Дроздов, Е.М. Ельдаров, В.К. Євдокименко, М.П. Крачило, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, Н.Ф. Реймерс, В.Б. Сапрунова та ін.). Узагальнюється історія розвитку туризму в Україні (О.О. Бей дик, І. Афанасьєв, Л. Устименко, В.К. Федорченко, М.В. Соколова, та ін.).

Наукове пізнання у сфері туризму та рекреації відбувається паралельно на трьох рівнях:

- 1-й рівень - *емпіричний* – іде нагромадження інформації про наявні умови та закономірності розвитку туризму;
- 2-й рівень - *теоретичних узагальнень* – визначення основного понятійного апарату, об'єкта та предмета дослідження, пояснення причин і можливих наслідків туристсько-рекреаційної діяльності;
- 3-й рівень – *рекомендації впровадження теоретичних узагальнень*.

Теоретичне узагальнення практики туристичної та рекреаційної діяльності привело до формування таких понять, як “турист”, “туризм”, “туристика”, “сфера туризму”, “соціалізація туризму”, “соціальний туризм”, “індустрія туризму”, “туристський ринок”, “туристський продукт”, “туристські ресурси”, “рекреаційні ресурси” та ін.

В кінці ХХ століття почав формуватися теоретичний каркас нової науки туризмології. Вона інтегрувала філософський, соціологічний, економіко-соціальний, правовий, історичний аспекти туризму. Нині в системі наукових концепцій розвитку туризму значне місце посідає соціоніка, соціальна психологія як сфера людинознавчих дисциплін, що розкриває взаємозв'язок людини і суспільства та ін. Поряд із терміном “туризмологія” застосовується термін “туристика”. За змістом вони ідентичні й означають нову наукову систему, яка охоплює два рівні (за І.Т. Балабановим): *перший – теоретичний рівень* – це галузь загалом (її структура, ресурси, міжгалузеві зв'язки, закономірності розвитку, а також територіальна організація, управління, економіка тощо); *другий – виробничий рівень* – це туристський суб'єкт (туристичне підприємство) зокрема (рис. 2).

Під *територіальною організацією туризму* розуміємо спосіб об'єднання структурних одиниць, в результаті якого формується ієрархія туризму. **Управління туризмом** – це система відносин між суб'єктом управління (Держкомтуризм, обласне управління туризму, тощо) та об'єктом управління – туристичним підприємством. *Економіка туризму* розкриває систему відносин між виробником, посередником (продавцем) та споживачем турпродукту. *Структура галузі* - це частина туристики, що характеризує групи підприємств (первинні, вторинні, і т.д.), які утворюють туристську інфраструктуру – мережу туроператорів, турагенцій, готелів (чи ін. засобів розміщення), ресторанного сервісу, музеїв тощо, а також

розкриває взаємовідносини та роль у виробництві турпродукту.

Теоретичне вивчення ресурсної бази розвитку туризму, окремих сегментів туристсько-рекреаційної діяльності дає можливість встановити закономірності розвитку та міжгалузеві зв'язки.

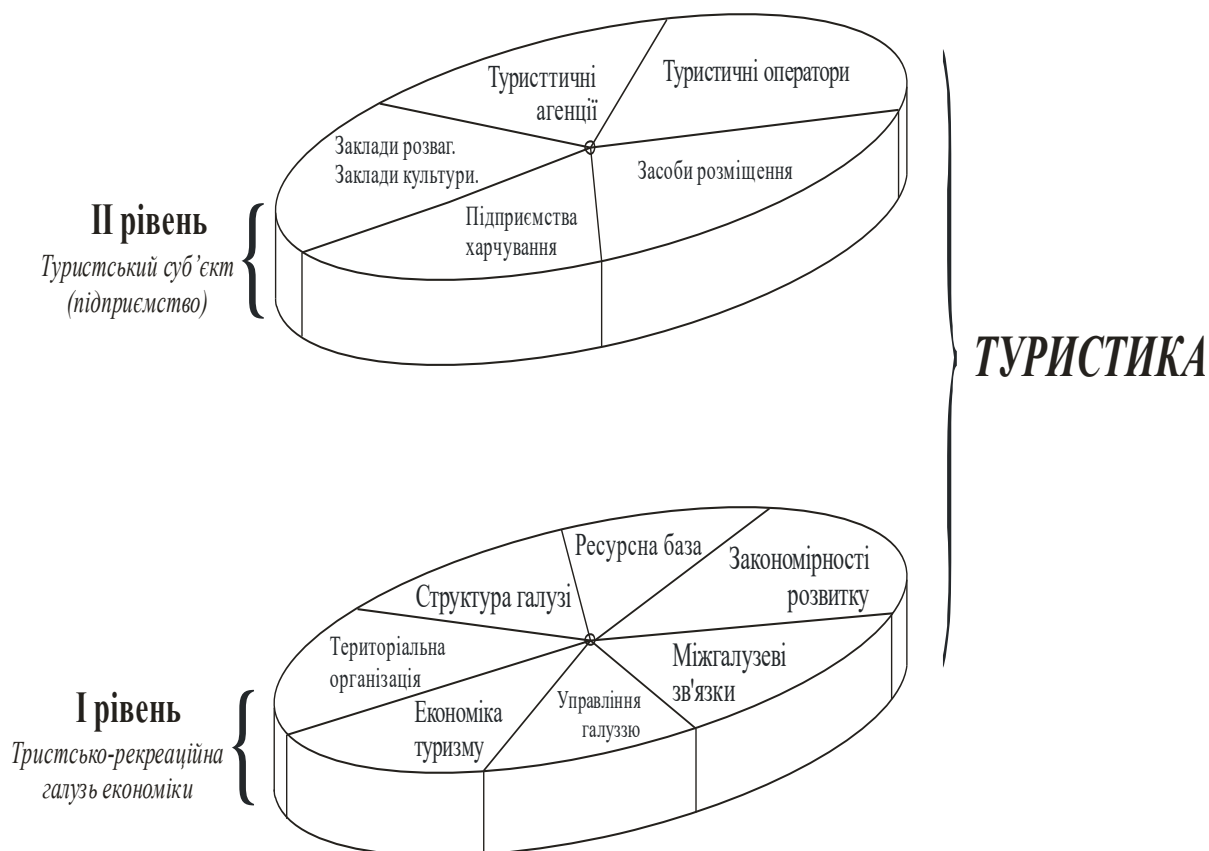

Рис. 2. Туризм як наукова система

7.2. Основні структурні блоки туристсько-господарського комплексу

З позиції господарського комплексу, туристична галузь господарства складається з трьох основних рівнозначно-важливих блоків-сегментів, без яких втрачається сутнісний зміст галузі (рис. 3). Вирішальним блоком є ринок ресурсів, який створює передумови для розвитку галузі. Вони відповідно поділяються на природні туристсько-рекреаційні ресурси та ресурси антропогенного походження (історико-культурні).

Туристсько-рекреаційна галузь виробляє свій специфічний продукт, який прийнято відносити до категорії “послуга”. Виробництво будь-якого продукту має певний технологічний шлях (процес) і орієнтується на свого споживача.

Для того, щоб туристсько-рекреаційний ресурс був переведений в категорію *продукт* і проданий споживачу (туристу, рекреанту) як *товар*, повинні бути створені відповідні умови для його споживання.

Отже, туристсько-рекреаційний ресурс за допомогою відповідного набору інфраструктури (яка виступає, з одного боку, як антропогенний ресурс, що входить до турпродукту, а з іншого – як засіб виробництва турпродукту) і трудових ресурсів, які

застосовують відповідний технологічний процес, переходить у готовий товар, який реалізується споживачу (рис. 4).

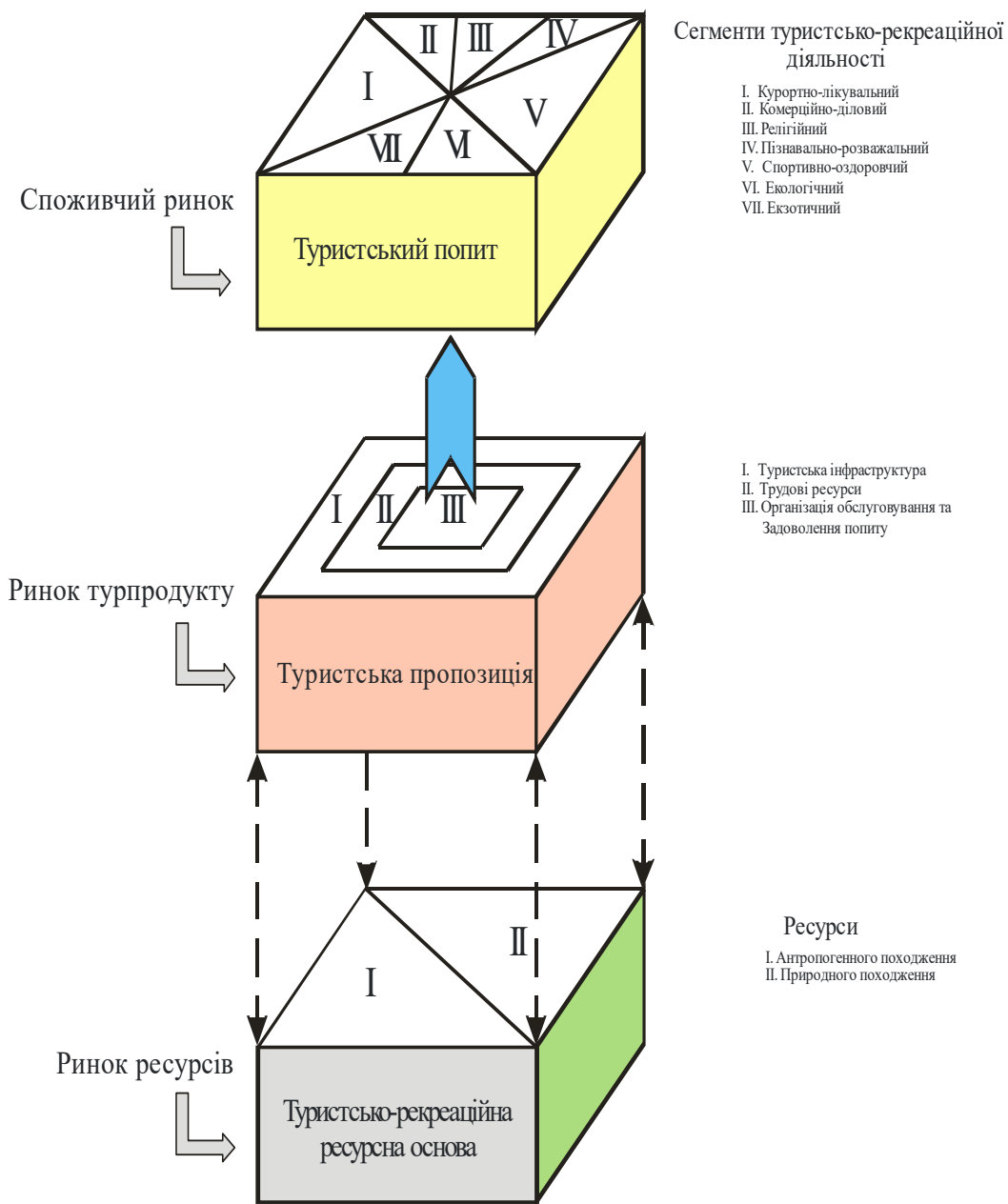

Рис. 3. Основні блоки туристсько-господарського комплексу.

Тому наступним другим блоком виступає ринок турпродукту. До нього належить туристична інфраструктура, яка складається із засобів виробництва турпродукту (готельне господарство, транспорт, підприємства харчування), продукцію яких об'єднує в єдиний турпродукт (тур) мережа туроператорів і турагентів, які реалізують його.

Інфраструктура і трудові ресурси є основними складовими туристичної індустрії. Трудові ресурси мають свою особливу структуру. Сюди входять: менеджер турфірми, працівник готельного господарства, працівник підприємства харчування, інструкторські кадри, екскурсоводи, гіді, працівники транспорту, медперсонал, працівники управлінських структур, методисти, що планують та формують тури, маркетологи, соціологи та багато ін.

Таким чином, трудові ресурси забезпечують виробничий процес створення турпродукту та його реалізацію.

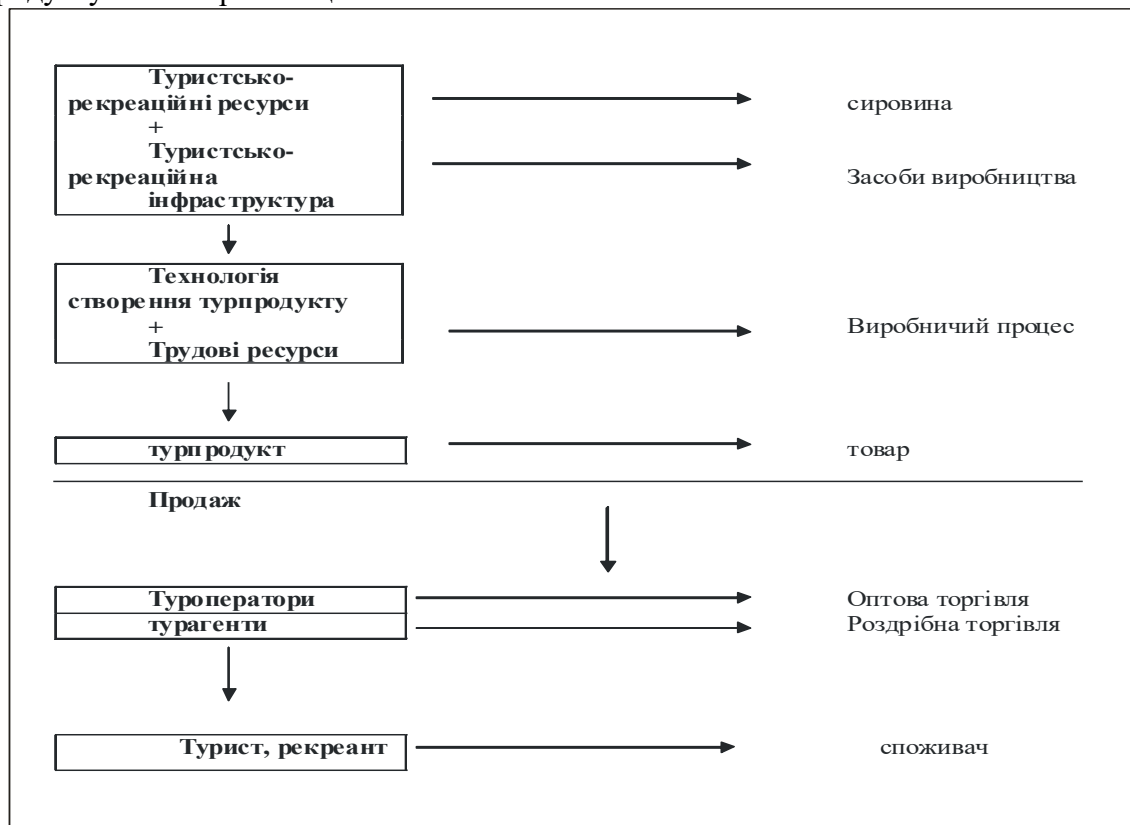

Рис. 4. Виробничий процес та реалізація турпродукту як товару.

Третім блоком є *споживач* (турист, рекреант), який формує свій ринок (ринок споживача) і відповідно *виступає джерелом формування попиту* на певний вид продукції (турпродукту).

Отже, туризм та рекреація є складним соціально-економічним явищем, яке функціонує в межах системи: “суспільство – навколишнє середовище” за умови рівнодійних сил з боку природних (екологічно чисте, естетично привабливе, таке що позитивно впливає на здоров’я людини, навколишнє середовище), антропогенних (гармонійно вписана в навколишній ландшафт (пейзаж) інфраструктура, створені відповідні умови комфортного перебування людини поза межами свого постійного проживання) та соціальних чинників (потреба населення в туристсько-рекреаційній діяльності та фінансова можливість реалізації його потреби). Тому підхід до проблем дослідження ресурсної основи розвитку туризму та рекреації повинен ґрунтуватися на принципах системності та комплексності.

Слід зауважити, що понятійний апарат туристсько-рекреаційної сфери діяльності перебуває на стадії формування, уточнення та вдосконалення. На початку становлення нового туристсько-господарського комплексу, в наукових колах було прийнято використовувати термін «рекреаційний» (рекреаційна діяльність, рекреаційні ресурси тощо). Нині ж назріла потреба вживати комплексний термін, поєднуючи різні сторони діяльності в межах цього господарського комплексу. Чимраз частіше пропонується використовувати термін «туристсько-рекреаційний ресурс», «туристсько-рекреаційна діяльність», «туристсько-рекреаційний комплекс», підкреслюючи цим новий підхід до сучасних потреб (вимог) господарського комплексу, не змінюючи сутнісне наповнення понять, запропонованих попередніми дослідниками.

До *туристсько-рекреаційних ресурсів* належать (за Н.Ф. Реймерсом, використовувався термін «рекреаційний») «частина природних та культурно-історичних

ресурсів, що виступають засобом підтримки та відновлення працездатності і здоров'я людей, які на даній фазі розвитку суспільства придатні для використання та надання туристських послуг».

Ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через ряд об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов, формують поняття “туристсько-рекреаційний потенціал” території.

Рекреаційний потенціал – це один із показників природно-ресурсного потенціалу, ступінь здатності території позитивно впливати на фізичний, психічний та соціально-психологічний стан людини під час відпочинку (Н.Ф. Реймерс). *Туристсько-рекреаційний потенціал* включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповнюючі:

- *Рекреаційний потенціал*, як природну складову та
- *туристичний потенціал* – культурно-історичну спадщину – як антропогенну складову, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, знаходяться окремі природні чи антропогенні туристичні об'єкти які відвідуються туристами, зокрема музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли тощо.

Наприклад, для спортивно-оздоровчих видів туризму, туристсько-рекреаційні ресурси є єдиним особливим поняттям – природна складова виступає і як рекреаційний ресурс, і як туристський. З іншого боку, інфраструктура в місцях розташування рекреаційних ресурсів (мінеральних вод, особливо комфортних кліматичних територій) є свого роду туристським ресурсом або виробничими потужностями у сфері туризму та рекреації.

Описавши та систематизувавши інформацію про певну категорію об'єктів (явищ), дослідник (суб'єкт дослідження) цим самим переводить їх з категорії “потенціал” в категорію “ресурс”.

Але для того, щоб ресурс був поданий туристу (рекреанту) як товар (турпродукт), необхідно створити певні умови для його споживання (“споживання” турпродукту відбувається в момент його фактичного виробництва). Коли турист купує туристичну путівку (ваучер), він тільки оплачує право на отримання турпродукту – екскурсії, проживання в готелі, транспортні послуги тощо.

Для залучення туристсько-рекреаційного ресурсу у виробництво турпродукту потрібно створити відповідну інфраструктуру, виробити специфічне туристське спорядження, виконати певну методичну роботу стосовно технології розробки турів, ув'язуючи природну та антропогенну складову в єдине ціле.

Надзвичайно різноманітний спектр туристсько-рекреаційної діяльності викликає необхідність систематизації та класифікації всіх її сучасних видів і форм. Між поняттями “туризм” та “туристсько-рекреаційна діяльність” (ТРД), на нашу думку, доцільно поставити знак рівності, оскільки сутнісне наповнення їх практично аналогічне. Але термін “туристсько-рекреаційна діяльність” розкриває відразу дві сторони одного явища і в такому словосполученні вони доповнюють інформаційний зміст даного процесу. Зокрема, туризм – це елемент відпочинку, форма відпочинку, а отже, й оздоровлення організму людини; “рекреація” в перекладі з латинської – це відпочинок, оздоровлення, відновлення фізичних та психологічних сил.

Загалом, туристсько-рекреаційну діяльність доцільно розглядати з двох позицій: *по-перше*, як діяльність підприємств, які належать до туристичної галузі та виступають засобом виробництва турпродукту; *по-друге*, як діяльність туриста (рекреанта), спрямовану на задоволення своєї потреби у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, пізнанні та ін. у вільний час.

Поняття “турист” та “рекреант” рівнозначні, їх застосування зумовлене конкретною ситуацією і доцільністю у кожному конкретному випадку, для того щоб підкреслити особливість означеної діяльності. Наприклад, людина відпочиває в пансіонаті, то її скоріше слід називати “рекреантом”, а її діяльність – рекреаційною. Але категорія “турист” теж передбачає використання засобів розміщення, підприємств харчування і

найголовніше – людина покидає своє постійне місце проживання на деякий час. А ось людей, які подорожують, переїжджаючи з місця на місце, з одного населеного пункту в інший чи подорожують по природній незмінній місцевості пішки чи використовуючи певний вид транспорту організовано чи самостійно, краще називати туристами. Але ж подорож – це також відпочинок. Вони також отримують певні позитивні емоції, а отже, відновлюють свою життєву енергію, оздоровлюються, тому тут також присутній своєрідний елемент рекреації.

7.3. Проблеми систематизації та класифікації в туризмі

Класифікація означає виділення окремих форм і видів діяльності на основі певних критеріїв. Класифікація туристсько-рекреаційної діяльності дає можливість не тільки розв'язувати проблеми її територіальної організації, а й раціонально та комплексно використовувати наявну ресурсну базу, планувати виробництво найбільш конкурентноспроможного турпродукту.

Над питаннями класифікації у сфері туризму працювали М.П. Крачило, В.Т. Сапрунова, В. А. Квартальнов, І. Т. Балабанов, О.О. Бейдик, Т.Г. Сокол та ін. Практично всі попередні спроби класифікації туризму базуються на розумінні поняття “туризм” як тимчасового переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну чи регіон, у межах своєї країни, у вільний час, з метою отримання задоволення і відпочинку, оздоровлення, гостювання, пізнання, або з професійно-діловою метою, без заняття оплачуваною роботою в місці перебування (за Н.Ф. Реймерсом).

Свого часу М.П. Крачило, а пізніше і Т.Г. Сокол запропонували подібні схеми класифікації туризму за видами, групуючи їх на основі десяти критеріїв (ознак). Зокрема:

1) *Спрямованість туристичних потоків* – виїзний туризм (за кордон), внутрішній туризм, вони об'єднуються в так званий національний туризм (останнє поняття пов'язане з діяльністю громадян певної країни), а також в'їзний (іноземний) туризм. Внутрішній та в'їзний види туризму передбачають перебування туристів у межах однієї країни. За цим же критерієм, окремо виділяється міжнародний туризм, при якому передбачається відвідування декількох країн.

2) *Охоплення території* – критерій, що дає уявлення про географію туристсько-рекреаційної діяльності – внутрішньорегіональний, міжрегіональний, кругосвітній.

3) *Термін поїздки* – це особливий критерій, який впливає на набір послуг для туриста, на форму та територіальне спрямування туристичного потоку, тощо – туризм вихідного дня, короткостроковий туризм, тривалий; туризм вихідного дня передбачає використання (споживання) турпродукту, який територіально досяжний за 1-у – 2-і години (до 3-х); на відстань від постійного місця проживання до місця відвідування впливає, звичайно, вид транспорту, вартість переїзду тощо.

4) *Сезонність* – саме цей критерій визначає інтенсивність турпотоків в регіон, його спеціалізацію: сезонний, який включає літній, зимовий та міжсезонний, а також, постійний.

5) *Принцип оплати та організація продажу* – виділяються такі види: елітний (VIP), комерційний, соціальний, інтенсив-туризм.

6) *Ступінь організованості* передбачає такий поділ: на замовлення, самодіяльний, плановий організований. Саме інформація про кількість клієнтів при планових організованих турах і на замовлення дає можливість підприємствам розміщення, харчування та транспорту певним чином планувати свою роботу (скажімо по сезонах), самодіяльний туризм означає самостійний вибір туристом регіону, транспорту, засобу розміщення, часто спонтанно, без використання посередників – турагентств.

7) *Демографічний та соціальний склад учасників подорожі* – туризм дитячий, шкільний, молодіжний, сімейний, третього віку, інвалідів, за професійним складом. Виробникам турпродукту запропонована сегментація дає інформацію про категорію клієнта,

оскільки кожна з них вимагає особливого підходу до організації подорожі, відпочинку, дозвілля.

8) *Форми організації подорожі* – стаціонарний, тайм-шер, клубний, туризм самообслуговування. Слід зауважити, що це не зовсім вдалий вибір критерію, а також виділення видів туризму. Організаційних форм туризму набагато більше, та й сам критерій виглядає просто надуманим. Його потрібно або зовсім упускати, або підходити до його розуміння в дещо іншому плані. Скажімо, яку подорож передбачає перебування людини на дачі? Такий відпочинок ще прийнято називати стаціонарним туризмом (О.М. Ігнатенко). Але де ж тут подорож – переїзд чи виїзд за межі міста? Це стосується і поняття «туризм самообслуговування»? Чи не тотожний він з самодіяльним?

9) *Засіб пересування*. Скоріше за все, назву цього критерію слід розглядати як спосіб пересування. Т.Г. Сокол виділяє транспортний туризм та його підвиди авіаційний, залізничний, автомобільний, водний (річковий, морський) і туризм з активними засобами пересування – пішохідний, лижний, водний, вело- та мототуризм, кінний туризм, спелеотуризм. Тут, знову ж таки, наявна невідповідність розподілу за видами: мотоцикли та велосипеди – це теж види транспорту. Водний туризм передбачає використання досить різноманітних плавзасобів – катамаранів, плотів, човнів, байдарок тощо. До активних способів пересування, на наш погляд, слід віднести саме пішохідний туризм та його різновиди (за територіальною та орографічною ознакою) – пішохідний рівнинний, гірський та ін., спелеотуризм, альпінізм (скелелазіння як різновид), кінний тощо.

10) *Мета подорожі*. Тут виділяються такі види туризму: культурно-розважальний, пізнавальний, етнічний, релігійний, діловий, спортивний, рекреаційний, навчальний, промисловий, екологічний, екзотичний, пригодницький, гастрономічний, екстремальний.

Такого роду класифікація є лише однією зі спроб систематизації значного обсягу різноманітної інформації стосовно туристичної галузі, але в такому вигляді вона не розкриває суті сучасного соціально-економічного розуміння туристсько-рекреаційної діяльності.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте туристику з позиції наукової системи та рівні наукового пізнання у сфері туризму.
2. Охарактеризуйте структуру теоретичного рівня наукової системи – «туристика».
3. Охарактеризуйте структуру галузі господарської діяльності «туризм».
4. Охарактеризуйте структуру туристсько-господарського комплексу. З яких блоків-сегментів вона складається?
5. Розкрийте зміст виробничого процесу та реалізації турпродукту.
6. У чому полягають основні відмінності між поняттями «туристсько-рекреаційний потенціал» і «туристсько-рекреаційний ресурс»?
7. Поясніть доцільність використання нового терміна «туристсько-рекреаційний» у сучасному розумінні нового господарського комплексу.
8. Доведіть, що поняття «турист» та «рекреант» є в нинішніх умовах господарювання у сфері туризму рівноцінними. Маючи протилежну позицію – доведіть її.
9. Розкрийте суть проблем класифікації у сфері туризму.

Розділ 8

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ. СЕГМЕНТАЦІЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Еволюція організаційних і функціональних особливостей туризму. Трансформація понять “рекреаційні ресурси” та “рекреаційна діяльність” в «туристсько-рекреаційні ресурси» і «туристсько-рекреаційна діяльність». Обґрунтування поняття туристсько-рекреаційна діяльність. Еволюція підходів до вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів. Сегменти туристсько-рекреаційної діяльності.

8.1. Еволюція організаційних і функціональних особливостей туризму

Сучасний туризм – явище, з одного боку, молоде, оскільки масовим він став лише в кінці 50-х на початку 70-х років ХХ ст., а з іншого боку, має глибоке історичне коріння, адже подорожі супроводжують людство з сивої давнини.

В історії розвитку туризму розрізняють чотири періоди (на прикладі Європи). *Перший період* найбільш тривалий – передісторія туризму (до початку ХІХ століття) – характеризується примітивністю засобів пересування.

Основними причинами, що спонукали людину до подорожі, були, як правило, торговельні справи, розширення освітнього світогляду, а також лікування. До справжнього туризму тут ще далеко – *відсутні його справжні мотиви* – бажання відпочити, розважитися, познайомитися з цікавими місцями, явищами, об’єктами у вільний час. Хоча вже в стародавній Греції зароджуються перші, за сучасними мірками, подорожі, які можна віднести до одного з різновидів сучасного туризму – подорожі на Олімпійські ігри. В середні віки посилюються релігійні мотиви, що спонукали людину вирушити в подорож.

У ХVІІІ ст. стає модно (мотив – дань моді) для елітарної молоді навчатися в Європі: вивчати мови, ознайомлюватися з досягненнями науки в різних країнах. Проте цей привілей був доступний лише найбагатшому прошарку населення. Мода на подорожі Європою залишається актуальною і в ХІХ ст. Отже, *другим періодом* історії розвитку туризму є елітарний туризм (ХІХ ст.). У цей час, як і раніше, подорожують найбагатші верстви суспільства, і, як правило, саме на них орієнтується сфера послуг, що починає формуватися і представлена розкішними апартаментами готелів, дорогими ресторанами. Основними напрямками діяльності на ринку туристичних послуг протягом другого періоду розвитку туризму є розваги, лікування, паломництво.

Докорінні зміни у сфері транспорту та розвиток виробничої сфери господарської діяльності в ХІХ ст. привели до значного стрибка в розвитку туризму. Вища кваліфікація робітників і оплачується відповідно вище. Зменшується тривалість робочого часу на користь вільного від роботи часу. Тому основною ознакою початку *третього періоду* історії туризму є поява на ринку споживача туриста із середнім рівнем достатку. У пересічній людини (як правило, це звичайний найманий працівник) виникають передумови: вільні кошти та вільний

час для туризму та відпочинку. У цей період розвитку світової економіки на ринку споживача турпродукту починає формуватися потужний сегмент невибагливого до розкоші туриста, який *хоче* поїхати відпочити і вже має для цього кошти.

З 60-х років ХХ ст. розпочинається *четвертий період* в історії розвитку туризму. Формується потужна індустрія відпочинку з певним виробничим циклом, методами організації та управління виробництвом, із різноманітним набором специфічного турпродукту. Цей період прийнято називати "*масовим конвеєрним туризмом*" (за В.Б. Сапруновою), завдяки типовості виробничого процесу та формам турпродукту. В більшості випадків турфірми пропонують пакети послуг (із різним рівнем якості, а відповідно й вартості) – тури. Але вже в той час виділяються спеціалізовані підприємства, що виробляють турпродукт певного спрямування, орієнтуючись на певну категорію споживача, власне, на його конкретну потребу. Характерною ознакою четвертого періоду є також формування регіонів та центрів прийому туристів і регіонів та центрів зародження турпотоків.

Наприкінці 1970 – на початку 1980-х рр. змінюється ситуація на ринку туристичних послуг:

- сформована індустрія туризму;
- зростає рівень конкуренції між підприємствами сфери туризму;
- споживач дедалі більше володіє інформацією про ринок турпродукту;
- зростає рівень вимогливості до якості туристичного продукту, його безпеки тощо.

Починається сучасний *п'ятий період* історичного розвитку галузі. Туризм у цей час стає унікальним суспільним явищем, який пропонуємо назвати періодом спеціалізованого туризму. Основною рисою цього періоду є індивідуалізація турпродукту та спеціалізація його виробників. Нині в країнах, де туризм став повноцінною галуззю господарства, туристичні підприємства, виробляючи свій продукт, адресують його не масі туристів взагалі, а орієнтуються на потреби конкретних цільових груп. В Україні цей процес тільки починається, тоді як, наприклад, в Європі вже є чималий досвід та напрацювання в цьому напрямі.

Очевидно, що споживчий ринок турпродукту в наш час характеризується формуванням туриста нового типу. Це сучасна людина, яка живе в надзвичайно складному, створеному нею ж середовищі, яке має двополюсну будову – позитивно-негативну. Позитивна сторона – це комфортні умови проживання, загалом достатній рівень матеріального добробуту, наявність вільного часу для відпочинку. Негативна – концентрація населення в міських індустріальних агломераціях, концентрація виробництва, а звідси – вплив на організм людини шкідливих відходів, надлишок шумових подразників, забруднення повітря, інтенсивний ритм життя та праці тощо. І як наслідок, сучасна людина постійно перебуває в стані нервового напруження та стресу. Тому у вихідця індустріального та урбанізованого середовища (які і є основними регіонами зародження туристичних потоків) виникає потреба відпочити, потрапити в ті умови, де емоційна та фізична втома пройде.

Для збереження постійного та залучення нового клієнта туристичним підприємствам в наш час доводиться враховувати індивідуальні особливості, вимоги та побажання як окремих категорій населення, так і окремих фізичних осіб. Як правило, турист сьогодні – це людина досить поінформована, має певні смаки та вподобання, сама вибирає (знаючи напевно), куди і чим поїхати на відпочинок, самостійно визначає якісний рівень (клас обслуговування). Цьому сприяють як засоби масової інформації, так і специфічні для туризму методи та способи реклами турпродукту.

8.2. Трансформація понять “рекреаційні ресурси” та “рекреаційна діяльність” у «туристсько-рекреаційні ресурси» і «туристсько-рекреаційна діяльність»

Поняття “рекреаційні ресурси” не відразу знайшло визнання серед науковців. На початку досліджень особливостей та закономірностей розвитку сфери відпочинку використовувалися такі терміни, як “умови рекреаційної діяльності”, “об’єкти туризму та екскурсій”, “лікувальні або курортні фактори”. Більшість цих понять визначало якісну сторону можливості організації відпочинку. Як правило, оцінювалась комфортність умов відпочинку, корисність використання того чи іншого лікувально-оздоровчого чинника та атрактивність історико-культурних чи соціально-технічних об’єктів.

Тривалий час рекреаційні умови та чинники не відносили до поняття ресурсу. Це зумовлено незвичністю предмета оцінювання, наприклад мальовничість ландшафту – більша чи менша; унікальність природних, не змінених людиною ландшафтів тощо. Але основною причиною було те, що сфера рекреаційної діяльності (рекреаційного обслуговування) в більшості випадків не належала до системи галузей господарства, а тим більше не виділялася в окрему галузь. Отже, і категорія “туристсько-рекреаційні ресурси” не мала економічного підґрунтя.

Кожна галузь господарства існує та розвивається на основі своїх особливих ресурсів. Віднесення тих чи інших об’єктів (явищ) до категорії “ресурс” (виробничої чи невиробничої діяльності) повинно базуватися на таких трьох основних вимогах: *по-перше*, це наявність соціальної необхідності (потреби) використання; *по-друге*, наявність техніко-економічної можливості їх освоєння; *по-третє*, необхідний (достатній) рівень їх вивченості.

На підставі означених вимог (критеріїв) А.А. Мінц під поняттям “*природні ресурси*” розуміє “тіла і сили природи, які на даному рівні розвитку виробничих сил і вивченості можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства у формі безпосередньої участі в матеріальній діяльності”.

Однак поняття «рекреаційні ресурси» не обмежуються лише природними ресурсами. Л.С. Філіпович, Е.Б. Алаєв та інші відносять до них будь-які речі, речовини, енергію, інформацію, “які виробляються поза даною, тобто рекреаційною, системою, але є для неї початковим матеріалом функціонування, розвитку, існування”.

Уперше трактування поняття “рекреаційні ресурси” з позиції рекреаційної галузі господарства було запропоноване А.А. Багровою: “*Рекреаційні ресурси* – це природні, природно-технічні і соціально-економічні геосистеми та їх елементи, які за існуючих технічних і матеріальних можливостей можуть бути використані для організації рекреаційного господарства”. Рекреаційний ресурс в такому тлумаченні розглядається як “ланка складного ланцюга уявлень про сферу діяльності: *природний або соціально-технічний об’єкт – умови відпочинку – ресурси – фонди*”. Отже, умови рекреаційної діяльності пов’язані з рекреаційними ресурсами такими моментами:

- 1) визначення господарської цінності рекреаційного ресурсу;
- 2) аналіз його просторово-часових характеристик;
- 3) аналіз економічної можливості освоєння.

Момент переходу категорії “ресурс” до категорії “фонд” відбувається тоді, коли ресурси стають знаряддям і засобом праці в рекреаційному господарстві, предметом довготривалого використання, забезпечуючи можливість надання населенню певних рекреаційних послуг. Особливістю фондів рекреаційного господарства є те, що більшість з них одночасно можна розглядати і як ресурси. Скажімо, для благоустрою пляжу були вкладені певні кошти і створені умови, придатні для його використання цього пляжу. Отже, пляж як “ресурс” переведений у “фонд”. Але пляж неможливо використати повністю, вичерпати його запаси, він і далі залишається в категорії “ресурс”. Отже, в рекреаційному господарстві є частина ресурсів, яка тісно пов’язана та підтримує генетичні зв’язки з

природним середовищем і, водночас, виступає засобом праці.

У літературі під поняттям **“рекреаційні ресурси”** найчастіше розуміють (називають) окремі компоненти природного або культурного (антропогенного) ландшафту, виділяючи – кліматичні, водні, гідромінеральні (бальнеологічні), лісові, гірські, соціально-культурні та інші.

Важливо те, що найчастіше як ресурс розглядають лише ті об’єкти (або явища, події), які конкретно послужили причиною самого факту здійснення подорожі (виїзду з постійного місця проживання на певний час). Розглядаючи цю категорію ресурсів тільки з таких позицій, неможливо виокремити (систематизувати, сегментувати) субгалузі рекреаційного господарства. Кожна з них тісно пов’язана з великою кількістю як природних, так і соціально-культурних об’єктів. Тому до питань сегментування туристсько-рекреаційного господарства необхідно підходити комплексно і розглядати комплекс природних і соціально-культурних компонентів ландшафту, які визначають можливість організації певних видів туристсько-рекреаційної діяльності (ТРД). Л.С. Філіпович підкреслює, що набір туристсько-рекреаційних ресурсів (ТРР) пов’язаний з конкретними типами субгалузей рекреаційного господарства, має певну територіальну цілісність і розглядає його (набір ТРР) як *територіальний тип*. Очевидно, що кожен такий територіальний набір (тип) ресурсів можна об’єднати в дві групи (рис. 5).

Перша група ресурсів пов’язана з видами туристсько-рекреаційної діяльності. Тобто це ресурси, які є передумовою створення підприємств туристсько-рекреаційної сфери. Доцільність розвитку того чи іншого виду ТРД необхідно доповнювати просторово-часовими характеристиками, що, в свою чергу, дозволить обґрунтувати ефективність організації підприємств туристсько-рекреаційної галузі (наприклад, будинки відпочинку, санаторії, пансіонати, туристські бази тощо). До цієї групи Л.С. Філіпович відносить кліматичні, бальнеологічні, гідрографічні (морські акваторії, внутрішні водойми), орографічні, флористичні (лісові) та інші види ресурсів.

Друга група ресурсів пов’язана із функціонуванням суб’єкта туристсько-рекреаційної сфери, його зв’язками з іншими галузями господарства. Це ресурси, які безпосередньо не пов’язані з рекреаційною діяльністю, але без них неможлива організація означеного виду господарювання. До них належать енергетичні, водні, трудові та ін. ресурси. В такому розумінні транспортна інфраструктура, зв’язок, джерела енергії, водозабезпечення тощо, виступають як ресурси.

В основу поділу туристсько-рекреаційних ресурсів на означені дві групи покладено *принципи комплексності та доповнюваності*. Наявність на певних територіях відповідних наборів (типів, сукупностей) ресурсів якраз і вимагає обґрунтування необхідності та доцільності їх комплексного використання. Саме з цим пов’язано формування поліфункціональних туристсько-рекреаційних районів і можливість співіснування туристсько-рекреаційної галузі з іншими галузями господарства.

Очевидно, якщо туристсько-рекреаційні ресурси території мають достатні для певної субгалузі параметри та властивості, то й якість функціонування всього набору буде доволі високою. І навпаки, якщо характеристики хоча б одного з них негативні (або відсутній необхідний ресурс), то якість всієї території значно знижується. Прикладом можуть бути набори (комплекти) ресурсів оздоровчого виду ТРД на узбережжі моря. Основними компонентами такого набору є: достатній період із комфортними кліматичними умовами, наявність теплого моря, достатньої площі пляжів, певного типу рослинності. За відсутності хоча б одного з них (скажімо, пляжу) або низької його якості (вужкий, кам’янистий) якість всього набору звичайно зменшується.

З переходом на ринкову модель господарювання в Україні спостерігається перехід від екстенсивного способу господарювання до інтенсивного. Не обминули ці процеси й туристсько-рекреаційну сферу. Загалом, будь-яке туристсько-рекреаційне освоєння території та подальше її використання, як правило, проходить подібний шлях. Л.С. Філіпович, наприклад, виділяє *три етапи рекреаційного ресурсокористування*: екстенсивний, перехідний та інтенсивний.

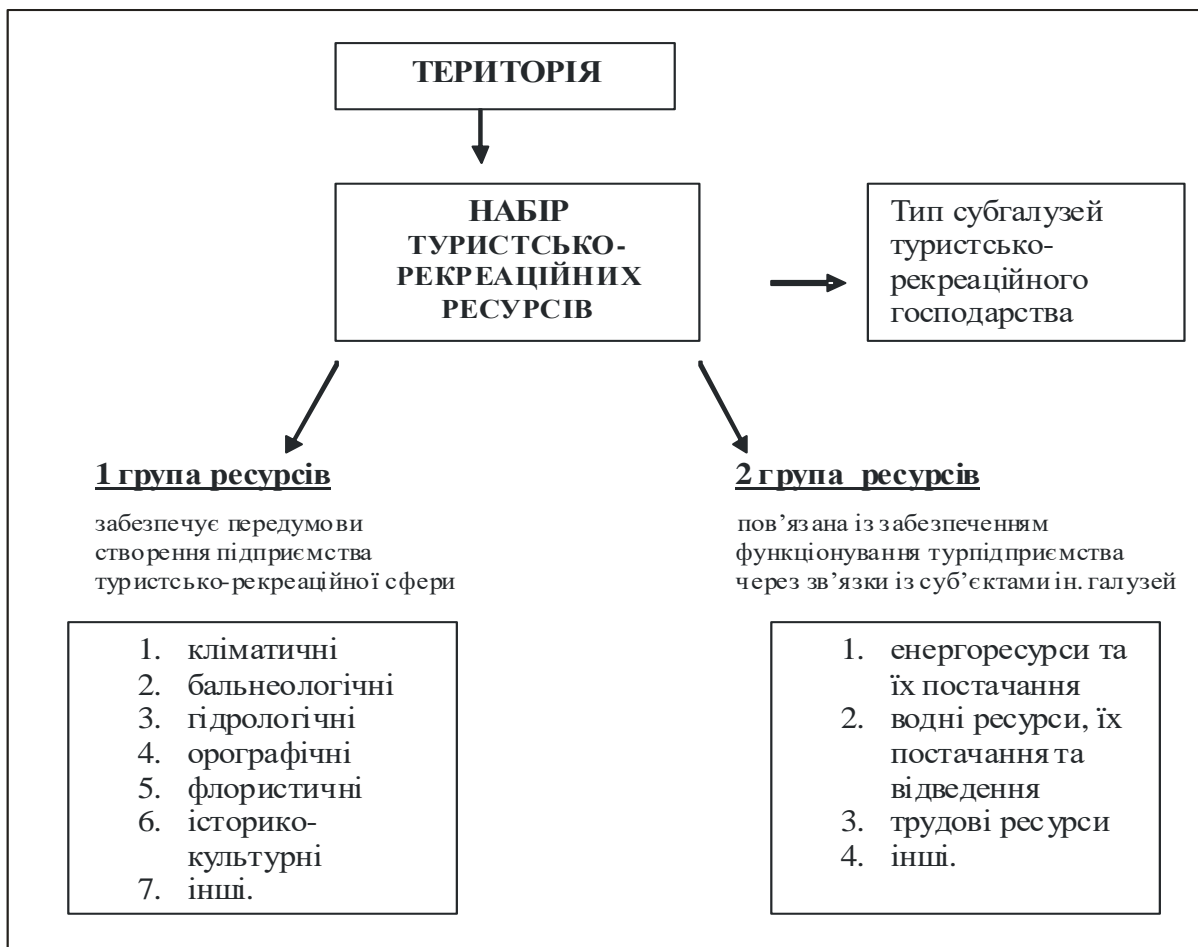

Рис. 5. Структура територіального набору (типу) туристсько-рекреаційних ресурсів

Для *першого етапу* характерний *екстенсивний* спосіб рекреаційного ресурсокористування, що виражається стихійністю ресурсокористування, відсутністю будь-яких конструктивних дій з боку управлінських структур, вибір території відбувається на основі утвердженої у населення думки про придатність її для рекреаційної діяльності.

Наслідком екстенсивного ресурсокористування можуть бути два варіанти:

1-й – після припинення туристсько-рекреаційного навантаження геосистема повертається до первинного стану;

2-й – навантаження настільки велике, що геосистема починає руйнуватися й у результаті погіршується якість і кількість рекреаційних ресурсів, аж до повної деградації.

Очевидно й те, що деградація можлива не лише під дією надмірних антропогенних навантажень, але і власних процесів розвитку геосистеми (перебудова структури та зміна властивостей). Прикладом можуть бути природні процеси, що відбуваються у береговій зоні Дністерського водосховища. На першому (екстенсивному) етапі освоєння ресурсів, як правило, відсутній будь-який контроль за їх використанням, ніхто не фіксує інформацію про їх стан, відсутні органи управління, зацікавлені в підтримці цінних властивостей середовища саме для організації ТРД.

Характерною рисою *перехідного етапу* розвитку туристсько-рекреаційного ресурсокористування є запровадження в режим функціонування рекреаційно-господарської системи процесів збереження і відновлення рекреаційних ресурсів. Поступово формується система контролю за станом якості ресурсу, систематизація збору інформації, розробляються

пропозиції щодо регулювання навантажень на геосистеми та на відновлення зруйнованих (деградованих) рекреаційних ресурсів. Основним рекреаційним ресурсом, на цьому етапі, залишається природна геосистема.

Інтенсивний етап рекреаційного ресурсокористування починається тоді, коли воно стає *об'єктом проектування*. Цей етап прийнято поділяти на *дві стадії*. На *першій* у природне середовище “вписують” ті технічні споруди, які необхідні для певного виду ТРД (що визначено на основі досліджень окремих компонентів конкретної території). Такі заходи спрямовані на перебудову існуючої геосистеми, її компонентів із метою переведення їх в категорію “туристсько-рекреаційний ресурс” або надання їм необхідних властивостей. На *другій стадії* відбувається принципово новий підхід до рекреаційного ресурсокористування: створення штучних природно-технічних геосистем і використання їх як туристсько-рекреаційних ресурсів. Слід зауважити, що природно-технічні геосистеми можуть створюватися в рамках інших господарських комплексів, а їх рекреаційне використання досить часто є наслідком самого факту створення такої природно-технічної геосистеми. Прикладом можуть стати гідроелектростанції, в результаті будівництва яких утворюються водосховища (з різним набором властивостей для можливості їх використання в туристсько-рекреаційній сфері). Унаслідок створення та функціонування гідротехнічної геосистеми, як правило, активізуються негативні процеси, пов'язані з переробкою берегів, зсувами, зміною гідрологічних режимів бокових приток та розвантаженням підземних вод у долині річки. Очевидно, що можливість використання водосховищ з рекреаційною метою потребує здійснення ряду заходів для нейтралізації негативних змін та процесів у самій геосистемі, створення більш комфортних умов для її проведення – укріплення та підсипки берегів, засадження їх лісом, спорудження пристаней для плавзасобів, організації збору та вивозу сміття, а також розробки заходів, пов'язаних з оптимізацією спрямованості рекреаційних потоків (їх розосередження), тобто способів та варіантів регулювання рекреаційного навантаження. Питаннями рекреаційного використання водосховищ та прилеглих ландшафтних комплексів займалися А.Б. Авакян, В.К. Бойченко та І.В. Ланцова, Ю.М. Матарзин і В.П. Салтанкин, М.П. Питуляк та ін. Отже, на *етапі інтенсивного рекреаційного ресурсокористування* назріває необхідність інтеграції нових методів дослідження природничих і технічних наук.

Окрім цього, серед методів дослідження та обґрунтування можливості розвитку даного виду господарської діяльності *стає актуальним економічний аналіз* доцільності створення туристсько-рекреаційної системи, облік коштів, які необхідні для утримання її на достатньо високому якісному рівні, а також розрахунок часу окупності капіталовкладень та розмір можливого прибутку. Скажімо, на вибір території для спорудження гірськолижного комплексу впливає сьогодні не тільки крутизна схилу, його довжина, тривалість та потужність снігового покриву, але й віддаленість від основного джерела туристсько-рекреаційного потоку та його потужність тощо.

8.3. Обґрунтування поняття “туристсько-рекреаційна діяльність”

На сучасному етапі становлення сфери відпочинку туризм та рекреацію доцільно розглядати як певну діяльність учасників трьох категорій: *а) споживачів послуг* (туристів, рекреантів); *б) підприємств, що їх виробляють*; *в) підприємств, які створюють умови для* можливості споживання цих послуг.

Під *туристсько-рекреаційною діяльністю (ТРД) туриста (рекреанта)* слід розуміти діяльність людини, спрямовану на задоволення потреби у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, пізнанні, в тому числі й маркетингову діяльність, пов'язану із власним бізнесом, тощо, у вільний час, без отримання заробітної плати в період перебування поза межами свого постійного місця проживання.

Туристсько-рекреаційна діяльність підприємств, власне організація виробничого

процесу виробниками турпродукту, залежить від кількох моментів: по-перше, від того, який турпродукт ними виробляється (чи то готельні послуги, чи послуги екскурсовода, чи створення туру); по-друге, яке місце займає конкретне підприємство в системі туризму; по-третє, які особливості технологічного процесу створення конкретного турпродукту; по-четверте, яка ресурсна база використовується.

Підприємства, які створюють (організують) умови та можливості споживання різного роду турпродукту, виступають у ролі роздрібно́ї торгівлі, де споживачу продається право на отримання турпродукту і безпосередньо організовується його споживання (бронюються квитки на приїзд, місця в готелях, надаються послуги супроводжувача групи, консультації по програмі туру, укладання контрактів на обслуговування конкретного споживача тощо). Але робота турпідприємств загалом залежить, з одного боку, від попиту на відповідний турпродукт, а з іншого – від можливостей території (відповідних ландшафтних комплексів), які дозволяють задовольнити власне конкретний попит. Потреба сучасної людини у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, зміні оточуючого середовища, отриманні позитивних емоцій, зміні ритму життя, певна комерційна діяльність, пов'язана з маркетинговою діяльністю, формує нині відповідний туристсько-рекреаційний попит, який сприймають як закономірний процес, явище, породжене розвитком суспільства.

Надзвичайна різноманітність та багатогранність такої діяльності створює ряд проблем стосовно задоволення попиту в ТРД, оцінки ресурсної бази та її раціонального використання. Найголовнішою проблемою, зокрема, залишається нині зміст питання – «туристська територія», «територія формування та функціонування туристсько-рекреаційного господарського комплексу».

8.4. Еволюція підходів до вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів

Історичний розвиток туристсько-рекреаційної галузі господарства в кінці 70-х – на початку 80-х років минулого століття досягнув рівня «унікального суспільного явища», який нині називають *періодом «спеціалізованого туризму»*. Основною рисою цього періоду стала індивідуалізація турпродукту та спеціалізація його виробників. Очевидно, швидкі темпи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності та формування окремої галузі господарства, щорічне зростання потужності турпотоків, інтенсивне освоєння нових територій з метою організації та проведення ТРД, не могло залишитися поза увагою науковців різних галузей. Представники географічної науки (її конструктивного напрямку) дедалі більше повертаються до питань теорії, практики використання та оцінки ресурсної основи молоді галузі господарства.

Проблемою визначення об'єкта дослідження при оцінці території для рекреації займався Л.Т. Швидченко. Вивченням основних чинників формування і розвитку рекреаційних систем, виявленням основних закономірностей територіальної організації рекреаційного господарства займалися В.С. Преображенський, Ю.А. Веденін, Л.С. Філіпович, Н.М. Ступіна. Проблеми картографування, картографічного моделювання, типології рекреаційно-географічних карт розкриває у своїх працях Л.С. Філіпович. Способи (варіанти) оцінки туристських ресурсів для організації зон відпочинку і туризму пропонує Н.М. Сватков.

Досить важливим моментом є висвітлення основних тенденцій розвитку рекреаційних зон і районів, а також основних етапів розвитку рекреаційного господарства. З огляду на сучасний стан та перспективи розвитку сільського туризму в Карпатському регіоні (і не тільки), важливі проблеми рекреаційних функцій сільських місцевостей, підняті ще в 1983 році М.Х. Валеєвим та Н.С. Мироненком.

У 80-х роках минулого століття Ю.А. Веденін підійшов до формування поняття «*рекреаційне середовище*», розглядаючи його як складову навколишнього середовища, яке, на його думку, поділяється на середовище виробничої діяльності та середовище рекреаційне.

Рекреаційне середовище (за Ю.А. Веденіним) – це сукупність природних, технічних та соціальних явищ і процесів, що оточують людей під час їх рекреаційної діяльності.

Людина, певним чином пристосовує (адаптує, формує) навколишнє середовище до своїх потреб. Цей процес відбувається з двох позицій: а) з позиції туриста (рекреанта) чи групи туристів (рекреантів); б) з позиції організаторів відпочинку (виробника туристичного продукту). Рекреант вибирає час, місце, вид відпочинку, а організатори, зі свого боку, формують фонд рекреаційних територій і підприємств, на основі яких відпочиваючий створює своє рекреаційне середовище в даний конкретний ним вибраний момент.

Аналізуючи питання формування людиною рекреаційного середовища, Ю.А. Веденін, наголошує на просторових і часових змінах у природній системі. Такий момент пов'язаний із циклічністю (періодичністю) рекреаційної діяльності в межах певного типу територій. З одного боку, конкретний турпродукт (наприклад, екскурсія) має визначену територіальну прив'язку і його (турпродукт, конкретну екскурсію) неможливо продукувати в декількох місцях. З іншого боку, зимові види турпослуг на певній території (де є чіткий розподіл за сезонами) неможливо надавати бажаним у літній сезон. А отже, можемо стверджувати, що конкретно визначена територія має певний набір ресурсів, які створюють передумови розгортання туристсько-рекреаційної діяльності.

В питаннях формування рекреаційного середовища у наш час відбуваються значні зміни: під час здійснення туристсько-рекреаційної діяльності сучасна людина дедалі менше залежить від природних властивостей конкретної території та свого постійного місця проживання. І з цими змінами пов'язане певне протиріччя: з одного боку, зростає попит на відпочинок у природних умовах (ландшафтах), з іншого – роль природних чинників у виборі місця та виду ТРД стає чимраз меншою.

Збільшується можливість освоєння та створення нових туристсько-рекреаційних ресурсів, будівництва спеціальних технічних і геотехнічних систем, в тому числі й таких, що створені зі спеціально заданими природними властивостями (штучні водойми, насаджені ліси тощо). Значну роль у цьому відіграють можливості сучасної техніки: відкриті та закриті басейни, катки із штучним покриттям для ковзанярів, будівництво підйомників у гірських регіонах. Фактично вид туристсько-рекреаційної діяльності сучасної людини визначається бажанням і потребою (метою, інтересом), а обмежується хіба що економічними можливостями та показниками її здоров'я.

Складність оцінки рекреаційних ресурсів пов'язана з такими моментами: а) широким діапазоном форм їх використання; б) практичною невичерпністю більшості з них; в) великою динамічністю рекреаційних ресурсів; г) просторово-часовою природою цих ресурсів. (Ю.А. Веденін)

Тому, визначення обсягу ресурсу має зводитися до визначення просторових та часових параметрів. Слід зауважити, що саме з урахуванням цих моментів стає можливим застосування конструктивного підходу до організації ТРД та раціонального використання туристсько-рекреаційних ресурсів. Це означає збільшення обсягу, регулювання просторово-часової організації, визначення можливості їх споживання, диференціювання ресурсів певної території відповідно до потреб різних категорій (груп) споживача.

Проблеми територіальної структури рекреаційних ресурсів актуальні і в наш час, вивчав Н.С. Мироненко. *Територіально-рекреаційну систему* (ТРС) він розглядав як соціальну географічну систему, що складається з таких підсистем: рекреантів, природних та культурних рекреаційних ресурсів (РР), матеріально-технічної бази (в сучасному розумінні – інфраструктури), трудових ресурсів, органу управління.

Н.С. Мироненко пропонує розрізняти внутрішню та зовнішню територіальну структуру підсистеми РР, а під поняттям “структура рекреаційних ресурсів” розуміти певний тип відносин і зв'язків між елементами. *Внутрішню територіальну структуру РР* він розглядає як “сукупність відносин та зв'язків між окремими елементами всередині самої підсистеми РР”. Тобто під внутрішньою територіальною структурою РР маємо розуміти “ступінь кількісної та якісної диференціації стосовно забезпеченості ними (рекреаційними

ресурсами) території, їх різноманітність та атрактивність в цілому по території, їх територіальну концентрацію (чи розосередженість), а також наявність певних територіальних угруповань у цілісному просторі”. *Зовнішня територіальна структура РР* відображає зовнішні зв’язки підсистеми з іншими підсистемами в рамках ТРС, а також зв’язки за її межами.

Виходячи з того, що туристсько-рекреаційні ресурси виступають засобом задоволення найрізноманітніших (в історичному, функціональному і територіальному аспектах) потреб рекреантів, усі проблеми, пов’язані з їх вивченням та систематизацією інформації про них, Н.С. Мироненко групує в декілька блоків.

Перший блок проблем полягає в необхідності вивчення (пізнання) всього обсягу рекреаційних ресурсів у просторово-часовому розрізі. *Другий блок* пов’язаний із співіснуванням рекреаційного та інших видів землекористування, і його суть полягає в обґрунтуванні доцільності землекористування саме на користь рекреаційного при відведенні земель. Хоча в умовах приватної власності на землю ці питання (можливо) будуть вирішуватися простіше.

До територіальних проблем належить такий вагомий чинник розвитку туристсько-рекреаційного господарства, як нерівномірність концентрації населення в місцях постійного проживання. І як наслідок виникає *третій блок проблем* – територіальна розірваність місць концентрації населення в місцях постійного проживання з місцями концентрації рекреаційних ресурсів.

Четвертий блок проблем включає питання стійкості території до рекреаційного навантаження, тобто вивчення зв’язків – “турист (рекреант) – туристсько-рекреаційні ресурси”. Особливими показниками для характеристики таких зв’язків пропонуються потужність, інтенсивність (кількість людей за одиницю часу поділену на одиницю площі), а також напрями рекреаційних потоків.

У *наступних двох блоках (5-му та 6-му)* порушуються питання про недостатню вивченість впливу певних типів природних комплексів на організм здорової людини (тобто рекреаційну ефективність рекреаційних ресурсів – фізіологічний, психологічний та соціальний аспекти відпочинку), а також питання рекреаційної ємності території. Остання пов’язана з територіальною концентрацією ресурсів і, відповідно, рекреантів на конкретній території. Тобто концентрація різних рекреаційних ресурсів створює передумови для комбінування різних видів ТРД. Особливо гостро, при переході до інтенсивного розвитку галузі, стоїть нині завдання – на обмеженій території використати максимум ресурсу і максимально швидко повернути вкладені кошти.

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років дедалі частіше розглядаються екологічний та економічний аспекти туризму та рекреації; аналізуються тенденції розвитку економіко-географічної концепції рекреалогії; формуються принципи економічного аналізу рекреаційних комплексів та методологічні основи економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів. У цей час чимраз більшої популярності набуває інформаційний підхід до оцінки рекреаційних можливостей території та методи математичного моделювання розвитку рекреаційних систем.

Останнім часом все частіше і частіше в публікаціях зустрічається *мотиваційний підхід* до питань вивчення рекреаційного природокористування. Саме його ставить на перше місце І.М. Яковенко. Він розкриває сутність інтегративно-географічного підходу, наголошуючи при цьому, що *предметом* дослідження є рекреаційні потреби людини, зумовлені різноманітними чинниками, а також вибірковістю до компонентів природного середовища.

Індивідуалістичний (з позицій туриста) підхід до питань дослідження рекреаційного природокористування, розглядає Добрускін Е.В. (окремі його моменти): “Усвідомлення рекреаційної привабливості окремих видів діяльності, а також часу і місця їх проведення, ... значною мірою залежить від рівня загальної культури суб’єкта рекреаційної діяльності, а також від його соціального стану та місця постійного проживання”.

Тому вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів має включати й аналіз ринку

споживача – як чинника, що формує попит на певний турпродукт, а відповідно й залучає до туристсько-рекреаційної діяльності чимраз ширші категорії (явища в природі чи суспільстві, нетрадиційні чи такі, що раніше не могли використовуватись, або мало використовувались, як матеріальні ресурси, так і нематеріальні), які є або можуть стати туристсько-рекреаційним ресурсом.

Багатогранність та різноманітність інтересів (мотивацій, цілей, можливостей), що спонукають людину до вибору того чи іншого місця та способу відпочинку, оздоровлення, організації дозвілля, викликає необхідність сегментації ринку споживача турпродукту, а вже на їх основі – проводити сегментацію (систематизацію) видів туристсько-рекреаційної діяльності (ТРД).

При дослідженні ринку споживача турпродукту, можуть висуватися різні *критерії*: *постійне місце проживання* (міська агломерація, невелике містечко чи сільська місцевість, регіон України, коли йдеться про внутрішнього споживача), *освіта* (рівень, часто її специфіка), *стан здоров'я* (одні клієнти санаторіїв мають на меті лікування, інші просто оздоровлення з профілактичною метою), *умови праці* (робота з людьми, яка потребує психологічних навантажень, монотонна робота в конвеєрному режимі, шкідливі для здоров'я хімічні чи фізичні виробництва і т.п.), *матеріальна забезпеченість* (високий, середній чи низький матеріальний рівень впливає на якість, дальність форму організації відпочинку), *тип характеру людини* (від нього залежить форма відпочинку, активна чи пасивна), *вік*, *інтереси* (скажімо захоплення, хобі) та ін. Ці питання вивчали Г. Ган, В.Б. Сапрунова, Ю.М. Чеботарь, В.А. Квартальнов, І.Т. Балабанов та інші. Зупинимося на основних з них.

Експерти Всесвітньої Туристичної Організації (ВТО) вважають, що значний вплив (чи не найбільший) на формування туристського ринку мають: *рівень доходів та освіта подорожуючих*. Беручи до уваги ці критерії, *ринок споживача* поділяється на такі чотири нижченаведені групи.

Перша група – особи із середнім і низьким рівнем доходів – це службовці низького рівня, працівники торгівлі, викладачі початкових шкіл, професійно-технічних закладів тощо. Вибір країни подорожі визначається в основному рівнем цін, до яких ця група туристів дуже чутлива, але разом з цим дуже вимоглива до якості турпродукту. Зупиняючись у готелях невисокого класу, вони, як правило, проявляють інтерес до різноманітних розваг (нічних клубів, барів, дискотек). Незважаючи на те, що пізнавальні цілі не є основним мотивом їх подорожі, вони цікавляться окремими екскурсіями, особливо тими, які б зробили їх подорож та відпочинок більш престижним. Обов'язковим атрибутом подорожі туристів даної групи є придбання недорогих сувенірів – як речових доказів здійсненої подорожі. В *міжнародному туристичному обміні* цей сегмент ринку споживача найчисленніший. Як правило, ця категорія туристів подорожує на невеликі відстані: своєю країною, в кращому випадку – в сусідню.

Друга група – це особи з рівнем доходів вище середнього – службовці середнього рангу, викладачі гімназій, коледжів, лікарі, підприємці середнього рівня. В більшості випадків такі туристи мають вищу або середню спеціальну освіту. Переважаючим мотивом подорожі у них є активний відпочинок: заняття спортом, здійснення екскурсій, відвідування театрів, концертів. Це, як правило, любителі далеких мандрівок, а основним мотиваційним чинником є пізнавальний інтерес. Для такого туриста не має значення відсутність високого комфорту, якщо йому цікаво те, заради чого він вирушив у подорож.

Третя група – це особи з високим рівнем доходів. В основному, ця категорія туристів має вищу освіту. За віком охоплює людей другої та третьої вікових категорій (від тридцяти до шестидесяти – седемдесяти років). Подорожують вони невеликими групами або індивідуально, люди похилого віку – часто сім'ями. Для них можливі тривалі тури (чи круїзи) – до трьох тижнів. Вони цінують справжні мистецькі вироби – сувеніри, які підтверджують їх подорож і мають високу ціну. В загальному обсязі міжнародного туризму ця група не являє собою масового потоку.

Четверта група – це високоосвічені люди, які проявляють інтерес до досконалого

вивчення природи, культури, способу життя та звичаїв населення іншого регіону. Тут немає вікового обмеження.

В.А. Квартальнов, підходячи до питань типології туристів (як споживачів турпродукту), виділяє “чотири туристичні ролі” – організований масовий турист, індивідуальний турист, турист-дослідник, турист-мандрівник.

Г. Ган підходить до сегментації ринку споживача турпродукту з декількох позицій. Він, враховуючи деякі риси характеру людини, його вподобання, інтелект, менталітет тощо, виділяє такі типи туристів: S-тип – типовий відпускник, який надає перевагу пасивному відпочинку, спокою та комфорту; F-тип – турист, що полюбляє подорожі на далеку відстань, часту зміну подій, вражень, людей, спілкування та задоволення; W-1-тип – турист, що надає перевагу активному відпочинку, пішим походам на свіжому повітрі, W-2-тип – скоріше спортсмен, полюбляє великі фізичні навантаження, аж до екстремальних; А-тип – любитель пригод, ризику, небезпеки, непередбачених ситуацій; В-тип – допитливий турист. Цей тип поділяється на три підгрупи – а) “експерти”, які “колекціонують” визначні місця; б) “емоційні любителі природи і культури”; в) “спеціалісти”, які поглиблюють свої знання в певних галузях культури, науки, мистецтва, історії тощо.

Очевидно відповідно до вищезазначених підходів, одним із способів розв’язання проблеми визначення території здійснення туристсько-рекреаційної діяльності, вивчення та віднесення того чи іншого об’єкта, явища, події до категорії туристсько-рекреаційних ресурсів є *використання ландшафтного підходу*. Цей підхід дасть можливість комплексно підійти до питань використання певної території і відповідних ресурсів для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності.

8.5. Сегменти туристсько-рекреаційної діяльності

Різноманітність видів туристсько-рекреаційної діяльності вимагає певної систематизації та виявлення закономірностей. Питання оцінки ландшафту (чи інакше – території, середовища) для задоволення вимог певного сегмента ТРД, тобто виявлення та обґрунтування доцільності використання певного туристсько-рекреаційного ресурсу, висуває необхідність визначитися у двох основних моментах: “Що оцінюється?” і “Для чого оцінюється?”.

Фактично, ці моменти, є не чим іншим, як *виробничою оцінкою*, свого часу запропонованою Л.І. Мухіною. Відповідаючи на запитання: “Що оцінюємо?” – розуміємо, перш за все, певну територію – ландшафт, як потужне джерело багатогранної інформації про властивості, закономірності, як природних, так і антропогенних процесів та явищ (системи в цілому та компонентів цієї системи зокрема). А ось для відповіді на запитання: “Для чого оцінюється система чи її компоненти?” – доцільно використати наступний спосіб систематизації (сегментації) інформації щодо видів туристсько-рекреаційної діяльності.

Основним критерієм групування видів ТРД в певні сегменти є *мета* (бажання, потребу, інтерес, необхідність) туриста (рекреанта). Власне, саме та причина заради якої звичайна людина стає туристом (рекреантом).

Згідно із цим критерієм виділяємо *сім основних сегментів ТРД* (рис. 6, та 7):

- 1) курортно-лікувальний;
- 2) комерційно-діловий;
- 3) релігійний;
- 4) пізнавально-розважальний;
- 5) екологічний;
- 6) спортивно-оздоровчий;
- 7) екзотичний.

Вони принципово відрізняються видами діяльності, а також територіальними вимогами для її здійснення, тривалістю перебування туриста (рекреанта) на території

здійснення ТРД, сезонністю і, очевидно, відповідними вимогами до організації обслуговування туриста.

Використання терміна “сегмент” не випадкове. Саме цей термін найповніше розкриває складну структуру організаційної сторони функціонування туризму, враховує його розвиток та зміни і водночас показує місце традиційних видів туризму та рекреації. Так, скажімо, в історичному ракурсі, розвиток курортно-лікувального сегмента змінюється. Зміни відбуваються і в якісному плані, і у формах організації перебування туристів (рекреантів), і у розширенні ресурсної бази, враховуючи можливість сучасної технічної та матеріальної сторони як виробництва, так і самого клієнта, але не відходить від основної мети споживача цього виду турпродукту – оздоровлення, лікування. Це ж саме можна сказати і про екзотичний сегмент ТРД. Тут зміни форм ТРД відбуваються у прямій залежності від досягнень техніки, а, отже від можливості потрапити в раніше недоступні місця планети, не кажучи про вихід туризму в космічний простір.

Кожен із сегментів виступає в ролі своєрідного об’єкту, з позиції якого оцінюється можливість функціонування (розвитку, існування) певного виду туристсько-рекреаційної діяльності. Кожен з них, очевидно, потребує наявності тих чи інших чинників, умов (що, власне, у нашому випадку, і є туристсько-рекреаційним ресурсом), а також відповідних засобів виробництва конкретного турпродукту.

Рис.6. Сегменти туристсько-рекреаційної діяльності.

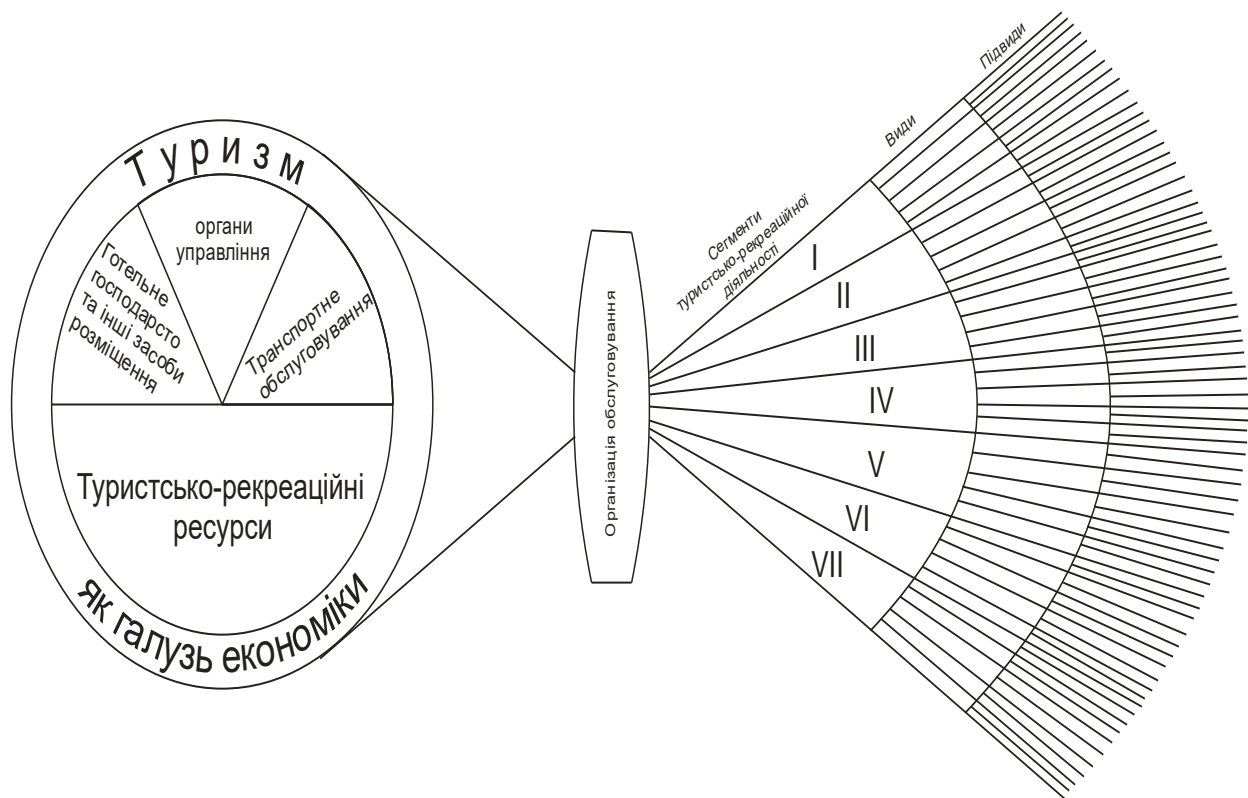

Рис.7. Сегменти туристсько-рекреаційної діяльності (спеціалізованого туризму) з позиції організації обслуговування туристів (рекреантів)

Такий поділ (групування, сегментування) різноманітних видів ТРД, у свою чергу, дасть змогу *робити аналіз структури трудових ресурсів*, що необхідні в конкретний час та на майбутнє.

Питання виділення в окремі сегменти екологічного, спортивно-оздоровчого та екзотичного туризму дискусійне. Але, якщо підходити до цього питання саме з позиції конкретного туриста, з позиції його конкретної мети (інтересу, бажання) в даний конкретний час та певних можливостей, як матеріальних, так і часових (тривалість відпочинку), то такий поділ, має місце.

Слід зауважити, що розміри кожного із сегментів ТРД є величиною динамічною. Вони можуть змінюватися залежно від величини попиту на певний турпродукт як протягом історичного періоду розвитку суспільства, його матеріально технічного забезпечення, так і протягом року (річна періодичність ТРД), протягом тижня (тижнева періодичність ТРД), а окремі види ТРД можуть відбуватися, як разові, короткотривалі події, явища, без подальшого повторення в часі та місці (культурно-пізнавальний сегмент – події культурного життя населення, комерційно-діловий сегмент – конгрес, симпозіум, фестиваль, виставка тощо).

Останнім часом спостерігаємо зростання різновидів туристсько-рекреаційної діяльності. Це є наслідком, перш за все, збільшення можливостей матеріально-технічного забезпечення туристичної галузі, вдосконалення транспортної інфраструктури, росту матеріального рівня споживача, і що досить важливо в наш час – збільшенням величини такої важливої понятійної категорії в туризмі та рекреації, як “*вільний час*”. Розуміння і врахування тривалості та періодичності часу, який може бути використаний людиною для відпочинку, дасть змогу повніше виявляти та вивчати туристсько-рекреаційний ресурс (потенціал) території.

У туристиці існують поняття короткотривалої та довготривалої рекреації. Протягом доби у сучасної (працюючої) людини є два основні періоди – робочий та неробочий час (це ж стосується і молоді, що навчається).

Другий період включає час на організацію побуту, сну, інші фізіологічні потреби. І

лише невеликий проміжок часу займає *дозвілля*, коли використовуються рекреаційні зони населеного пункту (парки, сквери), або заклади індустрії розваг (клуби, дискотеки, театри, кінотеатри тощо).

Найменшим періодом часу, який включає термін “короткотривала рекреація”, може бути період від одного вихідного дня до двох-трьох діб. Такий час настає періодично в кінці тижня. Очевидно, що “довготривала рекреація” означає період більше трьох діб. А це, як правило, період відпусток (канікул).

Кожен із сегментів ТРД можна поділяти на необхідну кількість *підсегментів* за більш конкретною метою (інтересом, потребою, тощо), а також за своєрідністю організаційних моментів, стосовно продажу та споживання певного турпродукту. Подальша диференціація видів ТРД повинна відбуватися з позиції організатора (менеджера) туристсько-рекреаційної діяльності та з позиції навчальних установ з метою підготовки фахівців у сферу туризму.

Характеристику сегментів ТРД доцільно проводити за такими *критеріями-ознаками*: а) мета (потреба, інтерес) туриста (рекреанта); б) ресурси (або об’єкти туризму), що безпосередньо задовольняють мету (потребу, інтерес); в) територія, де можливе здійснення задоволення цієї мети (потреби, інтересу); г) сезон, коли найімовірніше задоволення мети (потреби).

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте основні ознаки періодів формування туризму як сфери економічної діяльності в сучасному її розумінні.
2. На якому етапі формування туристичної сфери економічної діяльності на споживчий ринок виходить турист «нового типу»? Охарактеризуйте його з позиції представника виробничої сторони турпродукту.
3. Які процеси відбувалися протягом другої половини ХХ століття у сфері формування понять «туристичні ресурси», «рекреаційні ресурси»? Наведіть приклади обґрунтування цих понять різними дослідниками.
4. Як пов’язані між собою поняття «туристсько-рекреаційний потенціал», «туристсько-рекреаційний ресурс»? За яких умов категорія «ресурс» переходить у категорію «фонд»?
5. Охарактеризуйте основні риси екстенсивного та інтенсивного способу рекреаційного ресурсокористування.
6. Розкрийте сутність поняття «туристсько-рекреаційна діяльність» з позиції споживача та виробника турпродукту.
7. Які підприємства туріндустрії можна віднести до категорії «роздрібної торгівлі»? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Охарактеризуйте чинники, що впливають на формування туристсько-рекреаційного попиту.
9. Поясніть причини, що викликали необхідність переходу від конвеєрного до спеціалізованого туризму. Розкрийте їх сутність з позиції «туриста нового типу».
10. Розкрийте зміст поняття «рекреаційне середовище» (за Ю.А. Веденіним).
11. Охарактеризуйте основні труднощі, з якими стикаються дослідники при оцінці туристсько-рекреаційних ресурсів.
12. Поясніть зміст мотиваційного підходу до проблем вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів та організації виробництва турпродукту на їх основі.
13. Охарактеризуйте основні групи споживчого ринку (згідно з висновками експертів ВТО).
14. Поясніть особливості виробничої оцінки (за Л.І. Мухіною) для обґрунтування доцільності розвитку туристсько-рекреаційного комплексу в регіоні.
15. Розкрийте зміст основного критерію, що покладений в основу виділення семи основних сегментів туристсько-рекреаційної діяльності. Назвіть ці сегменти.
16. Поясніть зв’язок між сегментами туристсько-рекреаційної діяльності та категорією «вільний час туриста».

Розділ 9

ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕГМЕНТІВ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Організаційні особливості курортно-лікувального сегмента туристсько-рекреаційної діяльності. Специфіка ресурсної бази кліматичного і бальнеологічного видів ТРД та їх основні показники. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази комерційно-ділового, релігійного, пізнавально-розважального, екологічного, спортивно-оздоровчого та екзотичного сегментів туристсько-рекреаційної діяльності.

9.1. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази курортно-лікувального сегменту туристсько-рекреаційної діяльності

Основною метою туриста (рекреанта) цього сегмента туристсько-рекреаційної діяльності є задоволення його потреби у лікуванні, оздоровленні чи профілактиці захворювань, відновлення фізичних та психологічних сил організму із використанням того чи іншого природного чинника (ресурсу) або поєднання декількох видів ресурсів, що мають лікувальні властивості. До них належать відповідні кліматичні умови, мінеральні води, лікувальні грязі.

Об'єктом дослідження та вивчення *кліматичного виду курортно-лікувального сегменту ТРД* є *клімат*, точніше – набір показників клімату, які позитивно впливають на стан здоров'я (фізіологічний та психологічний) людини. Вплив клімату на організм людини проявляється через реакцію людини на погоду, тобто на комплекс геофізичних і метеорологічних елементів. До *геофізичних* належать: тривалість світлої частини доби, величина сумарної сонячної та ультрафіолетової радіації (УФР) та інші. До *метеорологічних* – температура повітря, вологість, швидкість вітру, хмарність і т.п.

Тривалість світлої частини доби є однією з характеристик радіаційного режиму території. Від неї певною мірою залежить тривалість (у годинах) сонячного саява. В ясні дні спостерігається найкраща освітленість місцевості і забезпечується яскравість зорових вражень від мальовничих краєвидів, що в свою чергу позитивно впливає на психологічний стан (емоційне піднесення, відчуття радості тощо) відпочиваючих. Біологічний вплив сонячної радіації на організм людини полягає в дії всього її спектра – ультрафіолетового, видимого, інфрачервоного.

Ультрафіолетова радіація (УФР). За розрахунками В.О. Белінського, всю територію України відносять до зони ультрафіолетового комфорту. УФР спричинює бактерицидну, вітаміноутворюючу та еритемну дію на організм людини. Ресурси УФР оцінюються стосовно задач кліматотерапії. Дозування ультрафіолетового опромінення проводиться біодозами з використанням так званої середньої біодози – мінімального сонячного опромінення, яке викликає почервоніння (тобто легку еритему) не пігментованої шкіри людини за певний час. Біодоза УФР складає $\frac{1}{4}$ лікувальної дози.

Тепловий баланс людини. Під час оцінювання рекреаційних ресурсів клімату в центрі уваги знаходиться тепловий стан людини, як відповідна реакція на комплексну дію погоди. Аналіз багатьох методів свідчить, що для характеристики теплового стану людини, яка зазнає впливу комплексу метеорологічних чинників, одним із найоб'єктивніших і науково обґрунтованих є метод теплового балансу. Цей метод дозволяє кількісно оцінювати сумарні втрати тепла організмом, або ж його надходження до організму за різних кліматичних умов (за В.О. Белінським).

Критерієм теплового навантаження є інтегральний показник (сума надходжень тепла

до організму). Рівняння *теплого балансу* тіла людини, не захищеної одягом, має такий вигляд:

$$FLE = FR + FP + B + q$$

Усі члени рівняння оцінюються у ватах. Де: FLE – витрати тепла на виділення поту; $F = 1,5 \text{ м}^2$; L – прихована теплота пароутворення = 2411 Дж/г; FR – радіаційний баланс тіла; FP – теплообмін між тілом і повітрям шляхом конвекції; B – витрати тепла з поверхні дихальних шляхів організмом під час дихання; q – теплопродукція організму у стані спокою, яка дорівнює 93 Вт. Для фізико-географічних областей Українських Карпат, наприклад, цей показник коливається в межах – 18 взимку і 11 – 14 влітку.

Додатні значення теплового балансу тіла людини характеризують тепловий стан людини, яка зазнає теплових навантажень різної інтенсивності. Якщо ж інтегральний показник теплового балансу людини від’ємний, то це вказує на режим охолодження організму. Від’ємне значення теплового балансу тіла людини чисельно дорівнює тій кількості тепла, яку організм повинен виділити за рахунок підвищення фізичної активності або зберегти, використовуючи відповідний одяг, щоб забезпечити стан теплового комфорту.

Для оцінювання впливу погоди на самопочуття людини використовують ще один важливий показник – *міждобову мінливість атмосферного тиску* (різниця між двома днями за один і той самий термін спостережень). Просторовий розподіл міждобової мінливості тиску визначається особливостями циркуляції атмосфери. Міждобова мінливість атмосферного тиску має добре виражений річний хід, який у загальних рисах однотипний для всієї території України. Встановлено, що різкі зміни стану погоди (атмосферного тиску, температури повітря тощо) викликають так звані метеопатичні реакції і у здорових, і у хворих людей. Різким підвищенням, або зниженням атмосферного тиску за добу прийнято вважати зміну його більше ніж на 8 гПа, а температури повітря – на 4 °С і більше.

Як відомо, організм людини досить чутливо реагує на *вміст кисню у повітрі*. При підвищенні температури та вологості повітря його вміст знижується, а це приводить до гіпоксичних явищ. І навпаки, при зниженні температури повітря, вологості та підвищенні атмосферного тиску – вміст кисню в повітрі зростає, що тонізуюче впливає на організм людини. Різке збільшення кисню у повітрі також викликає погіршення самопочуття – у людей виникають спастичні явища. В цілому на території України середній вміст кисню в повітрі коливається від 269 г/м³ до 299 г/м³. Залежно від циркуляції атмосфери вміст кисню може значно змінюватися (відхилитися від середніх показників). Різкою вважається зміна кількості кисню на 15 г/м³, але такі коливання на території України відбуваються лише 1 – 2 рази на рік.

Важливим з позиції розуміння клімату як туристсько-рекреаційного ресурсу є поняття *“рекреаційний тип погоди”*. В туризмі та рекреації загальноприйняте виділення двох періодів здійснення ТРД: холодний (листопад–березень) і теплий (квітень–жовтень). Рекреаційний тип погоди визначається за даними щоденних спостережень, враховуючи комплекс метеорологічних даних – температуру повітря, загальну хмарність, швидкість вітру в певну годину доби (о 15⁰⁰ год.).

Рекреаційні типи погоди для *холодного періоду* в залежності від дії погоди на організм об’єднано в чотири групи:

- I тип – прохолодна погода (t від + 10 °С до 0 °С);
- II тип – слабо холодна погода (t від –1 °С до -10 °С),
- III тип – холодна погода (t від –10 °С до -15 °С),
- IV тип – дискомфортна (t менше -15 °С).

Звичайно, що для різних видів відпочинку та для кліматолікування в холодний період року необхідно враховувати й інші показники та атмосферні явища. Такі, наприклад, як тривалість світлої частини доби, повторюваність відлиг тощо. Якщо ж мова йтиме про організацію гірськолижного туризму, то кліматичним ресурсом, тобто найсприятливішими погодними умовами будуть такі: температура повітря в межах від – 15 °С до -2 °С, швидкість вітру не більше 5 м/с, висота стійкого снігового покриву не менше 20 см.

Рекреаційні типи погоди *теплого періоду* також об'єднані в чотири типи:

I тип – прохолодна погода (t менше $+20^{\circ}\text{C}$),

II тип – комфортна погода (t від $+20^{\circ}\text{C}$ до $+25^{\circ}\text{C}$),

III тип – тепла погода (t від $+25^{\circ}\text{C}$ до $+30^{\circ}\text{C}$),

IV тип – дискомфортна погода (t більше $+30^{\circ}\text{C}$).

Окрім показників температури повітря, в теплий період *до числа днів, що відносять до типу дискомфортної погоди*, належать й ті, протягом яких опади тривали більше як три години загалом (у світлу пору доби), швидкість вітру становила більше 9 м/с, відбувалася інтенсивна грозова діяльність тощо. До дискомфортних типів погоди належать також так звані “задушливі дні”. Це, як правило, дні з високою температурою повітря (вище $+20^{\circ}\text{C}$) і парціальним тиском водяної пари не менше 18,8 гПа.

Територіальні вимоги щодо здійснення власне *кліматолікування* базуються на таких моментах: перш за все визначити території екологічно безпечні для перебування людини, де відсутні шкідливі виробництва; території мало урбанізовані або з практично збереженими природними комплексами, де гармонійно вписана курортна інфраструктура. Заклади кліматолікувального спрямування розташовуються в лісистій місцевості, де ліс є доповнюючим чинником (ресурсом), який сприяє підтримці чистоти повітря, збагаченню фітонцидами, створює особливі мікрокліматичні умови. Крім цього, такі території мають бути з високим показником мальовничості та ландшафтного різноманіття. Зорове сприйняття довкілля посилює або пригнічує вплив основного чинника, в даному випадку – комфортних кліматичних умов. У кожної людини, звичайно, своє розуміння мальовничості довкілля, але вже загальновідомий факт, що місцевості з одноманітними пейзажами, мало освітлені (наприклад, одноманітний темний ліс), просторово закриті орографічними елементами (скажімо, глибокі вузькі міжгірні долини) пригнічуюче впливають на психологічний стан, а відповідно й на самопочуття людини.

Сезонність у кліматолікуванні логічно визначати співвідношенням кількості комфортних та дискомфортних днів для перебування людини в певній місцевості протягом певного періоду часу. Періоди з переважаючою більшістю комфортних днів, тобто сприятливих для перебування рекреанта на відкритому повітрі, будуть вважатися курортним сезоном в даній місцевості. І навпаки – в разі переважання кількості дискомфортних днів, період буде вважатися міжсезонням.

Бальнеологічний вид курортно-лікувального сегмента ТРД має свої особливості. Основна мета рекреанта залишається тією самою, але якщо кліматолікування спрямоване на підтримку імунної системи організму, боротьбу із захворюваннями нервової системи, то бальнеолікування, в переважній більшості, застосовується при хворобах внутрішніх органів: органів травлення, кровоносної системи, опорно-рухового апарату, захворювань шкіри, тощо.

Основним *рекреаційним ресурсом*, необхідним для розвитку даного виду ТРД, є мінеральні лікувальні води, які використовують як внутрішньо, так і зовнішньо. Вони, в цьому випадку, є *об'єктом дослідження*, основою розвитку та розбудови відповідної інфраструктури і, як результат, формування певного типу туристсько-рекреаційного ландшафту.

Лікувальна дія мінеральних вод зумовлена або основним іонно-сольовим складом, або підвищеним вмістом біологічно активних елементів та газів (As, Fe, Br, I, B, CO_2 , H_2S + HS^- , H_2SiO_3 + HSiO_3), а іноді й наявністю радіоактивних елементів чи високої температури. Від прісних вод мінеральні відрізняються *рівнем мінералізації*, яка для лікувальної мети має становити більше 1 г/літр.

За класифікацією В.В. Іванова та Г.А. Невраєва, мінеральні води поділяються на *дев'ять основних бальнеологічних груп* (залежно від певних геолого-гідрохімічних умов залягання), а саме:

- 1) мінеральні води, дія яких визначається іонним складом та мінералізацією;
- 2) вуглекислі;

- 3) сірководневі;
- 4) залістисті;
- 5) йодобромні, йодні і бромні;
- 6) кремнієві термальні;
- 7) із вмістом миш'яку;
- 8) радонові (радіоактивні);
- 9) із вмістом бору.

Основними чинниками, які зумовлюють особливість складу та фізичні властивості мінеральних вод, а також умовами (приуроченістю) їх залягання є: геоструктурні умови і характер геологічного розвитку водомістких структур (сучасні та древні умови водообміну); склад водомістких порід та наявність в них водомістких сполук, органічних речовин, рудних родовищ; наявність глибинних магматичних та сучасних вулканічних процесів; неотектонічні рухи, які супроводжуються утвореннями відкритих розломів, наявність різноманітних біохімічних процесів.

Група мінеральних вод, лікувальні властивості яких визначаються іонним складом і мінералізацією, пов'язані з осадовими породами платформних структур і залягають у вигляді артезіанських басейнів пластового типу. Близькими до них за морфологією є родовища міжгірних впадин та передгірних прогинів. Ця група об'єднує різні за хімічним складом води із загальною мінералізацією від 1 г/літр до 300 г/літр. Розсоли із більшою концентрацією солей у курортології не використовуються.

У гірських складчастих областях переважають невеликі за площею локальні родовища. Зміна гідрохімічних типів вод відбувається досить часто на невеликих відстанях. З виходами на поверхню кристалічних порід, складчастих метаморфічних товщ, ядер антикліноріїв пов'язані локальні родовища мінеральних вод.

Від умов залягання та формування басейнів мінеральних вод залежить також і їх газовий склад. З платформеними структурами пов'язані родовища азотних, азотно-метанових, метанових вод артезіанських басейнів; до гірсько-складчастих та суміжних з ними областей тяжіють родовища вуглекислих вод; до областей найновіших тектонічних рухів – родовища азотно-лужних вод; термальні води пов'язані з областями сучасного вулканізму, а з кристалічними масивами – родовища радонових вод.

Хімічний склад води істотно залежить від складу водомістких порід та наявності в них розчинних сполук, органічних речовин, а, відповідно, й від глибини залягання горизонту.

Сульфатні і сульфатно-хлоридні води формуються у верхній частині осадового чохла; вони пов'язані з породами, що містять гіпс або ангідрид, які, розчиняючись, збагачують воду сульфатами. Від ступеня промитості порід залежить склад катіонів – у найбільш промитих породах накопичується кальцій, менш промиті – доповнюють хімічний склад води ще й магнієм. При глибокому заляганні гіпсів та ангідридів формуються переважно хлоридно-сульфатні натрієві води. В газовому складі переважає азот.

Хлоридні води поширені в глибоких осадових горизонтах. За хімічним складом переважають хлоридно-натрієві, іноді хлоридно-кальцієво-натрієві. Якщо рівень мінералізації складає більше 35 г/літр, то воду відносять до категорії "ропа". За газовим складом такі води збагачені азотом та метаном у різних співвідношеннях.

Найпоширенішими та найціннішими вважаються вуглекислі мінеральні води. Їх використовують як для пиття, так і для бальнеотерапевтичного (зовнішнього) використання. Оптимальний вміст CO₂ для зовнішнього застосування такої води має складати 1,2-1,4 г/літр, але не менше 1. Як правило, такі води приурочені до структур альпійської системи. Накопичення CO₂ у підземних водах відбувається в результаті проявів вогнищ магматизму, метаморфічного перетворення карбонатних осадових і магматичних порід, а також в процесі бактеріального розкладання органічних речовин. За хімічним складом такі води найчастіше є гідрокарбонатними – гідрокарбонатно-хлоридними, сульфатно-гідрокарбонатними тощо. Особливою рисою таких вод є вміст різноманітних мікроелементів (в тому числі й біологічно

активних) – кремнієвої кислоти, миш'яку, заліза, бору, в невеликих кількостях також – літію, цезію, ртуті, фтору, германію. У цих самих структурах (альпійської складчастості) досить широко розповсюджені води вуглекисло-хлоридно-натрієві, хлоридно-натрієві, що пов'язано із заляганням у них так званих седиментаційних (похованих) вод морського походження. Під час розчинення галогенних формацій утворюються мінеральні води з досить значною мінералізацією.

У результаті відновлення сульфатів сульфатредуючими бактеріями, при використанні органічних речовин (нафти, водню, органічних кислот) утворюються сірководневі води, які вміщують біогенний сірководень. Такі води багаті також на азот, метан, і часто – вуглекислоту. З мікроелементів у переважній більшості вони багаті на бром і йод, іноді – кремнієву кислоту та бор.

Якщо сумарний вміст заліза ($Fe^{2+} + Fe^{3+}$) більше ніж 10 мг/літр, то таку воду вважають залізистою. Залізо надходить у воду шляхом розчинення гірських порід, що його містять. За газовим складом такі води бувають залізисті азотні та залізисті вуглекислі.

Органічні речовини похованих морських відкладів, що залягають в глибоких горизонтах, розчиняючись у підземних водах, збагачують їх на йод і бром. Йодобромні води також використовують у лікувальних цілях. Ці води насичені газами – найчастіше метаном, іноді сірководнем та вуглекислотою.

До кремнієвих вод належить група мінеральних вод із вмістом кремнієвої кислоти (H_2SiO_3) більше як 50 мг/літр і температурою, вищою за 35 °С. Пов'язані вони з неотектонічними розломами. Використовуються переважно для бальнеотерапевтичного лікування, іноді й для пиття.

За умов високих температур і високого тиску, в присутності CO_2 , відбувається накопичення у підземних водах миш'яку. З лікувальною метою використовуються води з його концентрацією до 0,7 мг/літр.

До радіоактивних вод відносять води, які мають підвищений вміст радону (Rn) та радію (Rd). Такий тип мінеральних вод приурочений до гірсько-складчастих областей, зон тектонічного дроблення, а також можуть формуватися і в корі вивітрювання кислих кристалічних порід. Ці води застосовуються переважно для бальнеотерапевтичного лікування.

Мінеральні води із вмістом бору (точніше метаборної кислоти – HBO_2), при концентрації не менше ніж 50 мг/літр мають як лікувальну (антимікробну), так і токсичну дію. Приурочені такі води до складчастих альпійських областей, зокрема Карпат. В артезіанських басейнах передгірних прогинів, міжгірних впадин і крайових платформних зон, борні води є супутніми нафтових та газових родовищ.

За хімічним складом лікувальні мінеральні води поділяють на п'ять класів: гідрокарбонатні, хлоридні, сульфатні, води із складним іонним вмістом і специфічні (залізисті, сірководневі, вуглекислі, радіоактивні тощо). Тип води визначається переважанням аніонів одного із хімічних елементів, не менше ніж 25 еквівалент відсотків. Води, що містять 2 – 3 аніони в кількості більше 25 відсотків кожного з них, належать до вод складного сольового вмісту.

Вид курортно-лікувального сегменту ТРД з використанням лікувальних грязей, відповідно потребує для свого розвитку наявності лікувальних грязей. Всі лікувальні грязі прийнято поділяти на шість класів: неорганічні, органічні, торф'яні, змішані види грязей, продукти вивітрювання, штучні грязі.

Бальнеологічний вид курортно-лікувального сегменту ТРД практично не має чітко виражених сезонних особливостей, оскільки основною умовою використання ресурсної бази – переважно наявність відповідної курортної інфраструктури та спеціально підготовлених трудових ресурсів. Крім закладів розміщення та харчування, для функціонування таких підприємств необхідні спеціально обладнані місця для пиття води, для прийняття ванн, водних чи грязьових, а також медичний персонал, спеціально навчений надавати такі послуги. У випадку, коли споживачами бальнеологічного рекреаційного продукту є діти

віком до 18 років, необхідно підготувати умови для продовження навчального процесу, залучати вчительські кадри тощо. Якщо ж лікування відбувається в період канікул, виникає потреба у вихователях – організаторах дозвілля, контролю за перебуванням дітей тощо.

9.2. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази комерційно-ділового сегмента ТРД

Даний сегмент ТРД є доволі специфічним з позиції пошуку ресурсу для його розвитку. Виходячи з того, що метою (інтересом, потребою) ділової людини є участь у конференціях, симпозіумах, семінарах, ярмарках, презентаціях чи інших заходах такого плану, можемо припустити, що ресурси необхідні для розвитку даного сегмента, мають переважно антропогенне походження і, головне, в своїй переважній більшості є нематеріальними. Тобто мова йде про своєрідний ресурс – подію в житті суспільства (та ж сама конференція, симпозіум, семінар, ярмарок, виставка тощо). Про подібного роду ресурс також йтиме мова нижче, при розгляді пізнавально-розважального сегмента ТРД, з різницею в питаннях змістовного наповнення самого явища. Така діяльність має всі ознаки туристичної подорожі – виїзд із постійного місця проживання, використання послуг транспорту, засобів розміщення, підприємств харчування, відвідування або участь у ділових, комерційних, наукових чи інших подіях. Зважаючи на об'єкт (подію, певне суспільне явище тощо), який став першопричиною здійснення відповідної діяльності (подорожі, поїздки тощо), в межах цього сегменту доцільно виділяти такі *види* ТРД: *конгресний* (в тому числі й науковий – конференції, семінари, симпозіуми тощо), *комерційний* (участь у виставках-ярмарках, виставках-салонах, презентаціях тощо), *аграрний* (ділові зустрічі фахівців аграрного господарського комплексу, обмін досвідом тощо), *промисловий* (ділові зустрічі фахівців певної галузі промисловості, вивчення нових технологічних виробництв, обмін досвідом тощо). В майбутньому спектр видів ТРД даного сегмента може розширюватися й доповнюватися.

Територіально розвиток цього сегмента відбувається, як правило, у великих наукових, культурних та індустріальних центрах, з добре розвиненою інфраструктурою, за винятком аграрного. В таку діяльність залучаються урбанізовані, промислові або сільськогосподарські ландшафти. До туристичних ландшафтів (тимчасового функціонування) можемо їх відносити в тому випадку, коли на певній території, за деякий обмежений час проходить тимчасове збільшення кількості населення за рахунок приїжджих – учасників того чи іншого заходу. А відповідно до цього відбуваються тимчасові зміни функціонування певної території. Якщо певна подія не носить масового характеру в житті суспільства певного регіону, то доцільно говорити про “туристсько-рекреаційне середовище”, яке існує на період перебування в ньому учасників відповідної події (територія підприємства, приміщення конференц-зали тощо).

Сезонність загалом не впливає на інтенсивність та тривалість перебування відвідувачів, учасників конкретних подій. Щодо ж до їх вікової категорії, то це переважно люди працездатного віку, які є фахівцями в певній галузі виробництва, науки чи інших видів діяльності.

9.3. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази релігійного сегменту ТРД.

Говорячи про *релігійний сегмент туристсько-рекреаційної діяльності*, слід розділити туристів цього напрямку на дві категорії: *перша* – це паломники, основною метою яких є поклоніння святим місцям і *друга* – це туристи, які подорожуючи, ставлять собі за мету

знайомство з іншими релігіями як складовими культури, традицій населення регіону відвідування. Якщо для першої категорії релігійні об'єкти використовуються як основні (ті, що формують мотивацію подорожі), то для другої можуть використовуватися як один із видів культурно-історичного ресурсу при організації туристичної подорожі. Отже, даний сегмент ТРД слід розділити на два підсегменти: по-перше, – це *паломництво*, де релігійні об'єкти є місцем або засобом здійснення поклоніння святинам, духовного очищення, що пов'язані з віросповіданням людини; по-друге, – *власне релігійний підсегмент ТРД*, де об'єктом туризму є культурне надбання народу релігійного призначення. В другому випадку такі об'єкти, як правило, включаються у загальну програму турів для огляду під керівництвом гідів, екскурсоводів. Але в цілому сюди залучаються території великих старовинних міст, культурних центрів тощо.

Отже, з огляду на мотивацію подорожі, *ресурсом* для функціонування означених вище підсегментів будуть дещо різні речі. В підсегменті - “паломництво” це місця та культові споруди, що пов'язані з віросповіданням людини. Причому *мотивом до подорожі* є власне *віра*, як духовний стан людини, її переконання, її духовна потреба. Матеріальним виразом цієї потреби виступає матеріальний сакральний об'єкт – храм, собор, ікона, місця, пов'язані із життям святих, носіями даної віри. Але навіть при здійсненні паломництва подорож набирає туристичного змісту - виїзд з постійного місця проживання, використання транспортної інфраструктури, підприємств харчування та розміщення тощо. В Європі вже тривалий час існують спеціалізовані турагенства, основним напрямком роботи яких є саме організація паломницьких турів. Нині в Україні теж починає формуватися даний сегмент ТРД, але поки що організаторами виступають здебільшого самі релігійні суб'єкти.

Другий підсегмент – власне релігійний підсегмент ТРД – є частиною туристичної галузі. Тут безпосередньо задіяні всі підприємства сфери туризму, починаючи від туроператора, турагента й закінчуючи самими об'єктами туризму – культовими історичними пам'ятками, діючими релігійними суб'єктами, які, за згодою служителів церков (синагог, мечетей чи ін. храмів), дозволено відвідувати туристам, дотримуючись відповідних правил поведінки. *Ресурсом*, який використовується в цьому випадку, є не одна конкретна культова споруда чи святе місце, а комплекс таких об'єктів, огляд яких відбувається переважно під керівництвом гіда (чи екскурсовода).

Різниця між двома підсегментами полягає, в основному, в організаційних підходах до перебування туристів у місцях, які є метою їх подорожі. Паломникам достатньо мінімальних умов проживання та харчування і весь свій час вони перебувають у молитвах чи іншій діяльності, пов'язаній з віросповіданням. А от туристам, яких ми відносимо до другого підсегмента, необхідне забезпечення всіх умов, пов'язаних із відпочинком під час туристичної подорожі, – створення атмосфери радості, отримання різноманітних позитивних вражень тощо. Релігійні об'єкти виступають тут не тільки як культові споруди, що є носіями певної релігійної ідеї. Вони є ще й пам'ятками архітектури, культури, історичного розвитку території та ін. Тобто об'єктом туризму (ресурсом даного підсегмента) є не скільки релігія, стільки сама культова споруда, архітектура, історія пов'язані з нею.

Значною мірою буде відрізнятися *територіальне забезпечення* цього сегмента ТРД – паломники практично постійно перебуватимуть на територіях монастирів, церков чи прилеглих до них. Власне туристи задовольнятимуться короткочасним (1–2 години) відвідуванням сакральних об'єктів, а більшу частину часу подорожі перебуватимуть поза їх межами. Вікові особливості споживача такого роду турпродукту не мають виражених обмежень.

9.4. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази пізнавально-розважального сегмента ТРД

Цей сегмент туристсько-рекреаційної діяльності має нині значну ресурсну базу для свого розвитку і чималий попит на турпродукт (як на традиційний, так і на нові його форми).

В межах цього сегмента доцільно виділяти два окремі підсегменти: *власне пізнавальний* (відповідно до форми надання послуг – екскурсійного характеру) та *розважально-пізнавальний* (коли мотивацією подорожі виступає потреба в розвагах, видовищах – фестиваль, карнавал, народні гуляння, спортивні видовища, театралізовані дійства та багато іншого).

Для *власне пізнавального підсегмента* основним ресурсом є історико-культурна спадщина народу, збережена, систематизована та сконцентрована в музеях, пам'ятниках архітектури, археології, історії. Такого роду ресурс використовується для створення специфічного турпродукту і продається споживачу у вигляді *екскурсії*. Відповідно до змісту інформації та залучених до екскурсійних програм об'єктів у межах цього підсегмента доцільно виокремлювати *чотири основні види ТРД: міський туризм, етнографічний туризм, історичний туризм, літературно-мистецький*.

Міський туризм. Об'єктом туризму виступає місто загалом – як ресурс для створення екскурсій: оглядових, архітектурних, історичних тощо. Найбільше задіяні в цьому виді ТРД, як правило, старовинні міста з цікавим історичним розвитком, із специфічною архітектурою, що часто створює цілі архітектурні ансамблі, та ін.

Етнографічний туризм. Об'єктом пізнання (туризму – знайомства, вивчення, дослідження, спостереження) виступають традиції, культура, спосіб ведення господарства, традиційні ремесла населення регіону тощо. В цьому випадку означені об'єкти (явища в суспільному житті) виступають в ролі туристсько-рекреаційного ресурсу – як основи розвитку даного виду ТРД. У просторовому розумінні розвитку етнографічного туризму слід зауважити, що сюди переважно залучаються території сільських та хутірських поселень, а також невеликих містечок, в яких найбільше збережений традиційний устрій життя та ведення господарства, різноманітні грані фольклору тощо. До цього виду туризму можна віднести й ту частину ТРД, яку нині називають "*сільський туризм*", за умови, що турист проживатиме в традиційному сільському житлі та вестиме традиційний для конкретного регіону спосіб життя, займатиметься традиційним способом господарської діяльності, вивчатиме традиційні ремесла тощо. Унікальними місцями, де зібрані відомості про традиції, культуру, традиційні ремесла, спосіб ведення господарства, є також музеї народної архітектури та побуту населення певного регіону.

Історичний туризм. Ресурсом (а з позиції туризму – *об'єктом*) для можливості розвитку цього виду туризму може виступати *будь-яка історична подія* в суспільстві, мистецтві, житті конкретної людини, яка своєю діяльністю, так чи інакше впливала на хід історії (різного масштабу), оброблена та систематизована відповідними фахівцями (істориками), зібрана у відповідних установах (музеях, виставочних залах, галереях тощо) та оформлена у вигляді експозицій, виставок та ін. До такої туристичної діяльності залучаються, наприклад, музеї історичного профілю, відповідні території будь-якого міста, поля битв, будівлі, пов'язані з історичними подіями, меморіальні комплекси, створені спеціально для відвідування туристами, відповідно обладнані історичні стежки, шляхи, що покладені в основу туристичної подорожі тощо. Сюди ж доцільно віднести і археологічні пам'ятки – древні городища, залишки оборонних валів, древні поховання та ін.

Літературно-мистецький туризм. Даний вид ТРД має достатньо різноманітну та багату ресурсну основу розвитку. *Об'єктами туризму* виступають постаті діячів культури та мистецтва, їх творчість, сторінки їхнього життя, творче надбання. Інформація про них, як правило, зібрана в меморіальних музеях, у місцях пов'язаних із життям і творчістю митців (часто в їх родинних оселях або в помешканнях, де проходило життя і творчість діячів культури та мистецтва), можуть також використовуватись виставкові зали, картинні галереї тощо.

Сюди доцільно залучати постаті не лише широко відомих особистостей, що жили раніше, а й сучасних, більш чи менш відомих. І тому, в даному випадку, необхідна тісна співпраця з дослідниками саме у сфері культури та мистецтва.

Підсегмент розважально-пізнавальний відрізняється від попереднього специфікою

об'єкта туризму, а саме – він (об'єкт, ресурс) проявляється в нематеріальному вигляді та виступає у формі явища, дійства, що пов'язані з культурою населення країни, традиційними святами та формами їх проведення, із певними подіями, які, можливо, відбуваються тільки один раз у конкретному місці. Із витоків народних традицій перейшла в сучасність чимала кількість народних традиційних гулянь, ярмарок, фестивалів, які доцільно використовувати, як різновид етнографічного туристсько-рекреаційного ресурсу. Тобто *ресурсом для цього підсегмента ТРД* виступають традиційні народні гуляння (карнавали, традиційні свята, пов'язані з господарською діяльністю людей, віруваннями тощо), різноманітні фестивалі (пісенні, малярські, народних умільців тощо), спортивні змагання та шоу-програми, зокрема спортивного характеру, в тому числі спортивні олімпіади, чи інші спортивні змагання різного рівня організації, так звані “бої гладіаторів”, “ігри патріотів” тощо.

Територіальна прив'язка цього підсегмента не має чітких вимог. Територія для проведення будь-яких масових подій повинна визначатися в першу чергу з позиції безпеки та комфортного перебування на ній деякий час великої кількості людей.

9.5. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази екологічного сегмента ТРД

Виділення даного сегмента в окремий підрозділ є нині досить дискусійним питанням. Екологічна складова розвитку туризму присутня, практично, в кожному сегменті туристсько-рекреаційної діяльності – досить важко уявити собі повноцінний відпочинок людини в середовищі екологічно не придатному, де повітря, водоймища забруднені шкідливими викидами промисловості, де на психологічний стан людини впливає шум великої міської агломерації, тощо.

До визначення поняття “*екологічний туризм*” існує чимало підходів. Н.Ф. Реймерс визнає, що “об'єктом власне екотуризму можуть бути як природні, так і культурні визначні місця, природні й природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура складає єдине ціле з довкіллям”. Всесвітня туристична організація використовує термін “*adventure tourism*” – пригодницький туризм, як ширше поняття, що включає в себе й екотуризм. Однак екотуризм – це не самі лише пригоди, хоча він і має пригодницькі елементи. О.О. Бейдик, зокрема, визначає екологічний туризм, як складову рекреаційної діяльності, за якої негативний вплив на природне середовище та його компоненти є мінімальним

Виокремлюючи *екологічний сегмент* туристсько-рекреаційної діяльності, маємо на меті підкреслити специфіку такої діяльності: вона передбачає невтручання або мінімальне втручання в природні процеси навколишнього середовища – спостереження за тваринним світом, огляд унікальних природних явищ, ареалів рідкісних рослин тощо. Така діяльність може відбуватися на територіях природоохоронних об'єктів, за спеціально обладнаними маршрутами, на спеціально облаштованих майданчиках та ін.

Ресурсом для розвитку даного сегмента, є природне середовище, мінімально змінене людською діяльністю, або сформований антропогенний ландшафт, гармонійно вписаний у природний. Це, як правило, території національних парків, заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи, дендрологічних парків, ботанічних садів, пам'яток садово-паркового мистецтва тощо.

9.6. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази спортивно-оздоровчого сегмента ТРД

у межах *спортивно-оздоровчого сегмента туристсько-рекреаційної діяльності* доцільно виділяти три підсегменти: власне спортивний, спортивно-оздоровчий та оздоровчий.

Власне *спортивний* підсегмент ТРД передбачає певні вимоги як до будь-якого виду

спорту – категорійні походи, змагання, отримання відповідних спортивних розрядів. Особливістю спортивного туризму є чітке дотримання нитки маршруту, графіку руху за маршрутом. Як правило, туристи-спортсмени беруть на себе весь організаційний процес щодо планування та розробки маршрутів, організації виходу на маршрут, його проходження та обов'язковий його захист (звіт про проходження) на відповідній комісії обласної федерації спортивного туризму, після чого спортивне проходження туристичного маршруту вважається здійсненим, а результатом присвоєння відповідної спортивної кваліфікації туристам. Головна *мета* туриста-спортсмена – отримання вищого спортивного результату та спортивної кваліфікації. Маршрут виступає засобом досягнення цієї мети.

Під *спортивно-оздоровчим підсегментом ТРД* слід розуміти те, що туристи фактично є спортсменами-любителями. В даному випадку не обов'язкові чіткість проходження та графік руху на маршруті. Сам маршрут виступає об'єктом для задоволення відпочинку людини (активного відпочинку, в даному разі). Спортивно-оздоровчий підсегмент ТРД включає також як різновид прогулянкові походи вихідного дня, однододенні походи організовані працівниками туристичних баз (у супроводі інструкторів спортивного туризму). В цьому випадку ресурсом для здійснення туристичних подорожей є територія, на якій прокладено сам маршрут та маршрут, промаркований на місцевості і нанесений на карти (картосхеми). *Самодіяльний туризм* спортивного характеру відрізняється організаційними моментами – туристи, як правило, самостійно планують маршрут, у більшості випадків не користуються послугами засобів розміщення та харчування, а для своєї подорожі обирають найменш заселені райони. Головним чинником, що спонукає людей до подорожі спортивно-оздоровчого характеру, є бажання покинути урбанізоване середовище свого постійного місця проживання і побути на природі. Отже, *ресурсом* для розвитку цього підсегмента є *природні або природно-антропогенні ландшафти та їх окремі компоненти*, які максимально задовольняють потребу людини в активних видах відпочинку, заняттях відповідними видами спорту, задоволення свого хобі.

Розрізняють декілька видів спортивного (спортивно-оздоровчого в тому числі) туризму. Серед них: пішохідний, гірський (альпінізм, скелелазіння як різновиди), водний, велосипедний, спелеологічний, кінний тощо.

Оздоровчий підсегмент ТРД передбачає пасивний відпочинок на березі річки, озера, моря, в мальовничих урочищах лісу тощо. До даного підсегмента ТРД можемо віднести будь-яку діяльність людини, пов'язану з відпочинком на природі. На сучасному етапі розвитку туризмології переважна більшість науковців таку діяльність називають рекреаційною. Термін “рекреація” розширюють до загального широкого поняття, яке включає “туризм”. Але, з іншого боку, до рекреації доцільно віднести саме пасивний, спокійний відпочинок, протягом якого відбувається загальне оздоровлення, загартування організму людини, психологічний відпочинок тощо. Як правило *ресурсом* для такого виду ТРД є не окремий компонент природи, а цілісна гармонійна геосистема, що характеризується мальовничістю ландшафтних комплексів, екологічно позитивною ситуацією, збереженістю натурального ландшафту або його благоустроєм саме для спокійного відпочинку в природному середовищі. Такими ландшафтами є озера та ставки з прибережними територіями, водосховища, мальовничі лісові ландшафти, долинно-річкові ландшафтні комплекси тощо.

9.7. Організаційні особливості та специфіка ресурсної бази екзотичного сегмента ТРД

Розвиток *екзотичного сегмента туристко-рекреаційної діяльності* можливий за наявності двох чинників – унікальних природних або антропогенних умов та людей, яким подобається ризик, неможливість передбачити ситуацію, екстремальні моменти. До таких природних умов можемо віднести пустелі, непрохідні джунглі, лабіринти диких, не

пристосованих для масового відвідувача, печер тощо. Це можуть бути подорожі на екзотичних видах транспорту: повітряних кулях, дельтапланах, підводні мандрівки, кінні подорожі верхи та ін. Вважаємо що цей сегмент туризму можна називати також пригодницьким, а окремі його види навіть екстремальними.

Причиною виділення цього сегменту ТРД є, власне, *специфіка організації перебування споживача* такого роду турпродукту і, очевидно, наявність унікальних ресурсів – основи створення екзотичного туру. Це, як правило, одноразові замовлення конкретного клієнта, коли його бажання (потреба, мета, інтерес та ін.) потребують підготовки необхідного спорядження, інструкторів, розробки конкретного плану фінансування туру тощо. Хоча саме поняття “екзотика”, як і “екстремальність”, “пригоди”, для кожного конкретного клієнта носять суто індивідуальний характер. А це вже питання психології, філософії, туризмології та інших наукових напрямів.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте доцільність виокремлення у курортно-лікувальному сегменті таких видів ТРД: кліматичного, бальнеологічного та змішаного. Поясніть це з позиції виробника турпродукту.
2. Охарактеризуйте вплив основних геофізичних елементів клімату на організм людини, які враховуються при формуванні кліматичного курортного господарства.
3. Охарактеризуйте вплив основних метеорологічних елементів клімату, які враховуються при формуванні кліматичного курортного господарства.
4. Розкрийте зміст поняття «рекреаційний тип клімату», його структуру та основні кількісні показники.
5. Які територіальні вимоги повинні враховуватися при розгортанні кліматичних курортів?
6. Охарактеризуйте основні ознаки бальнеологічного виду курортно-лікувального сегмента туристсько-рекреаційної діяльності та його ресурсну основу.
7. Охарактеризуйте основні функціональні особливості комерційно-ділового сегмента ТРД та його ресурсну базу розвитку.
8. Охарактеризуйте основні функціональні особливості релігійного сегмента ТРД. Поясніть основні відмінності між паломництвом та власне релігійним туризмом та їх ресурсами.
9. Охарактеризуйте основні функціональні особливості пізнавально-розважального сегмента ТРД та його ресурсну базу розвитку.
10. Поясніть доцільність виокремлення в рамках пізнавально-розважального сегмента ТРД власне пізнавального та пізнавально-розважального підсегментів. Які між ними відмінності.
11. Охарактеризуйте основні функціональні особливості екологічного сегмента ТРД та його ресурсну базу розвитку.
12. Охарактеризуйте основні функціональні відмінності спортивного, спортивно-оздоровчого та оздоровчого підсегментів ТРД та їх ресурсної бази розвитку.
13. Охарактеризуйте основні функціональні особливості екзотичного сегмента ТРД та його ресурсну базу розвитку.

Розділ 10

ВИКОРИСТАННЯ ЛАНДШАФТНОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Основні принципи ландшафтного підходу до дослідження ресурсної основи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності. Туристсько-рекреаційні ландшафти - як середовище здійснення туристсько-рекреаційної діяльності. Характеристика підкласів туристсько-рекреаційних ландшафтів. Алгоритм дослідження регіону для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності на основі ландшафтного підходу. Характеристика ареалів поширення туристсько-рекреаційних ресурсів.

10.1. Основні принципи ландшафтного підходу до дослідження ресурсної основи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності

Головні складові сучасної теорії ландшафтознавства виходять за рамки традиційних ландшафтно-морфологічних положень. Нині все більшої популярності набувають новітні бачення земних ландшафтних утворень. Серед них: уявлення про парагенетичні (Ф.М. Мільков, Г.Є. Гришанков) та парадинамічні ландшафтні комплекси (Ф.М. Мільков, А.В. Дроздов, Г.І. Швєбс), просторово-часову поліструктурність утворень ландшафтного ряду (К.Г. Раман, В.А. Боков, В.М. Солнцев, В.В. Штейнс), про ландшафтні територіальні структури – генетико-морфологічну, позиційно-динамічну, парагенетичну, парадинамічну, басейнову (Г.І. Швєбс, П.Г. Шищенко, М.Д. Гродзинський), геотехсистеми (К.М. Дьяконов, А.Ю. Ретеюм), ландшафтні утворення перехідних смуг – екотони (Е.Г. Коломиц), про аквальні та аквально-територіальні природні утворення ландшафтної організації (К.К. Марков, Г.Д. Ріхтер, В.А. Боков, А.В. Дроздов), про аквальні комплекси (В.А. Мануйлов, К.М. Петров) та ін.

Основним джерелом початкової інформації щодо природних чинників є ландшафт як цілісна природна система. Людський чинник змін у ландшафтах виходить нині на рівень з іншими природними силами. Цікавим підходом до питань взаємовпливу людини і природного середовища видається думка В.В. Кизими: "Органічна єдність людини і середовища є специфічною тотальністю, яку слід розглядати як самостійну реальність, що має закономірності, які не збігаються із ландшафтно-природними і соціально-психологічними. Лише враховуючи вказану природно-людську тотальність і її розгортання, можна зрозуміти людину одночасно як суб'єкта і об'єкта ландшафтних перетворень, а ландшафт – як пасивний матеріал для людських дій і водночас, як умову і причину розвитку людини, матеріал, який розвивається разом з нею". Мова йде не стільки про оцінку середовища з позицій корисності того чи іншого природного компонента (або комплексу загалом) для задоволення певної суспільної потреби, скільки про раціональність, доцільність їх використання, із обов'язковим врахуванням наслідків діяльності.

Розвиток науки загалом та географічної зокрема, згідно з теорією спіралеподібного руху, стоїть над точкою, яка збігається з натурфілософією, тільки на значно вищому щаблі інформаційного наповнення. Тому саме ландшафтний підхід до дослідження проблем раціонального природокористування виходить у сучасній географії на чільне місце.

Слід зауважити, що процес туристсько-рекреаційного використання території має два варіанти.

Перший – певні види туристсько-рекреаційної діяльності відбуваються в межах уже існуючих ландшафтів, які мають інше функціональне призначення. Туристсько-рекреаційну

функцію вони виконують тільки за умови, що саме в цьому ландшафті відбувається (тимчасово) ТРД. Тобто відбувається своєрідне сумісництво різноманітних функцій конкретного ландшафту.

Другий – туристсько-рекреаційне використання території передбачає заплановане реконструювання, внесення змін у ландшафт, задаючи йому певну функціональну програму (наповнення, властивості тощо). Такі ландшафти перебувають під постійним контролем, впливом ТРД і є фактично керованими туристсько-рекреаційними ландшафтами, аналогічно сільськогосподарським (сади, рілля), поселенським чи садово-парковим. Прикладом першого варіанту можуть бути міські ландшафти, території релігійних об'єктів, національних природних парків тощо. В другому це може бути формування курортних регіонів, яке передбачає будівництво курортної інфраструктури, висадку відповідних рослин, створення штучного покриття та ін.

Зупинимося на основних *принципах* ландшафтного підходу. Це в свою чергу дасть змогу розглядати ландшафт як своєрідне джерело різноманітних ресурсів, а також розкрити зміст поняття “*туристсько-рекреаційний ландшафт*”.

Принцип територіальної диференціації. Відносне відособлення ПТК різних рангів є однією зі сторін діалектичної єдності перервності і неперервності цілісної географічної оболонки.

Принцип комплексності. Сам об'єкт вивчення є комплексом, що має різноманітні властивості, які в свою чергу взаємозумовлені, і цим самим створюють єдність конкретного комплексу (в розумінні системи). З іншого боку, взаємозв'язки в системах одного рангу дають можливість аналізу взаємозв'язків між ними, а також властивостей ПТК вищого рангу і навпаки.

Принцип підпорядкованості (субординації) – всі природні системи мають свою ієрархію. Невипадкове підпорядкування другорядного (за територією або властивостями) головному є винятково важливою умовою, не лише для виявлення основних закономірностей ландшафтної структури, а й для розробки оптимального використання земель. Таке підпорядкування сприяє передбаченню наслідків у разі використання того чи іншого компонента природного комплексу.

Принцип типології дає можливість, вивчаючи ключові (репрезентативні) комплекси, скласти уявлення про інші одиниці того ж типу, а відповідно й дати оцінки прикладного характеру і рекомендації стосовно освоєння території.

Принцип поєднання (комбінування) якісно різних ПТК відображає наявність у природі парагенетичних та парадинамічних ландшафтних комплексів. Цей принцип має особливо важливе прикладне значення в процесі формування та розгортання туристсько-рекреаційної діяльності.

Принцип односторонніх зв'язків або принцип односпрямованості визначального впливу (на фоні загального взаємозв'язку). Наприклад, неврахування схилових процесів при розбудові гірськолижної інфраструктури може призвести до породження загрозливих шкідливих ерозійних і сільових процесів та явищ тощо.

Усі ландшафтні комплекси *за характером внутрішніх взаємозв'язків*, поділяють на три категорії: *перша категорія* – *регіональні комплекси* (визнання індивідуальності, неповторності в просторі, що представлені відносно однорідною територією – фізико-географічні райони, провінції, зональні області). *Друга категорія* – *типологічна*, *третья* – *парадинамічна* (тобто взаємодія між комплексами).

У даному випадку нас цікавить саме типологічна категорія, бо при дослідженні типологічних комплексів у центрі уваги знаходиться не одиничне та індивідуальне, а те спільне, що притаманне даному типу. Тому, якщо для регіональних одиниць характерна неперервність ареалу, то для типологічних – розірваність, велика контрастність. Географія типологічних комплексів розкриває внутрішню структуру регіональних одиниць, тому вони носять ознаки структурних комплексів.

Антропогенні ландшафти виокремлюють в один з генетичних рядів (за Ф.Н.

Мільковим), вважаючи при цьому, що антропогенний чинник є таким самим компонентом природи, як й інші. З цим можна погодитись в тому випадку, якщо визнавати людину частиною біоти, яка живе в географічній оболонці і є такою ж природною, як і інші представники живої природи на планеті. З одного боку, це незаперечний факт. Але, з іншого боку, людський чинник змін у ландшафтній оболонці вже сягнув далеко за межі природних закономірностей і цілеспрямовано утримує внесені зміни під своїм контролем. І допоки цей контроль відбувається, певна частина (компоненти, властивості ПТК) ландшафту функціонує за заданою програмою. Як тільки антропогенний чинник припиняє свій вплив (контроль за природними процесами, програмуванням певних властивостей ландшафту чи ін.), вступають у силу закономірні природні процеси. Наприклад, ми нині бачимо повернення лісового покриву на полях, які випали із сільськогосподарського природокористування. І випадків таких зворотних процесів можна наводити багато, але в кожному з них працює вже фактор часу. Тобто зворотний процес – час повернення системи до первісного стану (натурального або наближеного до натурального ландшафту) під впливом природних чинників залежить, очевидно, від ступеня перетвореності та глибини втручання людини в натуральний ландшафт.

Частина географів, зокрема й В. М. Пащенко, визнає доцільність та можливість використання поняття “природно-антропогенний ландшафт”, пояснюючи це тим, що “конструктивно-географічні дослідження адекватні цільовому прикладному вивченню теперішніх ландшафтів, переважна більшість яких в Україні, є природно-антропогенними утвореннями”. Об’єктами конструктивно-географічних досліджень, постають “складні природні, природно-антропогенні й техногенні утворення ландшафтної організації, геокомпонентні й геокомплексні, включно з елементами соціоекономічної сфери, що існують у природно-антропогенному середовищі реальних теперішніх станів складових ландшафтної оболонки Землі”. Очевидно, що предметами таких досліджень виступають “сутнісно різноманітні властивості й сторони взаємодії об’єктів – природних, природно-антропогенних, техногенних, найчастіше таких, що беруть участь у процесах природокористування” (за В.М. Пащенко).

Рациональне зерно таких дискусій має місце десь на компромісній середині, особливо коли мова йде про туристсько-рекреаційне природокористування. Тому такі поняття, як “природний ландшафт”, “природно-антропогенний ландшафт”, “антропогенний ландшафт”, “ландшафтно-техногенні та ландшафтно-інженерні системи”, мають місце відносно кожного конкретного сегмента туристсько-рекреаційної діяльності.

Виокремлення туристсько-рекреаційних ландшафтів в окремий клас антропогенних, доцільно розглядати з позиції генезису. Під генезисом ландшафту розуміють спосіб виникнення ландшафтного комплексу, зумовлений певним видом процесів і чинників. Відповідно до цього всі наземні ландшафти об’єднують у дванадцять генетичних рядів, серед яких антропогенні займають дванадцяту позицію нарівні з кліматогенними, тектогенними, вулканогенними рядами ландшафтів, а також з ландшафтами флювіального, кріогенного, еолового, нивально-гляціального, літогенного, гідродинамічного та біогенного походження. Під антропогенними ландшафтами прийнято розуміти комплекси, створені людиною (у «вузькому» розумінні поняття). Більшої популярності серед науковців має «широке» визначення поняття антропогенного ландшафту:

Антропогенні ландшафти - це комплекси, в яких на всій або переважачій їх площі докорінних змін зазнали якщо не всі, то хоча б один із компонентів ландшафту.

Питаннями класифікації антропогенних ландшафтів займався чимало дослідників, зокрема С.В. Калесник, Ф.М. Мільков, А.Г. Ісаченко, Л.І. Воропай, В.С. Жекулін, В.М. Пащенко та ін. Але, як зазначає Г. І. Денисик, широке визнання і застосування в практиці наукових пошуків отримали лише дві з них – за їх змістом та за генезисом.

За змістом антропогенні ландшафти об’єднують у такі класи і типи:

1) клас сільськогосподарських ландшафтів (типи – польові, лучно-пасовищні, садові, змішані садово-польові);

- 2) клас промислових ландшафтів;
- 3) клас дорожніх ландшафтів;
- 4) клас поселенських ландшафтів (підкласи – сільські та міські);
- 5) клас лісових ландшафтів (типи – умовно натуральні, вторинні, лісокультурні);
- 6) клас водних ландшафтів (підкласи – водосховища, ставки, канали);
- 7) клас рекреаційних ландшафтів;
- 8) клас белігеративних ландшафтів.

Усе це різноманіття антропогенних ландшафтів Ф.М. Мільков свого часу поділив на *дві великі групи*, залежно від історії їх виникнення, на *прямі та супутні* антропогенні ландшафти.

Прямими антропогенними ландшафтами (АЛ) вважаються запрограмовані комплекси, які виникають у результаті цілеспрямованої діяльності людини. Вони постійно підтримуються в оптимальному стані для виконання покладених на них функцій. Наприклад, оброблювані поля, садово-паркові ландшафти, водосховища, ставки, полезахисні лісові смуги тощо.

До *супутніх* АЛ належать ті, які безпосередньо не створювались людиною. Часто вони виникають як результат необдуманого господарської діяльності (яри на полях, болота на берегах водосховищ, провальні лійки в місцях підземного видобутку корисних копалин тощо).

Ф.М Мільков, а пізніше Г.І. Денисик, В.М. Воловик та інші розглядають рекреаційні ландшафти в основному як *території, придатні для відпочинку людей* – узбережжя рік, озер, водосховищ, території лісів тощо. Виділяють власне рекреаційні ландшафти, які *ще придатні* для відпочинку, і рекреаційно-деградовані – які *вже не можуть*, або мало використовуються через неможливість задоволення відповідних потреб людини. Нині назріла необхідність, та й доцільність, значно ширшого розуміння даного класу антропогенних ландшафтів і використання поняття “туристсько-рекреаційний ландшафт”, особливо коли мова йде про туристсько-рекреаційну діяльність як про специфічну галузь господарських та економічних відносин.

10.2. Туристсько-рекреаційні ландшафти як середовище здійснення туристсько-рекреаційної діяльності

Доцільність виокремлення туристсько-рекреаційних ландшафтів (ТРЛ) в окремий клас антропогенних зумовлена цілеспрямованою програмою розвитку туристсько-рекреаційної індустрії в певних регіонах України (Карпатах, Передкарпатті, Криму, узбережжі Чорного та Азовського морів, Волинському Поліссі та більшою чи меншою мірою в інших регіонах). А розкручування так званого “сільського зеленого туризму” створює передумови для залучення сільських поселенських ландшафтів до цього виду господарської діяльності, відбувається процес розростання туристсько-рекреаційних ландшафтів із невеликих розрізнених місцевостей та урочищ у цілі ландшафтні системи.

Туристсько-рекреаційні ландшафти (із позиції функціонального призначення) – це *своєрідні природні, природно-антропогенні чи антропогенні комплекси (залежно від виду ТРД та ступеня перетвореності натурального середовища), які забезпечують потребу людини в туристсько-рекреаційній діяльності і виконують особливу соціально-економічну функцію – відновлення життєвої енергії людини, задоволення інтересів та потреб людини у відпочинку, оздоровленні, пізнанні (ознайомленні) та ін.*

Закономірно виникає питання: якщо відносимо їх до класу антропогенних ландшафтів, то до чого тут природні? Відповідь закладена в наступному твердженні: “залежно від виду туристсько-рекреаційної діяльності та ступеня перетвореності натурального середовища”. Тобто хоча ТРЛ належать до класу антропогенних ландшафтів, враховуючи вплив ТРД на конкретний ландшафт, середовище, де відбувається діяльність,

пов'язана з туризмом та рекреацією, може використовуватися і при цьому абсолютно або практично не змінюватися під впливом ТРД. Отже, в певному випадку жоден компонент натурального ландшафту не зазнає докорінних змін, а отже, ландшафт залишається природним. Це такі види ТРД, як, наприклад, дайвінг (підводні подорожі з використання аквалангів), подорожі на повітряних кулях, туристичні спортивні походи з елементами першопроходження і невтручання в природні процеси території де прокладена нитка маршруту в районах, важкодоступних для масового туриста, та багато інших.

Туристско-рекреаційний ландшафт (ТРЛ), в окремих випадках і згідно із сегментами ТРД, розглядається як складна парадинамічна система ландшафтів різних класів, які є складовими туристсько-рекреаційного ландшафту. Скажімо, заняття дайвінгом передбачає використання аквальних ландшафтів із відповідною прозорістю води та відповідною глибиною водойми (озера, моря тощо). Сам вплив на середовище (підводний ландшафт) з боку дайвінгістів практично нульовий. Але для того, щоб цей вид туризму (відпочинку) розвивався, необхідна певна туристична інфраструктура. Організаційні моменти заняття дайвінгом, в основному, лежать на відповідних суб'єктах господарської діяльності. А це означає, що на прибережних ландшафтах будуть очевидні антропогенні зміни – розбудова транспортної інфраструктури, підприємств готельного та ресторанного сервісу, прокату спорядження, утримання відповідного штату працівників, скажімо, інструкторів з дайвінгу. Таким чином, цей туристсько-рекреаційний ландшафт буде обов'язково включати і натуральний ландшафт, і антропогенний.

Такий підхід до питання виділення туристсько-рекреаційних ландшафтів в окремий клас антропогенних досить дискусійний. Але з позиції конструктивно-географічного підходу, одним із напрямків якого і є вивчення антропогенного впливу на природні об'єкти, виокремлення туристсько-рекреаційних ландшафтів в окремий клас має неабияке прикладне значення. Воно полягає в можливості прогнозування розвитку регіону, змін, які в ньому відбуватимуться завдяки аналізу впливу сукупності чинників: природних, (які є постійними і системними), а також таких, які відбуваються під впливом господарської діяльності людини (в нашому випадку – туристсько-рекреаційної). Внаслідок їх дії ландшафти перебувають у найрізноманітніших станах – стабільних і нестабільних, тривалих або короткочасних, коли вони мобільно набувають нових якостей. Це питання, як наголошує В.М. Пащенко «суто об'єктне і саме тому воно таке визначальне для методичної частини досліджень. Об'єктами визначається специфіка дослідження, а отже – застосовуваний підхід, метод, прийом, увесь дослідницький апарат, що має бути адекватний об'єктам». У нашому випадку *об'єктами*, які визначають специфіку дослідження, є *сегменти туристсько-рекреаційної діяльності*.

Конструктивно-географічний підхід до вивчення сучасного стану ландшафтів передбачає також розв'язання проблеми мінімізації негативного впливу наслідків господарювання, саме через галузево-господарське їх розуміння та конкретно-наукове (галузеве) адаптування методики дослідження (В.М. Пащенко.).

Отже, доцільно зупинитися на позиції, що *ландшафт є основою формування та розвитку індустрії туризму і йому (ландшафту) відповідає певний набір туристсько-рекреаційних ресурсів*.

Суб'єкти дослідження (представники регіональних агенцій, представники регіональної влади, підприємства туристичної інфраструктури тощо) мають розуміти, що: **об'єктом** їх дослідження має стати **ландшафт як система** з натуральними чи набутими, в результаті людської діяльності, рисами та властивостями, яка є носієм певного набору туристсько-рекреаційних ресурсів, **предметом** дослідження – **ресурси туристсько-рекреаційної галузі господарства як основи функціонування системи** – “людина (турист, рекреант) – туристсько-рекреаційне середовище” і формування на їх основі під впливом певної господарської діяльності туристсько-рекреаційного ландшафту (як території здійснення цієї діяльності).

Поєднуючи згадані вище підходи, пропонуємо ієрархічну структуру таксономічних одиниць туристсько-рекреаційного класу ландшафтів (рис 8). В основу створення схеми класифікації туристсько-рекреаційних ландшафтів покладено загальну класифікаційну схему, запропоновану П.Г. Шищенком, відповідно враховуючи специфіку господарської

КЛАС

ТУРИСТСЬКО - РЕКРЕАЦІЙНІ ЛАНДШАФТИ

ПІДКЛАСИ

Екологічні

Спортивно-оздоровчі

Оздоровчо-рекреаційні

Екзотично-екстремальні

Сакральні

Поселенські

ВАРІАНТИ

- ландшафти природоохоронних територій; ландшафти, не залучені до господарської діяльності; долинно-річкові, берегові, аквалані; інші.
- ландшафти спортивно-оздоровчих комплексів; трісько-ліжних баз туристичних баз, альптаровів; яхтклубів, дайвінг клубів; інші.
- рекреаційні ландшафти: території курортів, баз відпочинку, санаторно-лікувальних установ; інші.
- унікальні природні явища і пам'ятники природи; вилучені з господарської діяльності землі; техогенні ландшафти; покинуті підземні комунікації; карстові ландшафти; інші.
- території культових об'єктів населених пунктів; території культових об'єктів знаходяться поза межами населених пунктів; інші.
- сучасні міські ландшафти; ландшафти старовинних міст (території архітектурних заповідників); сільські ландшафти залучені до розбудови туристської інфраструктури; етнографічні (традиційні) сільські ландшафти; інші.

ТИП

Критерій виокремлення: основні форми рельєфу

ПІДТИП

Зонально - азональні ландшафти

ВИД

Критерій виокремлення: ступінь антропогенної перетвореності

ПІДВИД

Конкретний галузєво-господарський чи природний ландшафт

Рівнинні ТРЛ

Передгірські ТРЛ

Гірські ТРЛ

Природні ТРЛ

Природно-антропогенні ТРЛ

Антропогенні ТРЛ

Рис. 8 Ієрархічна структура таксономічних одиниць туристсько-рекреаційних ландшафтів

діяльності у туристичній галузі. Необхідно підкреслити, що набір основних природних та антропогенних туристсько-рекреаційних ресурсів насамперед залежить від розташування досліджуваної території в тій чи іншій природній зоні.

Отже, туристсько-рекреаційний ландшафт виділяємо як *клас антропогенних ландшафтів*. Все різноманіття класифікаційного ряду ТРЛ можемо згрупувати за *типами туристсько-рекреаційних ландшафтів*. За критерій виділення типів, взято основні форми макрорельєфу: рівнини, передгір'я, гірські території. Причину вибору саме цього критерію вбачаємо в *особливості здійснення туристсько-рекреаційної діяльності в межах відповідних форм макрорельєфу*. Саме з цим критерієм пов'язані й простежуються основні типи для відповідної території напрямки та способи

господарської діяльності населення загалом і туристсько-рекреаційної зокрема.

Скажімо, спосіб забудови та структури поселенських ландшафтів рівнин буде значно відрізнятися від способу забудови гірських поселень; різноманітність та якість мінеральних вод у передгір'ях істотно відрізняється від хімічного складу вод рівнинних територій тощо.

Типи поділяємо на *підтипи*. Критерієм виділення вважаємо наявність типових наборів основних видів туристсько-рекреаційних ресурсів у відповідному ландшафті. Враховуючи, що на типових за морфологічною ознакою ландшафтах розташовані різні за генезисом структурні одиниці територіальних ландшафтних систем, виокремлюються *види туристсько-рекреаційного ландшафту*. Критерієм виділення буде генетична ознака сучасного ландшафтного утворення (структурної одиниці ландшафтного комплексу, ландшафтної системи). Відповідно це – природні, природно-антропогенні та антропогенні ландшафти. Кожен з видів доцільно поділяти на *підвиди*, враховуючи конкретний (галузево-господарський у випадку антропогенних чи природно-антропогенних ландшафтів) генетичний чинник, підкреслюючи сучасний (теперішній) стан ландшафтної структурної одиниці.

У процесі освоєння території туристсько-рекреаційним господарством, відповідно до наявності тих чи інших наборів туристсько-рекреаційних ресурсів, виникає необхідність зупинитися на конкретнішому функціональному призначенні конкретної території. Маємо на увазі набір явищ в природі чи суспільстві, матеріальних природних чи антропогенних об'єктів. Таких, які можна (доцільно, економічно вигідно) використовувати в процесі створення певного турпродукту (в межах певного сегмента, підсегмента чи виду туристсько-рекреаційної діяльності).

Даний шабель класифікаційного ряду визначаємо як *підклас туристсько-рекреаційного ландшафту*. Серед них назвемо *такі структурні одиниці: екологічний, спортивно-оздоровчий, оздоровчо-рекреаційний, екзотично-екстремальний, сакральний, поселенський*.

Як структурні одиниці кожного підкласу ТРЛ логічно виділяти *варіанти ТРЛ*. За критерій виділення, беремо генезис ландшафтної системи, а також можливість залучення відповідного туристсько-рекреаційного ресурсу (явища, об'єкта, компонента тощо) до ТРД (при умові наявності попиту на певний вид турпродукту і економічній доцільності залучення даного ресурсу).

10.3. Характеристика туристсько-рекреаційних ландшафтів.

Підклас екологічних ТРЛ, на наш погляд, має такий набір *варіантів: природоохоронні території, незаселені території, незмінні або мало змінені людською діяльністю території, території, не залучені до господарської діяльності*, тощо. Це можуть бути ландшафтні комплекси природних національних парків, узбережжя річок, ставків, озер, разом з аквальними ландшафтами, території лісових та лісогосподарських комплексів, гірські ландшафти тощо. Цьому підкласу ТРЛ відповідатиме екологічний сегмент туристсько-рекреаційної діяльності, а саме *діяльності туристів (рекреантів)*, яка не

призводить до порушення рівноваги в природному середовищі взагалі або такої, що дозволяє природному ландшафту повернутися в свій первісний стан без зміни компонентів та й, очевидно, властивостей у цілому. Якщо ж туристсько-рекреаційне навантаження зростатиме, то слід очікувати певних змін в природному середовищі, а розвиток такого ландшафтного комплексу може проходити у двох напрямках. У першому випадку при зростанні інтенсивності туристсько-рекреаційного потоку відбуватиметься цілеспрямоване, контрольоване суб'єктами туристсько-рекреаційної сфери господарювання, перетворення території в природно-антропогенну. В цьому випадку, тут створюватиметься туристичний, спортивно-туристичний, спортивно-оздоровчий чи просто відпочинковий (рекреаційний) комплекс з відповідними змінами в ландшафті та розбудовою відповідної інфраструктури, а сам ландшафт поступово набуватиме ознак іншого підкласу – спортивно-оздоровчого чи рекреаційного. В другому – відбуватиметься деградація природного ландшафту (витоптування і зміна рослинного покриву, засмічення території побутовим та ін. сміттям, зникнення певних представників фауни тощо), і тоді з екологічного даний ландшафт перетвориться на рекреаційно-деградованими.

Підклас спортивно-оздоровчих ТРЛ – це території сучасних (тобто уже існуючих, функціонуючих) спортивно-туристичних комплексів із різною спеціалізацією необхідної інфраструктури, розташованих в урочищах з певним набором природних чи антропогенних ТРР. *Варіанти* даного підкласу, очевидно, й залежатимуть від спеціалізації спортивно-оздоровчого комплексу – гірськолижні комплекси, туристичні бази, альптабори, території яхт-клубів, дайвінг-клубів тощо. Даний підклас ТРЛ не може існувати в чистому вигляді. Здебільшого функціонують (чи формуються) своєрідні парадинамічні ландшафтні системи, складові яких взаємодіють між собою, взаємодоповнюючи один одного та піднімаючи (або зменшуючи) якісний рівень всієї парадинамічної системи. Як приклад можемо навести гірськолижний комплекс “Мигово”, розташований на території Чернівецької області. До складу даної парадинамічної системи входять такі урочища: долина р. Миговки, де нині відбувається розбудова готельно-ресторанної інфраструктури, із відповідними інженерно-технічними змінами; схили г. Кічера, де споруджено і поступово розширюється система гірськолижної інфраструктури, система дорожніх ландшафтів, яка сполучає даний ТРЛ із поселенським ландшафтом села Мигово. Найближчим часом до означеної парадинамічної системи ТРЛ залучатимуться ландшафти Вижицького НПП, яка використовуватиметься для спортивно-прогулянкових походів вихідного дня, кінних туристичних маршрутів, і т.д. Тобто сама парадинамічна ландшафтна система ускладнюватиметься.

Підклас оздоровчо-рекреаційних ТРЛ має своєрідний набір *варіантів* – території баз відпочинку на морських узбережжях, на берегах ставків, водосховищ, території лісових ландшафтних комплексів, будь-які мальовничі урочища, які можуть бути придатними для рекреаційної діяльності. Крім готельно-ресторанної інфраструктури, в таких ландшафтах обов'язково будуть облаштовані місця для масового відпочинку людей: пляжі, доріжки для прогулянок, спортивні майданчики. Аквальні ландшафти включатимуть своєрідні інженерні споруди, наприклад, причали для водних велосипедів тощо. Лісові ландшафти будуть переведені в стан лісопаркових, де необхідна інфраструктура гармонійно вписуватиметься в природний ландшафт. Окремо необхідно виділити варіант курортно-лікувальної ландшафтної системи. Обов'язковим елементом (компонентом) мають бути природні ресурси з лікувальними властивостями (мінеральні води, грязі), а також відповідна інфраструктура, що забезпечує можливість їх використання. У випадку кліматичного курорту (де основним ресурсом є комфортний для людини клімат) створюються умови, що забезпечують можливість максимального та комфортного перебування рекреантів на відкритому повітрі.

До підкласу *екзотично-екстремальних ТРЛ* доцільно відносити *варіанти* ландшафтних комплексів, дещо протилежних за своїми властивостями, але подібних за функціональним призначенням. З одного боку, це ландшафти, досить близькі за змістом до екологічних ТРЛ, коли мова йде про унікальні природні явища, пам'ятки природи, нетипові

для конкретного географічного середовища або про природні азональні утворення. З іншого боку, до таких ландшафтних комплексів ми відносимо території, що не можуть використовуватися в інших сферах діяльності або вже вилучені із господарської діяльності (деградовані землі, закинуті заводи, підземні міські комунікації, карстові утворення тощо). Тобто про цей підклас ТРЛ можна сказати інакше – це ландшафти, використання властивостей яких в туристсько-рекреаційній діяльності *потребує спеціально підготовлених інструкторських кадрів та специфічних, не типових для масового туриста, умов організації перебування людей в їх межах*. Слід зазначити, що обов'язковою складовою розуміння поняття “екзотично-екстремальний ТРЛ” є відповідна туристсько-рекреаційна діяльність, знову ж таки, не типова для масового туриста. Тобто така діяльність, якою не будуть, не можуть чи не хочуть займатися більшість потенційних туристів (рекреантів), принаймні в наш час. Наприклад – польоти на повітряних кулях, дельтапланах, відвідування небезпечних та ризикованих для життя місць та територій (проходження підземних міських комунікаційних порожнин), проживання в незвичайних для сучасної людини умовах (тури на виживання), перебування у віддалених населених пунктах іншої місцевості чи країни, для знайомства з тамтешньою культурою, обрядами, безпосередня участь в них та багато іншого. До них, наприклад можемо відносити прояви карстових форм рельєфу, як підземних, так і поверхневих. На території Чернівецької області прикладом такого підкласу ТРЛ може бути урочище “Болото” з провалью-карстовим озером, серією карстових лійок на поверхні, понорів тощо (околиці с. Борівці Кіцманського району). Це можуть бути закинуті комунікації старих міст (старі підземні ходи) або території, вилучені з господарської діяльності. Підводні подорожі в межах сучасних водосховищ, наприклад, таких як Дністровське. Для класичного дайвінгу чистота води не зовсім відповідає необхідним показникам. Але унікальність та глибина каньйоноподібної долини Дністра, залишені кам'яні споруди сіл, які тепер затоплені водою, є досить унікальним (екзотичним) ресурсом даних аквальних ландшафтів. Тим більше, що розбудова рекреаційної інфраструктури і розгортання туристсько-рекреаційної діяльності в цьому регіоні вже набирає значних обертів, а сама долина Дністра, включаючи водосховище, стає одним із найперспективніших туристсько-рекреаційних регіонів України в цілому.

Підклас сакральних ТРЛ – це території монастирів, території, що прилягають до культових споруд (діючих чи недіючих в наш час), місця паломництва віруючих. *Варіантами* таких ТРЛ відповідно будуть ландшафтні комплекси, антропогенною складовою яких є великі сакральні об'єкти (монастирі поза межами населених пунктів), а також невеликі за площею території існуючих нині (діючих та недіючих) сакральних об'єктів у межах поселенських ландшафтів. Можливість функціонального використання таких ландшафтів (з метою паломництва чи з пізнавальною метою) залежить від декількох моментів: а) статусу та сучасного стану таких ландшафтних комплексів (церква, монастир зі своєю інфраструктурою, діючі нині чи в минулому); б) можливість (доступність) та бажання релігійної общини допускати до святинь масового відвідувача, в тому числі й простого туриста (не паломника); в) правила та умови перебування людей у межах релігійних об'єктів та на прилеглих територіях. Очевидно, що від вищезгаданих моментів залежатиме формування необхідної інфраструктури, а це відповідно впливатиме на зміну ландшафтної системи, її компонентної структури, забезпечуючи функціональну придатність для релігійного сегмента ТРД. Наприклад, ріст популярності монастирів викликає зростання кількості відвідувачів. У зв'язку з чим зростає необхідність відведення земельних ділянок для стоянки транспорту, появи підприємств харчування за межами монастирів або створення умов та можливості харчування відвідувачів силами самого монастиря. Це ж саме стосується і засобів розміщення та гігієни і т. ін. Тобто рано чи пізно релігійні об'єкти стають центрами формування своєрідних ландшафтних комплексів із відповідною інфраструктурою.

Підклас поселенських туристсько-рекреаційних ландшафтів включає наступні *варіанти* – міські та сільські. Говорячи про місто як про територію, де розвивається туристсько-рекреаційна діяльність, зупинимося на декількох підходах до використання його

в розумінні об'єкта туризму. Перш за все необхідно виокремити старовинні міста зі своєю архітектурною, культурною, історичною спадщиною, що становить єдине ціле і подається туристам як частина турпродукту у вигляді програми перебування в даному місті. Скажімо, окремі архітектурні ансамблі старовинного міста або єдиний архітектурний стиль та цілісність певної його частини є об'єктом екскурсійних програм архітектурної тематики. Музеї видатних митців краю (письменників, музикантів, співаків, акторів та ін.), музеї прикладного мистецтва, краєзнавчі та інші об'єктивиступають невичерпним ресурсом для створення турпродукту, який ми відносимо до пізнавального підсегменту ТРД. Крім музейних фондів, значним культурним надбанням кожного міста є сакральні споруди (як об'єкти і центри духовної культури). Кожен регіон нашої держави має свої особливості становлення сучасного рівня духовної культури, співіснування та можливостей розвитку різних релігійних напрямків та течій.

З іншого боку, будь-яке місто – це територія щільного проживання людей, і жителі конкретного міського населеного пункту використовують його з основною функціональною метою. Тому у випадку розгортання туризму в конкретному місті проводиться цілий ряд відповідних змін – впорядковуються місця масового відпочинку городян (рекреаційні та зелені зони міста), розбудовується мережа нових закладів харчування та проживання. За межі міста виносяться підприємства, що завдають шкоди довкіллю та погіршують екологічну ситуацію, і т.д. В цілому змінюється напрямок господарської діяльності міста, розростається сфера обслуговування, а це відповідно змінює зовнішній вигляд та й врешті сам ландшафт міста. Яскравим прикладом таких перетворень і змін є місто Чернівці. Результатом цілеспрямованої діяльності відповідних підрозділів органів управління містом Чернівці, його історичний центр нині є архітектурним заповідником.

До сільських поселенських ландшафтів доцільно підходити з декількох позицій. Перш за все, їх необхідно розглядати як частину або як складову цілісної ландшафтно-системи з основним типовим для конкретного сегмента ТРД набором туристсько-рекреаційних ресурсів, беручи до уваги тип ландшафту – рівнинний, передгірський, гірський. Саме від цього залежатиме основний напрямок змін сільського ландшафту, та формування відповідного господарського комплексу туристичного призначення. Наступна позиція полягає в необхідності врахування величини села. І не стільки за кількістю жителів, скільки за розмірами території, яку охоплює село. Від розмірів села залежить, насамперед, стан інфраструктури (дороги, системи водопостачання та водовідведення, системи зв'язку тощо), екологічна ситуація на території села і т.д. Ці моменти є ключовими у вирішенні основних економічних питань, зокрема величини капіталовкладень, швидкості їх повернення і на основі цього, доцільності розвитку обраного напрямку туристсько-рекреаційного господарства.

Туристсько-рекреаційний ландшафт (ТРЛ), сприймаючи його як середовище, де здійснюється туристсько-рекреаційна діяльність, можна охарактеризувати за допомогою нижче розглянутих аспектів

1. Це специфічний клас ландшафтів *по відношенню до часу свого існування*, що впливає з концепції сегментації туристсько-рекреаційної діяльності. Кожен сегмент, підсегмент чи різновид діяльності людини, пов'язаний з відпочинком, оздоровленням, пізнанням, має свої закономірності стосовно часу, а отже, і відповідний ландшафт, де відбувається ТРД, *може існувати відповідний час*.

2. Туристсько-рекреаційні ландшафти *практично неможливо зіставити із натуральними* і тому встановити жорсткі рамки взаємозалежності та взаємозумовленості. Ф.М. Мільков зазначав, що поясненням такого факту є власне підхід до класифікації: а) в основу систематизації інформації щодо антропогенних ландшафтів покладено діяльність людини; б) в основу виділення класів натуральних ландшафтів – особливості макрорельєфу. Згідно із запропонованою вище сегментацією ТРД, простежуються *тільки загальні закономірності* залежності (можливості) формування ТРЛ від натурального ландшафту або його тимчасового використання в туристсько-рекреаційній діяльності. Ці закономірності є

реальні й украй необхідні для прогнозування розвитку такої господарської діяльності. Тому початковим етапом аналізу території для потреб сфери відпочинку і туризму має стати характеристика натуральних ландшафтів.

3. Туристсько-рекреаційний ландшафт *слід сприймати і як парагенетичний комплекс, і як парадинамічний*. Тобто аналогічно до підходів, використовуваних у природничому ландшафтознавстві доцільно, використовувати генетичний принцип, як один із принципів районування при виокремленні зон, провінцій, районів тощо. Туристсько-рекреаційний ландшафт формується (або вже функціонує) на основі існуючих чи то природних, чи то антропогенних ландшафтів, або об'єднуючи декілька типів, класів. Тобто туристсько-рекреаційні ландшафти в своїй основі мають різний генезис. Типові за генезисом туристсько-рекреаційні ландшафти обов'язково будуть різнитися історією свого розвитку, тому історичний принцип при дослідженнях даного напрямку є обов'язковою умовою, паралельно з генезисом, але не ототожнюючи ці два підходи. Скажімо, розгортання туристсько-рекреаційної діяльності в сільській місцевості передбачає використання поселенських антропогенних ландшафтів, але кожен поселенський антропогенний ландшафт має свою історію розвитку і очевидно, що саме це буде впливати на формування відповідного ТРЛ. Якщо в кінцевому результаті буде розбудована необхідна інфраструктура і з категорії поселенського АЛ він буде переведений в ТРЛ або ці два класи ландшафтів будуть успішно співіснувати і взаємодоповнювати один одного, то, власне, історичний процес такого переходу (зміни одного класу ландшафту на інший) матиме суто індивідуальні риси. Прикладом можуть бути такі спортивно-оздоровчі туристсько-рекреаційні ландшафти: гірськолижні комплекси в районі села Мигово і перевалу “Німчич” у Вижицькому районі Чернівецької області, села Горбово Герцаївського району Чернівецької області та ін. Якщо в основі ТРЛ с. Мигово та перевалу “Німчич” лежать поселенські та лісогосподарські ландшафти, то гірськолижного комплексу села Горбово – поселенські та сільськогосподарські. В цьому випадку доцільно говорити про формування (або уже функціонування) своєрідних парадинамічних антропогенних туристсько-рекреаційних ландшафтних комплексів. До спортивно-оздоровчого туристсько-рекреаційного ландшафту в районі с. Мигово можемо віднести систему територіально суміжних між собою типологічних одиниць, які характеризуються горизонтальними міжкомплексними зв'язками. Система різних контрастних одиниць – лісогосподарських ландшафтів, поселенського ландшафту, дорожніх ландшафтів, самої техногенної системи, зокрема гірськолижних трас та спеціальної інфраструктури, – все це разом створює конкретний туристсько-рекреаційний ландшафт. Але такий ландшафт типовий (за набором складових) і для інших регіонів. Типовою його рисою є спеціальне функціональне призначення – задоволення потреби рекреантів (туристів, спортсменів) у занятті гірськолижним спортом, активним відпочинком тощо. І всі вони формуються з обов'язковим включенням схилових ландшафтних комплексів і мають типовий техногенний блок, незалежно від того, в якому районі (або інакше – в яких природних ландшафтах) вони функціонують (або формуються). Далі, уже з цього прикладу стає очевидним, що функціонування гірськолижного комплексу як специфічного типу ТРЛ, на території Чернівецької області носить сезонний характер. Тому можемо припустити, що на базі цього ландшафту з часом буде формуватися ще складніша система, яка б дала змогу зробити діяльність господарюючого суб'єкта більш рентабельною (з економічної точки зору). Тобто до туристсько-рекреаційного парадинамічного комплексу в теплий період року будуть залучатися суміжні території лісогосподарських, дорожніх ландшафтів і, як наслідок, будуть встановлюватися нові парадинамічні зв'язки і т.п.

4. Четвертий особливий аспект, на якому необхідно зупинитися: антропогенне ландшафтознавство має спільний із традиційним ландшафтознавством *об'єкт* вивчення – ландшафтну сферу Землі. *Предмет* вивчення у них різний (за Ф.М. Мільковим): у традиційного (природного, натурального) ландшафтознавства – *це натуральний ландшафт*, в антропогенного – *антропогенні ландшафти, ландшафтно-техногенні та ландшафтно-інженерні системи*. Аналіз досліджень питання структурної організації антропогенних

ландшафтів показує, що більшість науковців дотримуються саме цієї позиції. Такий погляд на предмет вивчення придатний для дослідження та систематизації інформації стосовно ТРЛ, районування та обґрунтування самого поняття “туристсько-рекреаційний ландшафт” (виходячи з їх функціонального призначення та ступеня перетвореності).

5. П'ятий аспект – *туристсько-рекреаційний ландшафт необхідно розглядати в постійній динаміці*, від початку його створення (стадія зародження), часу зрілого існування, аж до різноманітних варіантів старіння (стадія деградації) або переродження, переходу в якісно новий варіант з новою функціональною запрограмованістю. Формування нового варіанта ТРЛ на базі деградованого (чи застарілого) часто пов'язане з якісною зміною технічно-матеріальних можливостей, із створенням можливості використання нового (не використовуваного досі) того чи іншого компонента натурального ландшафту, чи попереднього антропогенного. Скажімо, формування і розростання гірськолижного комплексу “Мигово” досягне свого максимального розвитку за декілька років. Певний час буде функціонувати стабільно, справляючись із туристсько-рекреаційним навантаженням. Основними проблемами, які викличуть деградацію даної території, будуть розростання туристичної інфраструктури і пов'язані з цим екологічні проблеми: збільшення концентрації об'єктів готельно-ресторанного сервісу, зростання величини обсягу водопостачання та водовідведення, збільшення кількості відпочиваючих зумовить зростання концентрації автотранспорту (а це – зниження якості повітря) і т.д. Ще один, особливо складно керований негативний момент – це неконтрольований площинний прес туристсько-рекреаційного навантаження в літній період на навколишні ландшафтні комплекси. Занепад ТРД у межах цього ландшафту буде проходити з двох причин: одна описана вище, а інша – пов'язана з розвитком нових територій (ландшафтних комплексів) із такою ж функціональною спрямованістю. Тому одним із варіантів переродження спортивно-оздоровчого типу використання території буде формування курортно-лікувальної інфраструктури на основі родовищ наявних тут мінеральних вод, поступове перетворення лісових ландшафтів у лісопаркові та ін. А у випадку створення умов для розвитку літніх видів активного відпочинку (скажімо, кінні та пішохідні прогулянкові походи, розвиток дельта- та парапланеризму тощо) будуть розширюватися зони туристсько-рекреаційної діяльності, формуватися своєрідні лінійні ландшафти вздовж прокладених туристичних стежок: створення місць для стоянок, ночівель, площадок для обслуговування планеристів тощо. В цьому випадку мова вже йтиме про своєрідні парадинамічні ландшафтні системи, які об'єднуюватимуться у вищі за ієрархією ландшафтні одиниці – райони, області, зони. Справа в тому, що розвиток туристсько-рекреаційного господарства тягне за собою зміни практично в усіх інших господарських комплексах. Скажімо, розвиток сільського господарства поступово спрямовуватиметься на задоволення потреби туристсько-рекреаційної галузі у продуктах харчування, які важко або не вигідно транспортувати ззовні, зокрема продукцію птахівництва, овочівництва тощо. Поступове залучення сільських поселенських ландшафтів до туристсько-рекреаційної діяльності проходитиме шляхом формування відповідної туристсько-рекреаційної інфраструктури, розбудови закладів розваг, розростання кінних господарств, розширення сфери послуг загалом.

Динаміку туристсько-рекреаційних ландшафтів слід розглядати із позиції сегментації туристсько-рекреаційної діяльності, оскільки кожен сегмент характеризується своєрідністю процесу туристсько-рекреаційної діяльності і потребує свого специфічного набору ресурсів, які становлять передумову цієї діяльності та й, очевидно, передумову формування відповідного ТРЛ.

Використовуючи ландшафтний підхід до дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів, постає логічне завдання систематизувати надзвичайно різноманітні територіальні одиниці туристсько-рекреаційних ландшафтів. Фактично це означає розробку їх класифікації. Вирішення цієї проблеми доцільно проводити паралельно з двох позицій: *по-перше*, це врахування природного потенціалу певного середовища, розуміючи при цьому, що природний потенціал включає: ресурсний потенціал, екологічний потенціал (як середовище

здійснення ТРД) та потенціал стійкості; *по-друге*, вивчення туристсько-рекреаційних ресурсів та оцінку території для туристсько-рекреаційної діяльності необхідно проводити, враховуючи певні, притаманні кожному сегментові критерії-ознаки, територіальну прив'язку та технологічні вимоги для створення конкретного турпродукту.

10.4. Алгоритм дослідження регіону для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності на основі ландшафтного підходу

Основними кроками у процесі дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів та можливості розгортання туристсько-рекреаційного господарства в регіоні є:

- збір фактичної інформації про ресурси;
- вивчення ландшафтно-структури території дослідження;
- створення ряду таблиць та відповідних картосхем;
- аналіз інформації щодо наявних туристсько-рекреаційних ресурсів;
- виявлення закономірностей їх поширення та рекомендацій щодо використання.

Методику виконання дослідження регіону щодо можливості розвитку туристсько-рекреаційної діяльності розглянемо на прикладі території Чернівецької області:

1. Всю інформацію про туристсько-рекреаційні ресурси укладають в таблиці-легенди. Вибір інформації, яка має заноситися до них про об'єкт туризму, залежить від сегмента туристсько-рекреаційної діяльності та відповідно виду туристичного об'єкта. Але обов'язково має закладатися інформація про місце знаходження об'єкта, тип об'єкта (пам'ятка архітектури, явище природи, суспільна подія) основні часові параметри, можливо структура об'єкта, тощо (див. додаток 1).
2. Інформацію про об'єкти туризму за допомогою картографічного методу систематизують відповідно до кожного сегмента туристсько-рекреаційної діяльності. На ландшафтну карту регіону дослідження (див. додаток 3) значками наносяться об'єкти. Номер відповідного значка має відповідати порядковому номеру в таблиці, де сконцентрована інформація про конкретний об'єкт (див. додаток 4, 5, 6).
3. На основі розроблених картосхем по фізико-географічних районах території дослідження складаються таблиці-матриці, куди заносяться показники про відповідні ресурси для кожного із сегментів туристсько-рекреаційної діяльності. Крайня ліва колонка розбита на рядки з назвами сегментів. У заголовках решти колонок записуються назви фонових видів місцевостей, наявних у конкретному фізико-географічному районі. (додаток 2). До фонових ландшафтних комплексів належать види місцевостей, що переважають у регіоні дослідження. *Наприклад*: місцевості вододілів, схилів місцевості річкових долин – місцевості високих терас, середніх терас, місцевості долин бокових приток тощо. В таблицях-матрицях закладається значний інформаційний матеріал. Кожен об'єкт на картосхемах має свій порядковий номер, саме цей номер (цифра) заноситься у відповідний рядок відповідної графі таблиці-матриці. Це дає можливість робити не тільки кількісний (сумарний) аналіз наявних ресурсів, а й, за потреби, якісний, використовуючи таблиці-легенди до картосхем.
4. На основі попередніх картосхем узагальнюються та виділяються ареали поширення туристсько-рекреаційних ресурсів за кожним сегментом ТРД. Розробляються відповідні картосхеми щодо ареалів поширення туристсько-рекреаційних ресурсів відповідно до сегментів ТРД. (див. додаток 7, 8). На їх основі укладається (створюється) картосхема інтенсивності забезпечення (насиченості) території дослідження туристсько-рекреаційними ресурсами (додаток 9). Це дає змогу виділити

основні типи ареалів щодо забезпеченості ландшафтних комплексів відповідними наборами ТРР. На прикладі території Чернівецької області маємо наступні ареали: I – найбільше забезпечені, II – забезпечені, III – слабо забезпечені, IV – практично не забезпечені. Ареалам I та II типів присвоюються власні назви, в які закладено певний інформаційний зміст стосовно місця знаходження конкретного ареалу і структури набору туристсько-рекреаційних ресурсів. На основі отриманої інформації проводиться аналіз взаємозалежності між наявними ландшафтними комплексами, набором ТРР. Такий аналіз дає можливість сформулювати назву конкретного ареалу в такий спосіб, що у самій назві закладено інформацію про майбутню спеціалізацію туристсько-рекреаційного господарського комплексу. А це в свою чергу дозволяє припустити, який туристсько-рекреаційний ландшафт тут може формуватися. Для управлінців такий аналіз дає змогу побачити закономірності щодо забезпечення регіону відповідними трудовими ресурсами, плануванням та проектуванням нової потрібної інфраструктури, і т.д.

На прикладі території Чернівецької області такий аналіз проведено окремо для трьох основних структурних частин: Прут-Дністровської підвищеної лісостепової рівнини, Прут-Сіретської лісо-лучної передгірської височини та Буковинських Карпат (див додаток 3). Серед виділених ареалів на території області три зазначено як «*комплексні*». У зміст цього терміна закладена інформація про наявність у конкретному ареалі туристсько-рекреаційних ресурсів, які забезпечать (чи забезпечують) розвиток практично всіх сегментів ТРД. У назві кожного ареалу закладено також відомості про переважаючий вид ресурсу (в порядку від найбільш поширеного, або найперспективнішого, до найменш поширеного). Словосполучення «з елементами» вказує на те, що такого роду ресурс також наявний на території ареалу, і його можна використати в разі необхідності формування відповідного турпродукту, але він тут не є фоновим.

Найбільшу площу поширення на території Чернівецької області має ресурсна база, що забезпечує спортивно-оздоровчі види ТРД. Це закономірне явище, зважаючи, власне, на сам об'єкт туризму. Територія всіх трьох регіонів – Прут-Дністерської підвищеної лісостепової рівнини, Прут-Сіретської лісо-лучної передгірської височини та Буковинських Карпат – за своїми геологічними, орографічними, гідрологічними, кліматичними, біологічними умовами практично скрізь відповідає потребам цього сегмента ТРД, за винятком територій, на яких сформовані поселенські та сільськогосподарські геосистеми.

Водночас, різним фізико-географічним областям відповідає свій набір ресурсу цього виду. Так на території Прут-Дністерської підвищеної лісостепової рівнини в межах місцевостей високих Дністерських терас, бортів-схилів Дністерського каньйону, а також високих та середніх терас Прута поширені об'єкти спелеотуризму. Розвитку водних видів туризму сприятиме наявність русел річок Прут та Дністер. Місцевості заплавлів річок та самі аквальні об'єкти забезпечують оздоровчий підсегмент ТРД. Значне поширення на цій частині території дослідження мають також ресурси, що стимулюють розвиток екологічного та розважально-пізнавального сегментів ТРД.

Релігійний сегмент ТРД має в своєму складі унікальні за своїм історичним та культурним значенням об'єкти, переважна кількість яких сконцентрована в західній частині регіону. Приурочені вони до місцевостей Прутських та Дністерських терас.

Близько половини джерел мінеральних вод території дослідження знаходяться саме в межах Прут-Дністерської підвищеної лісостепової рівнини, але їх поширення має дисперсний характер.

Висока концентрація туристсько-рекреаційних ресурсів спостерігається в долині Пруту. Тут розміщена основна частина ресурсів пізнавально-розважального, релігійного сегментів ТРД, значна кількість об'єктів, що забезпечують курортно-лікувальний сегмент (особливо бальнеологічного виду). Природні умови забезпечують спортивно-оздоровчий та екологічний сегмент ТРД. Річка Прут та її долина є своєрідною віссю, що об'єднує дві фізико-географічні країни.

Природні умови Прут-Сіретської лісо-лучної передгірської височини мають риси як рівнинних ландшафтних комплексів, так і гірських. Це знаходить своє відображення в туристсько-рекреаційних ресурсах. У напрямку на південний захід простежується зменшення площі поселенських ландшафтів, збільшуються території, вкриті лісами, завдяки орографічним особливостям зростає контрастність та мальовничість ландшафтних комплексів. Домінуючими туристсько-рекреаційними ресурсами є об'єкти, що забезпечують можливість розвитку екологічного, курортно-лікувального сегментів ТРД та природні умови для розвитку спортивно-оздоровчого сегменту.

Буковинські Карпати чітко виділяються ресурсною базою розвитку спортивно-оздоровчого та екологічного сегментів ТРД. Ландшафтні комплекси Берегометського фізико-географічного району лісових низькогірних ландшафтів та Путильського фізико-географічного району низькогірних лісолучних ландшафтів мають також значний потенціал розвитку курортно-лікувального сегмента, особливо для формування зони кліматичних курортів. Але самі кліматичні ресурси потребують спеціального, більш глибокого вивчення.

Отже, як зазначалось вище, при суміщенні ареалів поширення ресурсів кожного сегмента ТРД у межах Чернівецької області виділено чотири категорії територій: 1) найбільше забезпечені туристсько-рекреаційними ресурсами; 2) забезпечені; 3) слабо забезпечені; та 4) території на яких практично відсутні необхідні для розвитку ТРД об'єкти та умови. Останній момент пояснюється тим, що такі території інтенсивно використовуються в інших видах господарської діяльності, зокрема в сільському господарстві. Території першої та другої категорій забезпечення туристсько-рекреаційними ресурсами виокремлені у комплексні туристсько-рекреаційні ареали. За критерій виділення ареалів та їх спеціалізації взято *набір туристсько-рекреаційних ресурсів*.

Такими ареалами є:

I. Кострижівський **комплексний** туристсько-рекреаційний ареал спортивно-оздоровчого, курортно-лікувального сегментів ТРД, з елементами релігійного та пізнавального.

II. Рухотинський туристсько-рекреаційний ареал екологічного та спортивно-оздоровчого сегментів ТРД, з елементами пізнавального, бальнеологічного та релігійного.

III. Придністерський туристсько-рекреаційний ареал спортивно-оздоровчого, пізнавального та екологічного сегментів ТРД, з елементами релігійного та бальнеологічного.

IV. Щербинський туристсько-рекреаційний ареал курортно-лікувального, спортивно-оздоровчого (спелеологічного) сегментів ТРД, з елементами екологічного та пізнавального.

V. Брусницько-Чернівецький **комплексний** туристсько-рекреаційний ареал пізнавально-розважального, релігійного, курортно-лікувального сегментів ТРД, з елементами спортивно-оздоровчого та екологічного.

VI. Білокриницький туристсько-рекреаційний ареал релігійного, екологічного сегментів ТРД, з елементами пізнавального та спортивно-оздоровчого.

VII. Сторожинецький туристсько-рекреаційний ареал екологічного та спортивно-оздоровчого сегментів ТРД, з елементами пізнавального.

VIII. Берегометсько-Красноільський туристсько-рекреаційний ареал курортно-лікувального, спортивно-оздоровчого та екологічного сегментів ТРД.

IX. Вижницько-Путильський **комплексний** туристсько-рекреаційний ареал спортивно-оздоровчого, екологічного, курортно-лікувального, пізнавального сегментів ТРД, з елементами релігійного.

X. Верхньо-Ялівецький туристсько-рекреаційний ареал спортивно-оздоровчого та екологічного сегментів ТРД.

Виділення туристсько-рекреаційних ареалів фактично показує наявність таких наборів ресурсів, які є передумовою розвитку в майбутньому відповідних сегментів ТРД, а також дає можливість прогнозувати розбудову туристсько-рекреаційної інфраструктури необхідної спеціалізації, здійснювати аналіз та розрахунок щодо необхідних трудових ресурсів, їх кваліфікаційної спрямованості та кількості, раціонально використовувати наявні

туристсько-рекреаційні ресурси. І, врешті, спрогнозувати формування відповідного туристсько-рекреаційного ландшафту під впливом туристсько-рекреаційної діяльності на конкретній території.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні принципи ландшафтного підходу до дослідження ресурсної бази розвитку туристсько-рекреаційної діяльності.
2. Розкрийте зміст поняття «туристсько-рекреаційний ландшафт». Охарактеризуйте основні риси туристсько-рекреаційних ландшафтів як середовища здійснення туристсько-рекреаційної діяльності.
3. Підтвердіть або спростуйте твердження, що туристсько-рекреаційні ландшафти можуть бути у стані антропогенного, природно-антропогенного та природного ландшафту.
4. Охарактеризуйте ієрархічну структуру таксономічних одиниць туристсько-рекреаційних ландшафтів. Які критерії їх виокремлення?
5. Охарактеризуйте підклас екологічних туристсько-рекреаційних ресурсів.
6. Дайте характеристику підкласу спортивно-оздоровчих туристсько-рекреаційних ресурсів.
7. Охарактеризуйте підклас оздоровчо-рекреаційних туристсько-рекреаційних ресурсів.
8. Охарактеризуйте підклас екзотично-екстремальних туристсько-рекреаційних ресурсів.
9. Охарактеризуйте підклас сакральних туристсько-рекреаційних ресурсів.
10. Охарактеризуйте підклас поселенських туристсько-рекреаційних ресурсів.

Розділ 11

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Основні проблеми державного регулювання туристсько-рекреаційної діяльності в Україні. Програмно-цільовий підхід до управління розвитком туристсько-рекреаційної діяльності та туристичної інфраструктури. Роль держави в організації й регулюванні розвитку туристичної діяльності регіонів. Шляхи реалізації державної політики розвитку туризму на регіональному рівні.

11.1. Основні проблеми сучасних механізмів державного регулювання туристсько-рекреаційною діяльністю в Україні

Розвиток туризму відіграє важливу роль у розв'язанні соціальних проблем не тільки окремо взятої країни та її регіонів, але й міжнародних регіонів - об'єднаних відповідними природними умовами та соціальними проблемами. Зокрема,, розвиток туристсько-рекреаційної діяльності сприяє підвищенню рівня освіти, вдосконаленню системи медичного обслуговування населення, впровадженню нових інформаційних комунікацій тощо. Важливо також, що саме туризм впливає на збереження й розвиток культурного потенціалу, веде до гармонізації відносин між різними країнами й народами, змушує уряди, громадські організації й комерційні структури брати активну участь у справі збереження й оздоровлення навколишнього середовища.

Сучасний розвиток туризму в Україні має глибокі протиріччя, перш за все, у його організаційній структурі. Дослідженнями проблем управління сферою туризму як на території країн колишнього СРСР так і в Україні займається чимало науковців. Аналіз наукових публікацій, нормативно-правової бази України у сфері туризму, стабілізація ринкових відносин у нашій державі та ін. дозволяє виділити такі основні тенденції у туристсько-рекреаційній сфері: спостерігаються високі темпи розвитку туристичної інфраструктури; зростає кількість громадян України, які виїжджають на відпочинок за кордон, а також іноземних туристів, які цікавляться відпочинком в Україні; поступово змінюється структура туристичних організацій (відбувається об'єднання, злиття чи їх реорганізація), тобто відбувається оптимізація цієї сфери господарювання; збільшується кількість напрямків їх спеціалізації; вдосконалюється дозвільна система суб'єктів туристичної діяльності тощо.

Без сумніву, Україна посідає одне з провідних місць в Європі щодо забезпеченості туристсько-рекреаційними ресурсами. Найбільш цінними рекреаційними ресурсами є унікальні кліматичні зони морського узбережжя Чорного та Азовського морів, Українських Карпат, а також мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. Згідно із статистичними даними, курортні та рекреаційні території в Україні становлять близько 9,1 млн. га, тобто близько 15% території. Історичний розвиток України, культура, традиції населення, архітектурні ансамблі, унікальні природні пам'ятки є невичерпним ресурсом для пізнавального напрямку туризму, який значно підвищує якісний рівень рекреаційних ресурсів.

Туристсько-рекреаційний потенціал потребує від управлінських структур виконання ряду завдань. І насамперед оптимізації підготовки трудових ресурсів. Тобто нині стає нагальним питання: який фахівець потрібен сьогодні на ринку праці для сфери туризму – його рівень підготовки, спеціалізація, з якими знаннями та вміннями він повинен прийти на виробництво.

Основним документом, що формує базу управління та регулювання розвитком туризму, є Закон України “Про туризм”. В ньому чітко сформульовані основні позиції державної політики та державного регулювання в галузі туризму. Зокрема, в другому розділі стверджується, що державою проголошується пріоритетність розвитку туризму, сформульовано шляхи її реалізації. Серед них: спрямування державних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму, визначення порядку класифікації та оцінки туристичних ресурсів України їх використання та охорони, визначення основ безпеки туризму, вдосконалення нормативно-правової бази та регулювання відносин у галузі туризму, зокрема, й умов ліцензування, стандартизації, сертифікації турпродукту, встановлення кваліфікаційних вимог до фахівців, вдосконалення статистичного обліку і звітності в цій сфері тощо. В цьому ж Законі також чітко визначені органи що здійснюють регулювання в галузі туризму (стаття 7), та встановлені їх повноваження (стаття 8).

На жаль, сьогодні логічно не впорядкована управлінська вертикаль у туристичній сфері. Проблемою в управлінні туризмом є недосконалість правового регулювання у сфері управління розвитком туризму, особливо у блоці так званого сільського зеленого туризму, проект якого потребує поглибленого вдосконалення, змін та доповнень. Аналіз розвитку туристсько-рекреаційної діяльності на територіях сільських населених пунктів свідчить про збільшення кількості приватних господарів які залучаються до такого виду господарської діяльності. Але з розгортанням туристичного бізнесу на селі окреслився рад проблем, зокрема, невизначеність статусу сільського жителя, що надає послуги з туризму – проживання, харчування, екскурсійні послуги та ін. Невизначеність статусу приводить до проблеми підпорядкування органам управління, оподаткування, а це в свою чергу – до формування бюджетів, перш за все місцевих рівнів. Загалом основні проблеми даного виду господарської діяльності не підпадають під жоден із нормативних актів, що належать до туристичних. Тут скоріше вступає в силу низка нормативних актів сільськогосподарського змісту. Першочергово розгортання цього виду діяльності на селі було заплановано як програма соціального розвитку та створення нових робочих місць. Крім визначення статусу сільського жителя – приватного підприємця чи господаря приватної садиби, від чого залежить рівень податку з трудової діяльності, докорінної переробки потребують питання відповідальності господаря сільської садиби за безпеку та якість обслуговування і т. п. Страхування туристів та страхування господарської діяльності фізичної особи, яка надає відповідні послуги, доцільно врегулювати і узгодити із загальноприйнятою системою страхування в державі на загальних принципах. Адже саме страхові компанії мають бути зацікавлені в розширенні спектра страхових полісів.

В Україні й досі залишається дискусійним питання щодо центрального органу державної влади з питань курортів і розподіл функцій та повноважень у питаннях регулювання туристичною сферою на державному рівні, відсутність механізмів державного управління у регіонах. За останні роки туристсько-рекреаційна діяльність неодноразово переходила в підпорядкування того чи іншого міністерства. А це відповідно не сприяє стабілізації та логічному впорядкуванню господарюючих суб’єктів.

Відсутність системи контролю за діяльністю суб’єктів курортної сфери, повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму, невідповідність міжнародним стандартам якості надання послуг свідчать про недостатність державної підтримки та відсутності механізмів комплексного підходу до управління національним туристичним продуктом на внутрішньому і міжнародному ринку туристичних послуг.

Найважливішим завданням на цьому шляху є забезпечення формування у сфері туризму сталої державної ідеології, спрямованої на раціональне і ефективне використання природних, історико-культурних та соціально-побутових ресурсів для розвитку в’їзного і внутрішнього туризму. Крім того, розвиток цієї галузі в Україні (як в’їзного так і внутрішнього туризму) висуває першочергові проблеми збереження навколишнього середовища, природних ресурсів, культурної спадщини, людського потенціалу та його духовності.

В основі стратегії розвитку курортів як територій, де залежно від особливостей природних ресурсів, має бути як санаторно-курортна (суто лікувальна) галузь, так і розвиватися сучасна курортно-рекреаційна індустрія, орієнтована на забезпечення якісного відпочинку. В цьому плані виникає нагальна проблема: переглянути та проаналізувати характер використання майна та землі, що перебувають у державній та комунальній власності.

Безумовно, в Україні ведеться певна постійна робота з організації та забезпечення реалізації сформульованих у Законі України «Про туризм» завдань сфери туризму. Але фінансування вкрай важливих для розвитку туристичної і курортної сфер України заходів, пов'язаних, насамперед, із створенням безпечних умов для туристів, підготовкою та участю у міжнародних та регіональних туристичних виставках в Україні та за кордоном, проведенням комплексної рекламно-інформаційної кампанії на основних зовнішніх ринках, здійснюється вочевидь не достатньо.

Сучасний стан розвитку туристсько-рекреаційної діяльності в Україні при наявному потенціалі ресурсів бажає бути кращим. Основними причинами такого становища є недостатній рівень теоретичного осмислення соціально-економічної суті туризму - як суспільного явища. Основними проблемами на ринку турпродукту є насамперед дисбаланс у трудових ресурсах, їх кваліфікації та напряму спеціалізації. Від цих питань залежить економічна ефективність господарюючих суб'єктів в сфері туристичного бізнесу та його економічна значущість для держави загалом.

11.2. Програмно-цільовий підхід до управління розвитком туристсько-рекреаційної діяльності та туристичної інфраструктури.

Згідно із Законом України «Про туризм», зокрема зі статтю 12 «Програми розвитку туризму в Україні», для забезпечення охорони туристичних ресурсів України, їх збереження та відновлення, раціонального використання, забезпечення безпеки туризму, конституційних прав громадян на відпочинок та інших прав громадян, патріотичного виховання органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень затверджуються державні цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму.

Завдяки розробці та реалізації таких програм здійснюється один з головних принципів управління – встановлюється порядок формування джерел фінансування та безпосередня реалізація програми органами місцевого самоврядування.

Розглянемо застосування комплексного підходу до процесу управління туризмом та формування відповідної інфраструктури на прикладі програми розвитку туристичної галузі на території Автономної Республіки Крим (за матеріалами О.Я. Краснокутського).

Комплексна програма розвитку туризму в АР Крим має *три рівні*. Зокрема: *першим* рівнем виступають загальнодержавні програми розвитку туристичної галузі України, *другим* – програми, розроблені регіональними органами державної влади (Урядом АР Крим, Міністерством курортів і туризму АР Крим тощо), і *третьим* – програми розвитку туризму в окремому місті, районі тощо (наприклад, «Велика Ялта»).

Стратегічні напрямки реформування туристичної галузі України закладено у Програмах розвитку туризму в Україні (на певний період) спрямованих на переорієнтацію вітчизняного туристичного ринку з іноземного виїзного на внутрішній та іноземний в'їзний туризм і створення привабливого інвестиційного клімату в туристичній галузі України.

Цими програмами передбачаються: збільшення показника в'їзду іноземних туристів; реконструкція готелів з метою доведення їх до міжнародних стандартів; заплановано будівництво три-, чотири- та п'ятизіркових готелів, прокладення автошляхів підвищеної якості тощо.

Одним з основоположних документів, що визначає цей напрям розвитку туристичної галузі України, є Указ Президента України "Про пріоритетні завдання у сфері містобудування", в якому зазначено необхідність сприяння залученню інвестицій для технічного переозброєння та реконструкції діючих підприємств та об'єктів незавершеного будівництва. Департамент туризму і курортів Державного комітету з молодіжної політики, спорту і туризму України свого часу розробив проект "Програми розбудови туристичної інфраструктури у зонах економічного тяжіння за напрямками національної мережі транспортних коридорів в Україні". Програмою було передбачено створення різноманітних туристичних комплексів у зоні проходження транспортних шляхів, зокрема будівництво нових або реконструкція наявних готелів, мотелів, кемпінгів та інших засобів розміщення туристів, які б відповідали вимогам міжнародних стандартів. Розробка саме цього напрямку розвитку туристичної інфраструктури зумовлена тим, що вона здійснюється у контексті затвердженої Кабінетом Міністрів України "Державної програми створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні", а також доповнює її. Реалізація цієї Програми базувалася на використанні позабюджетних джерел: банківського кредитування, власних коштів підприємств, капітал як вітчизняних, так й іноземних інвесторів, коштів громадських організацій тощо. Важливого значення для АР Крим набула Постанова Кабінету Міністрів України "Про розробку проекту Державної програми соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я", оскільки на її основі Міністерством курортів і туризму АР Крим розроблено "Програму розвитку рекреаційної галузі АР Крим (до 2005 року)".

Державна підтримка туристичної галузі АР Крим не обмежувалася суто державними програмами. Ще у 1998 р. Урядом Криму та недержавною організацією КАТА (Кримська асоціація туристичних агентів) створено принципово нову в українському туристичному бізнесі структуру – Кримський центр розвитку туризму (КЦРТ). Основними завданнями КЦРТ стали: впровадження провідного світового досвіду в практичну діяльність туристичних підприємств Криму; створення локальної інформаційної інфраструктури; підготовка необхідних аналітико-економічних матеріалів для прийняття стратегічних урядових рішень; створення системи контактів і партнерства КЦРТ із відповідними структурами Євросоюзу та позиціонування КЦРТ в центрі кримської туристичної інфраструктури. Кримський центр розвитку туризму був створений при підтримці програми ТАСІС. Ці програми спрямовані на створення життєздатних структур, що в майбутньому зможуть існувати без фінансової підтримки ззовні.

Кримський проект Програми ТАСІС тривав два роки: з 1998 до 2000 р. Загальне фінансування проекту склало 1,75 млн. євро. До того ж у рамках інноваційної схеми "гранти в обмін на партнерство" за рахунок коштів Європейського Союзу було профінансовано 25 міні-проектів загальним обсягом 190 тис. доларів США. Своєрідним продовженням програм Уряду Криму та ТАСІС виступала Програма розвитку "Великої Ялти", на території якої розміщується понад 150 санаторно-курортних підприємств з 400 загальнокримських. Постановою Уряду Автономної Республіки Крим "Про розвиток туристично-екскурсійної інфраструктури Ялтинського регіону" затверджено інвестиційну програму становлення іноземного туризму, а Указом Президента України "Про заходи щодо розвитку курортної зони Великої Ялти" – містобудівна програма перетворення цієї приморської зони на об'єкт світового значення. Цими заходами було заплановано створення 14 українсько-китайського, кримсько-турецького, українсько-канадського, українсько-хорватського та інших готелів три-, чотири- та п'ятизіркового європейського стандарту із загальним обсягом інвестицій близько 400 млн. доларів США.

Реалізація проекту "Велика Ялта" здійснювалася у спеціальному режимі інвестиційної діяльності, введеному в дію з 1 січня 2000 р. на підставі Указу Президента України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку і спеціальної економічної зони "Порт Крим" у Автономній Республіці Крим". Цим Указом надаються митні, податкові та інші пільги суб'єктам підприємницької діяльності, що

реалізують інвестиційні проекти в пріоритетних галузях економіки. Для реалізації цього Указу в складі Ялтинського виконкому було створено окремий відділ.

Функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку "Велика Ялта" є дієвим прикладом регіональної політики, що дає можливість стимулювати соціально-економічний розвиток у регіоні. В свою чергу це дозволяє скоротити безробіття, збільшити реальні доходи населення, розвивати малий та середній бізнес, проводити ефективну реструктуризацію нерентабельного виробництва, залучити інвестиції в об'єкти незавершеного будівництва, збільшити податкові надходження та обов'язкові платежі до бюджетів усіх рівнів.

11.3. Роль держави в організації й регулюванні розвитку туристичної діяльності регіонів України

Світовий досвід дає кілька типів моделей участі держави в організації й регулюванні розвитку туристичної діяльності регіонів. Для України, що обрала європейський вектор розвитку, доцільно запровадити модель управління, притаманну таким розвинутим європейським державам, як Франція, Іспанія, Великобританія, Італія. Суть такої моделі полягає в тому, що питання розвитку туристичної діяльності в країні вирішуються на рівні відповідного галузевого підрозділу певного багатогалузевого міністерства. При цьому, підрозділ такого міністерства, що відповідає за розвиток туризму в країні, здійснює свою діяльність у двох напрямках: 1) вирішує або регламентує загальні питання державного регулювання (розробка нормативно-правової бази, координація діяльності регіональної представницької й виконавчої влади, міжнародне співробітництво на міждержавному рівні, збирання й обробка статистичної інформації тощо) та 2) спрямовує й координує маркетингову діяльність (участь у виставках і міжнародних об'єднаннях у туристичній сфері, управління туристичними представництвами своєї країни за кордоном тощо).

Роль держави у регулюванні розгортання туристсько-рекреаційної діяльності може виражатися через державні інвестиції. В країнах ЄС для суб'єктів туристичної діяльності вони виражаються в різних формах. Серед основних видів державних інвестицій виділяють такі: зниження ціни інвестиції в туристичні проекти, що враховує позики за вигідними процентними ставками (уряд відшкодовує різницю між фіксованою процентною ставкою й ринковою); продаж, оренду землі або інфраструктури за ціною, нижчою від ринкової; податкові пільги, захист від подвійного оподаткування завдяки укладанню угод з іншими країнами; зниження мита, прямі субсидії або надання гарантій на інвестиції з метою залучення іноземних інвесторів.

Уряд гарантує надання позики або репатріацію капіталу та прибутку, стежить за тим, щоб зазначені види заохочень були використані за призначенням та проекти відповідали цілям, на які були виділені гроші. Досвід зарубіжних країн свідчить, що в умовах ринку необхідні добровільне й обов'язкове державне та інше страхування цивільної відповідальності громадян, підприємств, установ і організацій сфери туризму на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

З огляду на місце і роль туризму в світовій економіці, Кабінет Міністрів України уже вкотре приймає Державну програму розвитку туризму (на певний період), за якою пріоритетним залишається розвиток в'їзного та внутрішнього туризму. На основі державних програм розробляються й виконуються регіональні програми та програми окремих туристичних центрів. Сьогодні туристична галузь в Україні є п'ятою за значенням складовою поповнення бюджету, а в перспективі її питома вага у поповненні бюджету країни може значно зрости. Розвиток туризму в Україні органічно пов'язаний з розвитком таких секторів економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво

товарів широкого вжитку та туристичного призначення тощо, і може відіграти роль катализатора структурної перебудови економіки.

В туристичній індустрії рекомендовано виділяти такі види та підвиди територій за напрямками рекреаційної діяльності:

- санаторно-курортний (кліматолікування, бальнеологія, грязелікування);
- оздоровчий (купально-пляжний і прогулянковий);
- спортивний (туристичний, мисливський, гірськолижний, гірський, водний тощо);
- пізнавальний (ознайомлення з історико-культурною спадщиною тощо).

Визнання таких видів та підвидів територій – це фактично не що інше як визнання формування згаданих вище туристсько-рекреаційних ландшафтів.

Отже, державне регулювання туристичної діяльності здійснюється з метою: забезпечення прав громадян на відпочинок, відновлення та зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав; захисту прав і законних інтересів туристів і суб'єктів туристичного бізнесу; відновлення та збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціонального використання й охорони під час планування та забудови територій, на яких розташовано об'єкти туристичних відвідувань; створення сприятливих умов для удосконалення й розвитку індустрії туризму, підтримки пріоритетних напрямів туристичної діяльності.

Завданням регіональної політики держави у сфері туризму є *забезпечення комплексного і збалансованого розвитку цієї сфери з урахуванням її специфіки й особливостей конкретного регіону.* Для цього держава може застосовувати ряд важелів прямого і непрямого впливу.

До важелів *прямого* державного впливу на розвиток туристсько-рекреаційної діяльності слід віднести такі: закони та інші нормативні акти у цій галузі; ліцензування даного виду діяльності та державна реєстрація підприємств; державний контроль за розміщенням туристичних об'єктів і використання історико-культурних пам'яток; контроль за дотриманням безпеки впливу туризму на навколишнє середовище та здоров'я громадян України через введення економічного механізму забезпечення охорони навколишнього середовища туристсько-рекреаційних територій; запровадження стандартизації та сертифікації на послуги туристсько-рекреаційної діяльності (турпродукт); впровадження фінансових гарантій відповідальності туристичних підприємств перед своїми партнерами та клієнтами.

До важелів *непрямого* впливу слід віднести: провадження відповідної державної політики розвитку туристсько-рекреаційної діяльності; підтримка науково-дослідної роботи в галузі туризму та рекреації; створення сприятливих інвестиційних умов в індустрію туризму; створення сприятливої системи оподаткування та пільг; підтримка ринкових відносин, справедливої конкуренції та недопущення монополізації виробництва турпродукту; стимулювання розвитку туристичної інфраструктури; підтримка інформаційного забезпечення сфери туристичних послуг.

11.4. Шляхи здійснення державної політики розвитку туризму на регіональному рівні.

Реалізація державної політики розвитку туризму на регіональному рівні повинна здійснюватися шляхом: визначення пріоритетних напрямів туристичної діяльності завдяки підтримці наукових досліджень у туристсько-рекреаційній сфері; залучення громадян до раціонального використання вільного часу (тобто популяризація змістовного відпочинку, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, оздоровлення тощо); удосконалення нормативно-правової та податкової бази, адаптації її до світових стандартів і контролю за дотриманням законодавства; впровадження пільгових умов на відпочинок та оздоровлення для малозабезпечених верств населення; стимулювання інвестицій у туризм і розвиток

туристичної інфраструктури; гарантування безпеки туристів, захисту їхніх прав, інтересів і майна; організації та розвитку системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів для сфери туризму; вдосконалення ліцензування туристичної діяльності; стандартизації та сертифікації туристичних послуг; визначення кваліфікаційних вимог до персоналу туристичних підприємств, зокрема й до фахівців туристичного супроводу; встановлення та вдосконалення системи статистичного обліку та звітності у сфері туризму та курортно-рекреаційного комплексу; розвитку співробітництва з іншими країнами і міжнародними туристичними організаціями; участі в розробленні та реалізації міжнародних програм розвитку туризму тощо.

Під час формування політики перспективного розвитку туризму, визначення форм та методів державного регулювання сфери туризму мають враховуватися негативні та позитивні чинники, пов'язані з політичною, законодавчо-правовою та соціально-економічною ситуацією в країні та у світі. Розмір державних інвестицій у туризм залежить від важливості зазначеного сектора для економіки країни, а вкладення міжнародних фінансових інститутів – від гарантій, що надаються урядом конкретних країн по кредитах, від репутації самої країни на міжнародному туристичному ринку та від грамотності бізнес-планів, складених урядом країни для одержання фінансових ресурсів.

На даний час в Україні бюджетні асигнування на туризм є нестабільні й негарантовані. Тому в сучасних умовах держава (відповідні органи управління зокрема) має зробити акцент на здійсненні регулюючої та стимулюючої функцій щодо механізмів непрямой підтримки. Нестабільність політичної та економічної ситуації в Україні, ризикованість довгострокових вкладень визначають пасивний характер інвестиційної діяльності як приватного, так й акціонерного капіталу, що зумовлює необхідність пошуку нового механізму стимулювання інвестицій у розвиток туризму.

Сьогодні існуюча статистична звітність щодо сфери туризму, особливо на регіональному рівні, не є джерелом достовірної економічної та маркетингової інформації, а це в свою чергу вкрай негативно позначається на якості прийнятих управлінських рішень на всіх рівнях управління економікою. Принциповим моментом формування стратегії розвитку туризму в регіоні є питання офіційного визнання місця і ролі цієї галузі в економічній структурі регіонів. Відповідно до цього й має визначатися курс практичних дій на різних рівнях державної влади.

Отже, державне регулювання розвитку сфери туризму за допомогою економічного механізму має здійснюватися на всіх рівнях керування – *регіональному, міжрегіональному, місцевому*. У взаємодії «державне регулювання – ринок» первинною ланкою є ринок, а державне регулювання є інструментом, який повинен забезпечувати загальні умови його існування, вирівнювати стартові умови його суб'єктів та усувати, по можливості, негативні вияви ринкової стихії. Специфіка регіонів визначає можливість використання у кожному конкретному випадку для регулювання розвитку сфери туризму певного набору методів, важелів і стимулів, що зумовлені на державному рівні, але відповідальність за формування й ефективне їхнє використання покладається на регіональні органи влади.

До основних пріоритетних напрямів державної політики розвитку туризму належать: удосконалення правових засад регулювання туристичних відносин; становлення туристичного бізнесу як високорентабельної галузі економіки; заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму та створення нових робочих місць; розвиток сільського (зеленого) та екологічного туризму; розширення міжнародного співробітництва у сфері туристичної діяльності та утвердження України на світовому туристичному ринку; гармонізація законодавства України у сфері туризму до стандартів ЄС та світових вимог; створення нормативної бази функціонування систем стандартизації та сертифікації робіт і послуг у туристичному бізнесі тощо; відновлення та охорона туристичних ресурсів через економічні заходи впливу.

Для стимулювання *раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища* під час здійснення туристичної діяльності доцільно:

надавати пільги у оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян, якщо вони здійснюють реалізацію заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, перехід на маловідходні, ресурсо- і енергозберігаючі технології, організують виробництва і впроваджують очисне обладнання й устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також використовують прилади контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів забруднюючих речовин, виконують інші заходи, спрямовані на поліпшення охорони навколишнього природного середовища; звільнити від оподаткування фонди охорони навколишнього природного середовища; надавати на пільгових умовах позички для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

Доцільно було б також запровадити обов'язкове екологічне страхування з урахуванням нормативів рекреаційного навантаження на природне середовище. Рівень рекреаційного навантаження має визначатися для кожного регіону за результатами добровільного чи обов'язкового екологічного аудиту. Важливим засобом економічного стимулювання господарської діяльності та залучення інвестицій є удосконалення податкової політики у сфері туризму, зокрема у напрямках: спрощення обчислювальної бази оподаткування; диференціації принципів оподаткування за видами туризму; зниження податкового тиску на туристичні фірми; визначення початкових сум, що не обкладаються податками.

З розглянутих позицій В.І. Биркович вважає за доцільне впровадити ряд нових податкових пільг, зокрема: звільнити від оподаткування суму прибутку, накопиченої за певний період часу, з метою подальшого розвитку сфери діяльності; звільнити від податку на прибуток недержавні юридичні особи, які спрямовують частину прибутку до фонду підтримки підприємництва та аналогічні державні фонди; звільнити від податку на доходи фізичні особи, які спрямовують свої доходи на такі самі цілі; надавати пільги у оподаткуванні доходів комерційних банків, що надають кредити на розвиток особливо важливих для регіону підприємств сфери туризму.

Для збору і накопичення інформації по регіону у сфері туризму, відповідно зарубіжного досвіду, доцільно створити *систему інформаційно-аналітичного забезпечення*, як частину державної інформаційної системи з початковою метою й такими завданнями: започаткування та розвитку обчислювальних регіональних мереж, які мають забезпечувати доступ до регіональних банків даних максимальній кількості користувачів; створення та введення регіональних баз даних ліцензійної, економічної, соціальної, організаційно-довідкової, екологічної та іншої інформації туристичної індустрії; забезпечення доступу до загальнодержавних та міжнародних інформаційно-обчислювальних систем баз даних у сфері туризму.

У разі створення таких систем керівництво регіону отримає змогу мати постійний розрахунок показників з усіх напрямів туристичної діяльності, які інформуватимуть про роль та місце сфери туризму регіону в Україні; якісне інформаційне забезпечення регіонального управління сферою туризму на всіх рівнях; можливість залучити до розв'язання соціальних та економічних проблем усі підприємства та організації сфери туризму в регіоні, всі верстви та групи населення.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні проблеми сучасних механізмів державного регулювання туристсько-рекреаційною діяльністю в Україні.
2. Поясніть зміст програмно-цільового підходу до управління розвитком туристсько-рекреаційної діяльності та туристичної інфраструктури.
3. Розкрийте зміст моделі участі держави в організації й регулюванні розвитку туристичної діяльності регіонів України.
4. Охарактеризуйте основні шляхи здійснення державної політики розвитку туризму на регіональному рівні. Доповніть відповідь власними пропозиціями.

Список використаних джерел

1. Адилов В.Б. Гидроминеральные ресурсы/ В.Б Адилов., Г.Н Плотникова. Я.А. Требухов// Рекреационные ресурсы СССР: Проблемы рационального использования – М. : Наука, 1990. – С. 168 - 171.
2. Багрова А.А. Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия) / А.А. Багрова, Н.В. Багров, В.С. Преображенский // Изв. АН СССР. Сер. географическая. – 1977. – № 2. – С 5–12.
3. Балабанов И.Т. Экономика туризма: Учебное пособие./ И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов – М.: Финансы и статистика, 2000. – 176 с.
4. Белинский В.А. Упрощенная радиационная модель атмосферы в ультрафиолетовой области спектра / В.А. Белинский, Л.М. Андриенко // Радиационные процессы в атмосфере и на земной поверхности – Л. : Гидрометиздат, 1974. – С. 273–276.
5. Биркович В.І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Віктор Іванович Биркович – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
6. Веденин Ю.А. Динамичность среды и ресурсов рекреационной деятельности / Ю.А Веденин // Рекреационные ресурсы и методы их изучения – М. : МФГО СССР, 1981.– С. 3–13.
7. Веденин Ю.А. Основные тенденции развития рекреационных зон районов/ Ю.А. Веденин, В.С. Преображенский // География рекреационных систем СССР – М, 1980. – С. 38–43.
8. Волошин О.І., Пішак В.П. Оздоровчі ресурси Буковини. / О.І. Волошин, В.П. Пішак – Чернівці : Прут, 1999. – 240 с.
9. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних ринкових трансформацій : монографія / Є. В. Воротін – К: Вид-во НАДУ, 2002. – 392 с.
10. Всесвітня туристична організація [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.world-tourism.org>
11. Гладкий Ю.Н. Основы региональной политики. Учебник. / Ю. Н. Гладкий, А. И. Чистобаев – М.,1998. – С.19.
12. Данилова Н.А. Климатические ресурсы / Н.А. Данилова // Рекреационные ресурсы СССР: Проблемы рационального использования. – М: Наука, 1990. – С. 16–30.
13. Декларація щодо регіоналізму в Європі Асамблеї Європейських регіонів від 4.12.1996р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.aer.org>
14. Денисик Г.І. Лісополе України / Григорій Іванович Денисик – Вінниця: Тезис, 2001. – 284 с.
15. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм у системі суспільно-економічних відносин / Олександр Юрійович Дмитрук // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. – К., 2001. – С. 89–95.
16. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту та маркетингу. Навч. посібн. / Олександр Юрійович Дмитрук – К. : Альтерпрес, 2004. – 192 с.
17. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм як регулюючий чинник урбанізації // Фізична географія і геоморфологія. / Олександр Юрійович Дмитрук – К. : Обрії, 2001. – № 40. – С.47–52.
18. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм як дидактична основа раціонального природокористування та геоекологічної освіти/ О. Ю. Дмитрук, Ю.В. Щур // Регіональні екологічні та геоекологічні проблеми: Зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 45–50.
19. Дністрянський М.С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / М.С. Дністрянський. – Львів : Світ, 1992. – 144 с.
20. Добрускін Э.В. Социально-экономические аспекты рекреационной деятельности / Э. В. Добрускін // Географические аспекты исследований рекреационных систем. – М. : МФ ГО СССР, 1979. – С. 58–63.
21. Долішній М. І. Ринкові механізми регіонального управління / М.І. Долішній, О.С. Мошенець // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 7 - 18.
22. Долішній М.І. Соціально-економічне районування України / М. І. Долішній, М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук, Л. Т. Шевчук // Препр. НАН України, Інститут регіональних досліджень – Львів, 1997. – 50 с.
23. Дутчак С. Ландшафт – як основа досліджень придатності та збереження території для розвитку туризму та рекреації / Світлана Вікторівна Дутчак // ФГГ. – К. : ВГЛ Обрії, 2004. – Вип. 46. – Т.1. – С. 188–194.
24. Дутчак С. Можливості території та мотивація споживача турпродукту в питаннях дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів / Світлана Вікторівна Дутчак // Науковий

- вісник Чернівецького університету, географія. – 2003. – Вип. 167. – С. 194–201.
25. Дутчак С. Обґрунтування нових підходів у дослідженні туристсько-рекреаційної діяльності (на прикладі Буковинських Карпат та Середнього Подністрів'я) / Світлана Вікторівна Дутчак // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – Випуск 10 (2). – С. 57–63.
 26. Дутчак С. Проблеми використання природних національних парків у туристсько-рекреаційній діяльності та варіанти їх розв'язання / Світлана Вікторівна Дутчак // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. – 2006. – Вип. 304 – С. 55–61.
 27. Дутчак С.В. Дві сторони впливу розвитку туристичної індустрії на збереження етнічної самобутності Карпатських гір / Світлана Вікторівна Дутчак // Матеріали між нар. наук.-практ. конф. “Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат” (Рахів, 1–5 вересня 2005р.). – Рахів, 2005. – С. 56 – 61.
 28. Дутчак С.В. Основні проблеми стабільного функціонування туристичних центрів/ Світлана Вікторівна Дутчак // Наукові і практичні проблеми створення і функціонування туристичних центрів і тематичних парків : Мат. V між нар. наук.-практ. конф.(м. Донецьк, 27–28 травня 2005 р.). – Донецьк, 2005. – С. 63.
 29. Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційний ландшафт – як клас антропогенних ландшафтів / Світлана Вікторівна Дутчак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Географія – 2005. – Вип. 9. – С. 18–23.
 30. Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційний потенціал ландшафтів – як основний чинник формування структури трудових ресурсів певного регіону та особливості підготовки фахівців у сферу туризму/ Світлана Вікторівна Дутчак // Вісник наукових досліджень. Серія : Туризм. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Галицького інституту імені В. Чорновола, 2006. – Випуск 2. – С. 85 –90.
 31. Дутчак С.В., Дутчак М.В Ландшафтний підхід до оцінки рекреаційного потенціалу території / С.В. Дутчак, М.В. Дутчак // Проблеми раціонального використання, охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу України: Тези доповідей Другої всеукраїнської науково-методичної конференції. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 38.
 32. Дутчак С.В., Дутчак М.В. Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області / С. В. Дутчак, М.В. Дутчак // Туристсько-краєзнавчі дослідження. – Вип. 2. – К. : Кармаліта, 1999. – С. 123–136.
 33. Економіка міст: Україна і світовий досвід. Навч. посібник. / за заг. ред. В.Макухи. – К. : Основи, 1997. – 243 с.
 34. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму. Методологія формування, механізм реалізації / В.К. Євдокименко // Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Чернівці : Прут, 1995. - 118 с.
 35. Європейська хартія про місцеве самоврядування // Медиополис. – № 1 - 2. – 1996. – С. 56 - 59.
 36. Жук М.В. Регіональна економіка: підручник / Микола Васильович Жук. – К. : ВЦ «Академія», 2008 – 416 с. (серія Альма-матер).
 37. Запорожец К.Н. Большая Ялта – неофициальная туристическая столица Крыма / К.Н. Запорожец // Гостиничный бизнес. - № 3. - 2000. – С. 11-12.
 38. Заставний Ф.Д. Географія України / Ф.Д. Заставний – Львів : Світ, 1994. – 472 с.
 39. Заставний Ф.Д. Фізична географія України / Ф.Д. Заставний – Львів, 1996. – 231 с.
 40. Кулік О.О. Перспективи регіональної економічної політики на межі ХХ та на початку ХХІ століть / О.О. Кулік // УГЖ. - 1999. - №1.
 41. Иванов В.В. Классификация подземных минеральных вод / В.В. Иванов, Г.А. Невраев – М. : Недра, 1964. – 168 с.
 42. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды / В.А. Квартальнов. – В 5-и томах. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 987 с.
 43. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 320 с.
 44. Керецман В. Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні / Регіональні студії. Державне управління.
 45. Кизима В.В. Человек - субъект или объект ландшафтных преобразований? / В.В. Кизима // Людина в ландшафті ХХІ століття: гуманізація географії. Проблеми постнекласичних методологій. – Київ, 1998 – С.8–11.

46. Климат України / За ред. В.М. Ліпінського. – К. : Видавництво Расвського, 2003. – 343 с.
47. Ковалёв А.П. Проблема взаимодействия в системе «общество – природа» в контексте эволюции геопространства / А.П. Ковалёв // Вісник Харківського ун-ту. Геологія. Екологія. Географія. – 1998. – № 402. – С. 99–103.
48. Ковальов О.П. Новий погляд на ландшафт: ландшафт як інформаційна категорія/ О.П. Ковальов // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. пр. – Київ, 1999. – С. 16 – 21.
49. Ковальов О.П. Людино-ландшафтна тотальність: форми відображення/ О.П.Ковальов, Т.М. Рибчак // Вісник Харківського нац. ун-ту. Геологія – географія – екологія. – 2003. – № 61. – С. 81 - 90.
50. Крачило М.П. Географія туризму / М.П. Крачило – К. : Вища шк., 1987. – 208 с.
51. Лексин В. Региональная политика России: концепции, проблемы, решения / В. Лексин, Е. Андреева, А. Ситников, А. Швецов // Российский экономический журнал. – 1993. – № 9. – С. 51.
52. Лендъел М. Інституційний механізм реалізації регіональної політики в країнах Центрально-Східної Європи / М. Лендъел // Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України. – К., – 2000. – С. 62 – 98.
53. Лиханов Б.Н. Основные этапы развития рекреационного хозяйства / Б.Н. Лиханов // География рекреационных систем СССР. – М., 1980. – С. 45 – 63.
54. Лукьянова Л.Г., Цибух В.И. Рекреационные комплексы: Учебное пособие / Под общ. ред. В.К. Федорченко. – К.: Вища шк., 2004. – 346 с.
55. Любіцева О.О. Географія туризму: зміна парадигм / О.О. Любіцева // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Географія. – 2002 – Вип. 3. – С. 12 – 17.
56. Любіцева О.О. Розвиток екологічного туризму в Україні / О.О. Любіцева, К. Сташук // Економічна та соціальна географія: Наук. збірник. – К., 2002. – Вип. 53. – С.189–196.
57. Маринич О.М., Основні напрями природничо-географічних досліджень (1986 – 1995 рр.) / О.И. Маринич, В.М. Пашенко // УГЖ. – 1996. – № 2. – С. 9 – 15.
58. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола // Ін-т регіон. дослідж. НАН України. - Л., 1997. - 259 с.
59. Мельник С.А. Управління регіональною економікою: навчальний посібник / С.А. Мельник. – К. : КНЕУ, 2000. – 124 с.
60. Мильков Ф.Н. Антропогенное ландшафтоведение, предмет изучения и современное состояние / Ф.Н. Мильков // Вопросы географии. – М. : Мысль, 1977. – Вып. 106. – С. 11 – 27.
61. Мильков Ф.Н. Парагенетические ландшафтные комплексы / Ф.Н. Мильков // Научные записки Воронежского отдела географического общ. СССР. – Воронеж, 1966. – 156 с.
62. Мильков Ф.Н. Рукотворные ландшафты. Рассказ об антропогенных комплексах / Ф.Н. Мильков – М. : Мысль, 1978. – 86 с.
63. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения / Ф.Н. Мильков – М. : Мысль, 1973. – 224
64. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов / А.А. Минц – М.: Мысль, 1972. – 303 с.
65. Мироненко Н.С. Территориальная структура рекреационных ресурсов (проблемы изучения) / Н.С. Мироненко // Рекреационные ресурсы и методы их изучения. – М. : МФГО СССР, 1981. – С. 14 – 27.
66. Мухина Л.И. Некоторые вопросы методики производственной оценки природных комплексов / Л.И. Мухина // Проблемы методики ландшафтных исследований. – Москва, 1968. – С. 16–17.
67. Мухина Л.И. Принципы и методы технологической оценки природных комплексов. / Л.И. Мухина – М.: Наука, 1973. – 94 с.
68. Мухина Л.И. Сущность природно-антропогенных геосистем / Л.И. Мухина // Геосистемный мониторинг. – М., 1986. – С. 19–28.
69. Недашковская Н.Ю. Вопросы экономико-географического изучения рекреационных систем (на примере Советских Карпат) / Н.Ю. Недашковская // Экономическая география: Респ. межвед. науч. сб. – К., 1983. – Вып. 35. – С. 106.
70. Нижник Н.Р. Національна безпека України / Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус. – К., 2000. – С.218.
71. Николаев В.А. Классификация и масштабное картографирование ландшафтов / В.А.

- Николаев. – М.: МГУ, 1978. – 62 с.
72. Николаев В.А. Ландшафтное пространство-время / В.А. Николаев // Вестн. Моск. ун-та. – 1989. – № 2 – С. 16–25.
 73. Николаев В.А. Ландшафтные исследования региональных систем (принципы и методы) / В.А. Николаев // Вестник Моск. ун-та. Сер. V. География. – 1978. – №4 – С. 19-24.
 74. Николаев В.А. Проблемы регионального ландшафтоведения / В.А. Николаев – М. : МГУ, 1979. – 160 с.
 75. Овчинников А.М. Минеральные воды. / А.М. Овчинников – М.: Госгеолиздат, 1963. – С. 375.
 76. Олійник Я.Б., Гетьман В.І. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я.Б. Олійник, В.І. Гетьман // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Географія. – 2002. – Випуск 48. – С. 5 – 11.
 77. Панченко Т.Ф. Головні напрями розвитку інфраструктури туризму в Азово-Чорноморському регіоні / Т.Ф. Панченко // Туристично-краєзнавчі дослідження: Випуск 1: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції "Туризм в Україні: економіка та культура". – У 2 ч. – К.: "КМ-Трейдінг", 1998. – Ч. 1. – С. 46-52.
 78. Панасюк Б.Я. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ ст. / Б. Я. Панасюк. – К., 2002.
 79. Пащенко В.М. К развитию теории ландшафтоведения / В.М. Пащенко // География и природные ресурсы. – 1990. – № 2. – С. 143–153.
 80. Пащенко В.М. Методологія постнекласичного ландшафтознавства. – К., 1999. – 284 с.
 81. Пащенко В.М. Нові дослідницькі підходи у ландшафтознавстві / В.М. Пащенко // УГЖ. – 1998. – № 2. – С. 8–13.
 82. Пащенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения / В.М. Пащенко – К.: Наук. думка, 1993. – С 152–164.
 83. Петлін В.М. Прикладне ландшафтознавство / В.М. Петлін – К. : ІСДО, 1993. – 92 с.
 84. Петренко В.П. Про вдосконалення функцій і структур державного управління / В.П. Петренко, З.В. Шкутяк, А.М. Керницький // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми. Ч.2. – Львів, 1998. – С. 92 - 97.
 85. Питуляк М.П. Ландшафтні основи рекреаційного природокористування / М.П. Питуляк // Наукові записки Тернопільського держ. пед. університету. Серія: Географія. – 1999. – Вип.1 (7). – С. 167–172.
 86. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії / М.Д. Пістун - Київ: Вища школа, 1996- 231 с.
 87. Преображенский В.С. Острые проблемы ландшафтоведения на рубеже веков / В. С. Преображенский // Структура, функционирование, эволюция природных и антропогенных ландшафтов. Тезисы X ландшафтной конференции. 16 – 19 сентября 1997 г. – Москва – Санкт-Петербург, 1997. – С. 3 – 4.
 88. Преображенский В.С. Основные закономерности территориальной организации рекреационного хозяйства / В.С. Преображенский, Ю.А. Веденин, Л.С. Филипович // География рекреационных систем СССР. – М., 1980. – С. 29–37.
 89. Преображенский В.С., Лиханов Б.Н. Основные факторы формирования и развития рекреационных систем / В.С. Преображенский, Б.Н. Лиханов // География рекреационных систем СССР. – М., 1980. – С. 7–11.
 90. Преображенский В.С., Мухина Л.И. Современные ландшафты как природно-антропогенные системы / В.С. Преображенский, Л.И. Мухина // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1984. – №1. – С. 19–27.
 91. Про внесення змін до Закону України «Про туризм»: Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1282 – IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. – С. 2600
 92. Ратников В.С. Феномен нелинейности и формирование нового стиля научного мышления / В.С. Ратников // Перестройка мышления и научное познание. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 209–217.
 93. Регіональна політика і механізми її реалізації / За ред. акад. НАН України М. І. Долішнього. — К. : Наукова думка, 2003.
 94. Регіональна політика: методологія, методи, практика. — Львів, 2001.
 95. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. / Н.Ф. Реймерс – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
 96. Рейтинг привабливості країн для туристів. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/news_ua.

97. Ретеюм А.Ю. Положение ландшафтной теории и путь её обновления / А.Ю. Ретеюм // Структура, функционирование, эволюция природных и антропогенных ландшафтов. Тезисы докладов X ландшафтной конференции. – М. – СПб.: РГО, 1997. – С. 4 – 7
98. Руденко В. П. Український природно-ресурсний потенціал: Серія оцін-кових картосхем: навч. посіб. / Валерій Петрович Руденко – Ч. 1. – К. : ІЗМН, 1997; Ч. 2. – К. : УІНС, 2000; Ч. 3. – Чернівці: Рута, 2005.
99. Русанов И.В. Применение информационного подхода к определению ценности рекреационных территорий / И.В. Русанов // Экономическая география. – К., 1984. – Вып. 36. – С 13 – 20.
100. Сапрунова В.Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг. / В.Б. Сапрунова – М. : Ось-89, 1997. – 160 с.
101. Сватков Н.М. Оценка туристских ресурсов для укрупненной схемы организации зон отдыха и туризма в СССР / Н.М. Сватков, Л.Н. Пушкова, В.В. Свешников, Ю.С. Путрик, А.Н. Ельчанинов // Проблемы территориальной организации туризма и отдыха. – Ставрополь, 1978. – С. 102 – 103.
102. Свешников В.В. Картографические методы исследования туристских ресурсов / В.В.Свешников // Рекреационные ресурсы и методы их изучения. – М. : МФГО СССР, 1981, – С 35–43.
103. Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития / В.К. Симоненко – К.,1997. – С.64.
104. Сокол Т.Г. Основы туризмознавства / Т.Г. Сокол – К.: Редлайн, 1999 – 77 с.
105. Сонько С.П. Ринок і регіоналістика: навчальний посібник / С.П. Сонько, В.В. Кулішов, В.І.Мустафін - К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002. - 380 с.
106. Соціально-економічна географія України: навчальний посібник / За ред. О. І. Шаблія. – Львів : Світ, 1994. - 608 с.
107. Статистичний бюлетень “Туризм в Україні” / Державна туристична адміністрація України. - К., 2006. - 48 с.
108. Стеценко Т.О. Аналіз регіональної економіки: навчальний посібник / Т.О. Стеценко - К. : КНЕУ, 2002. - 116 с.
109. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: навчальний посібник / Д.М. Стеченко - К. : Вища шк., 2000.
110. Структура, динамика и развитие ландшафтов. – М. : Изд-во Ин-та географии АН СССР, 1980. – 205 с.
111. Ступина Н.М. Территориальная организация функциональных рекреационных сетей / Н.М. Ступина, В.С. Преображенский // География рекреационных систем СССР. – М., 1980. – С. 45 – 63.
112. Твердохлебов И.Т. Опыт географического изучения кратковременного отдыха населения крупного города / И.Т. Твердохлебов, И.В. Русанов // Экономическая география. Республиканский межведомственный науч. сб. – Москва, 1983. –Вып. 35. – С. 96–103.
113. Тютюнник Ю.Г. К методологии антропогенного ландшафтоведения / Ю.Г. Тютюнник // География и природные ресурсы. – 1989. – №4. – С. 130–135.
114. Управління в умовах ринкової трансформації економіки України (теорія і практика). Матеріали наук.-практ. конференції, 5—26 квіт., 2002. – Х., 2002.
115. Филипович Л.С. Подходы к определению понятия «рекреационные ресурсы» / Л.С. Филипович // Рекреационные ресурсы СССР. – М., 1990. – С. 5 – 8.
116. Филипович Л.С. Эволюция представлений о рекреационных ресурсах и рекреационном ресурсопользованием / Л.С. Филипович // Рекреационные ресурсы СССР. – М., 1990. – С. 8 – 16.
117. Чеботарь Ю.М. Туристический бизнес / Ю.М. Чеботарь – М. : Мир деловой книги, 1997. – 69с.
118. Швидченко Л.Г. Объекты исследования при рекреационной оценке территории / Л.Г. Швидченко // Ученые зап. Тарт. Ун-та. Научные труды по охране природы – 1981. – Вып. 495. – № 3. – С. 63 – 66.
119. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. Монография. / П.Г. Шищенко – К. : Фитосциоцентр, 1999. – 284 с.
120. Школа І.М. Розвиток міжнародного туризму в Україні / І.М. Школа, В.Ф. Григорків, В.Ф. Кифяк – Чернівці : Рута. 1997. – 142 с.
121. Щур Ю.В., Дмитрук О.Ю. Спортивно-оздоровчий туризм. Навчальний посібник / Ю. В. Щур, О.Ю. Дмитрук – К. : Альтерпрес, 2003. – 232 с.

122. Яковенко І.М. Інтегративно-географічний підхід в опрацюванні регіональної концепції розвитку рекреаційного природокористування / І.М. Яковенко // УГЖ. – 2002– № 3. – С. 56– 62

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Зразки систематизації інформації про основні показники туристсько-рекреаційних ресурсів (у таблицях) для:

- 1) Курортно-лікувального сегмента туристсько-рекреаційної діяльності

Таблиця № 1

Середні значення складових теплового балансу людини (Вт) у стані спокою у фізико-географічних областях Українських Карпат (в холодний період).

1. Січень, 13 год. (за даними монографії «Клімат України»)

станція	Висота, м	FRк	FRд	FR	FP	В	q	FLE
Передкарпатська височинна область								
Чернівці	242	205,2	-327,9	-122,7	-1630,3	-18	93	-1678,0
Вододільно-Верховинська область								
Селятин	744	302,7	-352,2	-49,5	-472,1	-18	93	-446,6

Таблиця № 2

Середні значення складових теплового балансу людини (Вт) у стані спокою у фізико-географічних областях Українських Карпат (в теплий період).

2. Липень 13 год. (за даними монографії «Клімат України»)

станція	Висота, м	FRк	FRд	FR	FP	В	q	FLE
Передкарпатська височинна область								
Чернівці	242	327,8	-91,3	236,5	-528,5	-12	93	-211,0
Вододільно-Верховинська область								
Селятин	744	321,8	-121,7	200,1	-420,4	-12	93	-139,3

Мінеральні лікувальні води Чернівецької області (фрагмент)

Тип води	Назва води, місцезнаходження джерела та його вид	Водоносний горизонт та його глибина	Загальна мінералізація води (грам/літр)	Дебіт джерела	Хімічний склад води	Сучасний стан використання	Хвороби при яких застосовується вода
1	2	3	4	5	6	7	8
ГІДРОКАРБОНАТНІ ВОДИ							
”Боржомі”	1. “Буковинська”, село Буденець, Сторожинецький р-н, артезіанські свердловини №1 і №2	Сарматські піски, 31,5 м	1,276	300 000 л/добу, (свердловини №1 і №2 разом)	Гідрокарбонатно-натрієва	Розлив у скляну та пластикову тару	Захворювання органів травлення, порушення обміну речовин, урологічні хвороби
	2. “Валя Кузьміна”, с. Валя Кузьміна, Глибоцький р-н, свердловина	- 115,8 м, вода виведена з глибини 26,5 м	1,288	320 000 л/добу	Гідрокарбонатно-натрієва	Розлив у скляну та пластикову тару, як сировина для інших підприємств	Хронічні гастрити зі збереженою та підвищеною секреторною функцією шлунка, неускладнену виразкову хворобу шлунка та дванадцятипалої кишки, хронічні коліти, хронічні захворювання печінки, жовчовивідних шляхів, хронічні панкреатити, захворювання обміну речовин

Лікувальні грязі Чернівецької області (фрагмент)

клас	№ з/п	Назва родовища	Місцезнаходження родовища	Хвороби при яких показане застосування
<i>Неорганічні грязі</i>	1	«Глибока»	смт Глибока, Чернівецької обл.	Лікування органів опорно-рухового апарату, нервової системи, гінекологічних, судинних, урологічних, шкіряних та ін. хвороб
	2	«Солончаки»	С. Каплівка, Хотинського району, Чернівецької обл., урочище «Кадуб»	

2) Релігійного сегмента туристсько-рекреаційної діяльності

Таблиця № 5

Основні сакральні об'єкти регіону дослідження (фрагмент)

№ п/п	Місце знаходження	Назва об'єкта	Час створення
м. Чернівці			
1	Чернівці, вул.Сагайдачного, 87-а	Церква Св. Миколая	1607 р.
2	Чернівці, вул.Новоуспенська, 2	Успенська церква на Каличанці, (дерев'яна)	1783 р.

3) Пізнавально-розважального сегмента туристсько-рекреаційної діяльності

Таблиця № 6

Об'єкти (пам'ятки культури та архітектури м. Чернівці), що занесені до Державний реєстру національного культурного надбання України (1999) (фрагмент)

№ п/п	Назва об'єкта	Дата (час створення)	Місце знаходження
1	Резиденція буковинських митрополитів (мур.)	1863-1882 рр.	вул.Коцюбинського, 2
2	Корпус митрополита (мур.)	1864-1876 рр.	вул.Коцюбинського, 2

Таблиця № 7

Археологічні пам'ятки території дослідження (фрагмент)

№ п/п	Місце знаходження	Назва об'єкту	Датування
1	М. Чернівці	Більше 30 археологічних пам'яток: • городища • кургани • поселення	4 – 3 тис. до н.е., 1 тис. до н.е., X – XU ст., XII – XIII ст. 1 тис. до н.е. У – XII ст. УІІІ – Хі ст. XII – XIII ст.
2	С. Підзахаричі, Путильський р-н	Печера Довбуша – місце перебування загону карпатських опришків-селян, що боролися проти феодално-кріпосницького гніту під проводом О. Довбуша.	30 –40-і роки ХУІІІ

Таблиця № 8

**Перелік історико-краєзнавчих музеїв та об'єктів історії Чернівецької області
(фрагмент)**

№ з/п	Назва музею	Адреса	Датування
1	Обласний краєзнавчий музей	М. Чернівці, вул. О.Кобилянської,28	
2	Глибоцький районний історичний музей	Смт. Глибока	
3	Музей історії села	с. Старий Вовчинець, Глибоцький район, прим. бувшої школи	Археологія, історія XIX-XX ст.
4	Музей історії села	с. Валява, Кіцманський р-н	Археологія, історія XIX-XX ст.
5	Історико-архітектурний музей-садиба Лук'яна Кобилиці	с. Сергії, Путильський р-н, хутір Красний Діл	Реконструкція хати
6	Пам'ятник учасникам Хотинського повстання 1919р	м. Хотин	Поставлений - 1977р
7	Кіцманський районний історичний музей	м. Кіцмань	
8	Музей історій села Підзахаричі	с.Підзахаричі, Вижницького району	
8	Зеленівський музей природи	с.Зеленів, Вижницького району	
9	Заставнівський районний краєзнавчий музей	м. Заставна	
11	Погорілівський історичний музей	с.Погорілівка, Заставнівського району	
12	Шубранецький музей історії села	с.Шубранець, Заставнівського району	

Таблиця № 9

Літературно-меморіальні музеї території дослідження(фрагмент)

№ з/п	Назва музею	Адреса	Датування
1	Музей Назарія Яремчика - заслуженого артиста України	М. Вижниця. Школа - інтернат	Сер. XX ст.
2	Літературно-меморіальний музей Міхая Емінеску	м. Чернівці,	
3	Чернівецький літературно-меморіальний музей Юрія Федьковича	м. Чернівці	
4	Меморіальний музей композитора та співака - Володимира Івасюка	М. Чернівці	
5	Садиба-музей сім'ї Кобилянських	С. Димка, Глибоцький р-н	1886 р
6	Музей-садиба Івана Миколайчука	С.Чорторія, Кіцманський р-н	Родинна хата
7	Музей-садиба Ю.Федьковича (філія обласного музею)	Смт. Путила	садиба

Літературно-мистецька спадщина регіону дослідження(фрагмент)

№ з\п	Місце знаходження	Назва об'єкту та основна характеристика	Примітки, дата створення
1	М. Чернівці	Чернівецький обласний художній музей: колекцію унікальних буковинських народних образів та ікон на склі другої половини XIX - початку XX ст., малярські роботи художників XVIII-XIX Буковини рідкісна колекція буковинських народних килимів XIX-XX ст., близько 3 тисяч буковинських та гуцульських писанок, кахлі О.Бахматюка та П. Кошака, твори різьбярів по дереву Василя та Миколи Шкрібляків, М. Катеринюка, В.Явдошняка, Я.Полатайка, Я. Пасічанського та інших.	1987
2	-"-	Будинок в якому жив художник Ю.Г.Пігуляк	1845 – 1919
3	-"-	Кафедральний зал музичного товариства	1876 – 1877
4	-"-	Будинок в якому жив письменник Ю.А.Федькович.	1885 – 1888
5	-"-	Будинок в якому жила художниця А.Я.Кохановська	1885 – 1927
6	-"-	Центральний цвинтар, могили Письменника та поета Ю.А.Федьковича Письменника та композитора С.І.Воробкевича Письменниці Є.І.Ярошинської Письменниці О.Ю.Кобилянської	1888р. 1903р. 1904р. 1942р.
7	-"-	Будинок університету де навчався письменник і поет І.Я.Франко та Л.Мартович	1890 –1891 1892-1895
8	-"-	Будинок учительської семінарії, де працював викладачем О.С.Маковей	1899-1910
9	-"-	Будинок в якому жив письменник О.С.Маковей	1899-1910
10	-"-	Будинок в якому жив письменник і композитор С.І.Воробкевич	1901-1903
11	-"-	Будинок в якому жили Композитор М.В.Лисенко Письменник І.Я.Франко	1904р. 1913р
12	-"-	Будинок в якому жив художник М.І.Івасюк	1907
13	-"-	Будинок в якому жила письменниця О.Ю.Кобилянська (нині літературно-меморіальний музей).	1928-1942
14	М.Вижниця	Музей прикладного мистецтва	
15	М. Вижниця	Будинок в якому жив письменник Ю.А.Федькович	1869 –1870
16	М. Вижниця	Народилися відомі польські художники Ю.Коссак Г. Чарториська Будинок в якому жили письменники: І.Я.Франко О.Ю.Кобилянська М.М.Коцюбинський Поетеса Л.Українка	1824 –1899р 1884р. 1900-і р. 1900-і р. 1901 р.

Основні народні гуляння та фестивалі на території дослідження
(фрагмент)

№ з/п	Назва свята, чи його вид	Час проведення	Місце проведення	Основний зміст
1.	“Свято Меланки”	14 січня	М. Вашківці	Своєрідний буковинський карнавал, в основу якого покладені релігійні мотиви Різдв’яних свят
2	“Від Різдва Христового до Йордану”	січень	М. Чернівці, Обласний музей народної архітектури та побуту	Свято фольклорних колективів краю – виконання колядок, щедрівок та ін. традиційних народних гулянь

4) Спортивно-оздоровчого, екологічного та екзотичного сегмента туристсько-рекреаційної діяльності

Річки регіону дослідження, придатні для використання у водному туризмі
(фрагмент)

№ з/п	Назва ріки	ділянка	Протяжність, км	Падіння русла, м	Час проходження, (год)
1.	Білий Черемош	с.Перкалаб – с. Нижній Яловець	7	88, (12,6 м/км)	2
2.	-//-	с.Нижній Яловець – гребля Марієн	9	77, (8,6 м/км)	2,5 – 3

Території придатні для дельтапланеризму та парапланеризму регіону дослідження
(фрагмент)

№ з/п	Назва території	Місце знаходження
1	Перевал Німчич	С. Виженка, Винницького району
2	Хребет Волотів	На північному заході від сіл Багна та Черешенька, Вижицького району
3	Г.г. Великий Стіжок, Кичера	Околиці с. Мигове, Вижицького району
4	Путильське низько гір'я	Територія від с. Конятин до с. Селянин і від с. Руська до с. Стебні
5	Хребет Яровиця з відрогами, та хребет Томнатикул	Крайня південно-західна частина Чернівецької області.
6	Г. Мегура	На південь від перевалу Шурдин, Вижицький район.
7	Грушівська меандра, Дністровського каньйону	С. Грушівці, Кельменецького району.

Таблиця 14.

Печери Чернівецької області (фрагмент)

№ з/п	Назва печери	Місце знаходження печери	Довжини (м)	Амплітуда (м)	Площа (м ²)
БУКОВИНСЬКИЙ КАРСТОВИЙ РАЙОН					
<i>Заставнівський карстовий підрайон</i>					
1.	Колодязьна	Кіцманський р-н, с.Киселів	21	0,8	30,5
2.	Кадубівська (Кумуски)	Заставнівський р-н, с. Кадубівці	270	8	450
3.	Чуньківська	Заставнівський р-н, с. Чуньків	11	3	7
4.	Руїна	Заставнівський р-н, с. Юрківці	32	3	48
5.	Піонерка	Заставнівський р-н, с. Погорилівка, урочище Довгий Яр	53з0	15	1050
6.	Довгий Яр-1	Заставнівський р-н, с. Погорилівка, урочище Довгий Яр	95	3	216
7.	Малече (Довгий Яр-2)	Заставнівський р-н, с. Погорилівка, урочище Довгий Яр	27	4	63,6
8.	Воронка	Заставнівський р-н, с. Погорилівка, долина р. Чорний Потік	20	4	30
9.	Козячі ніжки	Заставнівський р-н, с. Погорилівка, долина р. Чорний Потік	18,5	4	19,3

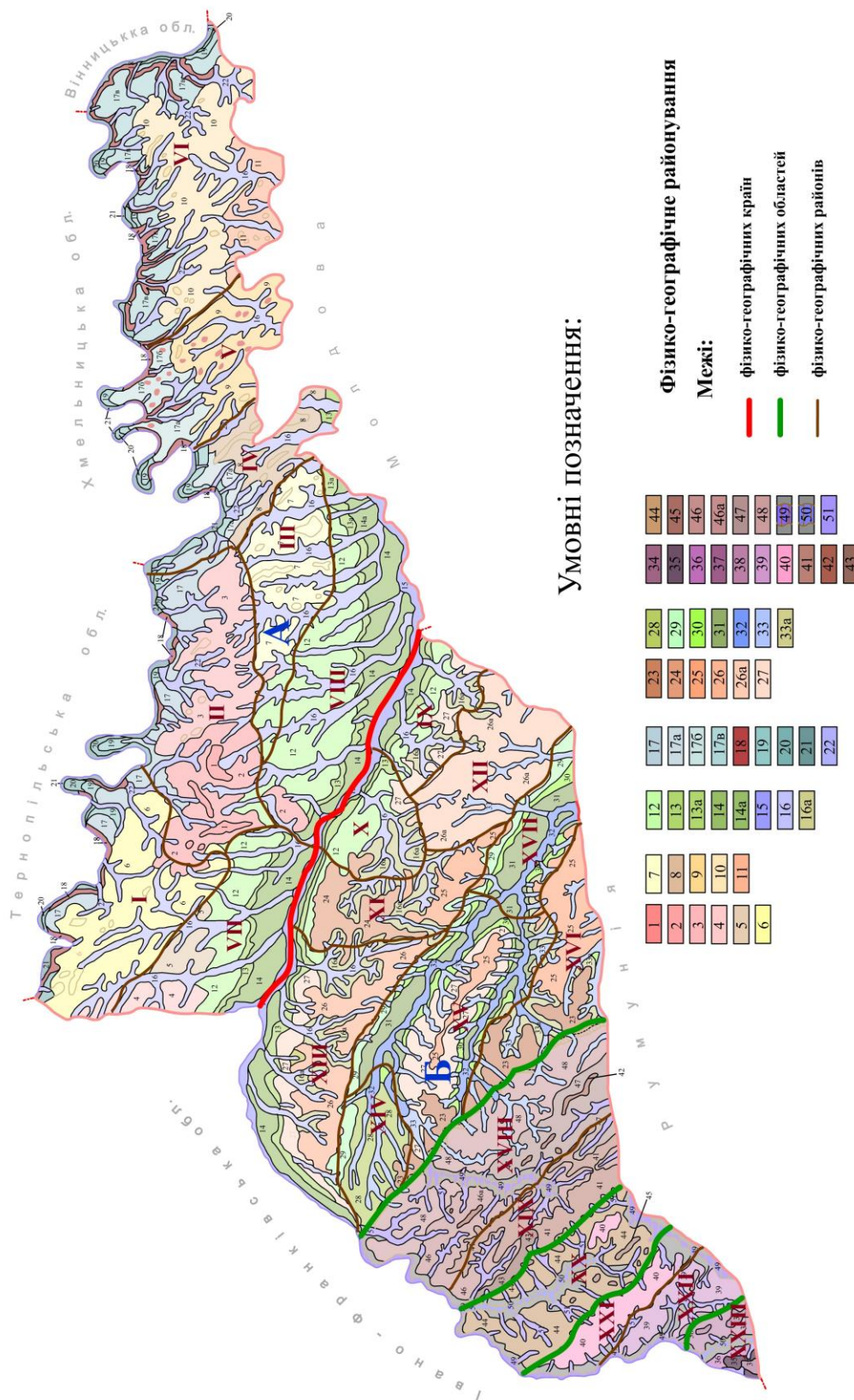
**Території та об'єкти природно-заповідного фонду регіону дослідження (фрагмент)
(за даними Чернівецького обласного комітету охорони природи, станом на 1.01.2003р)**

№	Назва	Площа /га/	Місце знаходження	Відповідальний за збереження	Коротка характеристика	Коли і ким створений
1	2	3	4	5	6	7
НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ						
1.	Вижницький	7928.4	Вижницький район Вижницьке лісництво Берегометське лісництво Колгосп «Промінь» Колгосп «Україна»	Адміністрація парку	Природний ландшафт Буковинських Карпат з унікальними історико- культурними комплексами, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне та оздоровче значення	Указ Президента України від 30.08.96 №810/95
РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТНІ ПАРКИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ						
1	Чернівецький	21504.2 3026	Сторожинецький район Сторожинецький держлісгосп Сторожинецьке лісництво кв.1-35	Сторожинецький держлісгосп	Унікальні природні лісові комплекси в межах тектонічно- денудаційної Буковинської височини з цінними геомор- фологічними утвореннями, мальовнича місцевість	Розпорядження облдержадміні- страції від 8.02.96 №87-р.

Берегометський
фізико-географічний район лісових низькогірних ландшафтів (зразок)

Місцевості	Низькогір'я коротких вузьких лінійно-втягнутих хребтів на осях антикліналей	Низькогір'я округлих останцевих масивів невеликих хребтів, глибоких сідловин з асиметричними схилами	Низькогір'я паралельно втягнутих хребтів із широкими плоско-хвилястими гребенями, похилими схилами останцевими масивами і циркоподібними улоговинами	Вузькі намисто-подібні долини поперечних рік з чергуванням ущелин і каньйонів	Всього об'єктів туризму та рекреації
Сегменти ТРД					
I. Курортно-лікувальний	<i>Мінеральні води, джерела № -</i>				
	-	-	-	35	1
	<i>Лікувальні грязі</i>				
	-	-	-	-	-
II. Комерційно-діловий	*	*	*	*	*
III. Релігійний	<i>Сакральні об'єкти №</i>				
	-	55	-	14	2
IV. Пізнавально-розважальний	<i>Археологічні пам'ятки, об'єкти № -</i>				
	-	-	-	2	1
	<i>Музеї, об'єкти №-</i>				
	1, 8	-	-	-	
	<i>Літературно-меморіальна спадщина, об'єкти № -</i>				
	14, 15, 16, 17, 37	-	-	-	5
-У. Екологічний	<i>Народні фестивалі та гуляння</i>				
	5	-	-	-	1
	<i>Заказники загальнодержавного (д) та місцевого значення (м), об'єкти №</i>				
	12(м), Вижницький НПП	6(д),	-	23(м)	4
	<i>Пам'ятки природи загальнодержавного (д) та місцевого значення (м), об'єкти №</i>				
65(м),99(м), 100(м),107(м) 110(м),		74(м),	94	7	
<i>Заповідні урочища, об'єкти №</i>					
35	25	24, 28,29	-	5	
VI. Спортивно-оздоровчий VII. Екзотичний	<i>Об'єкти спелеотуризму</i>				
	65, 66 ,67, 68	-	-	-	4
	<i>Об'єкти альпінізму (скелелазання)</i>				
	1, 2, 3, 4, 5	6, 7	-	-	7
	<i>Ділянки річок для водного туризму (сплаву на різних плавзасобах)</i>				
				14,15,16,28,29	
	<i>Території придатні для парашютного туризму, дельтапланеризму</i>				
	-	-	-	-	-
	<i>Території придатні для пішохідного туризму</i>				
	*	*	*	*	*
<i>Території придатні для масового оздоровчого туризму та рекреації</i>					
*	*	*	*	*	

Зірочкою (*) позначені місця реально можливих видів ТРД, при відповідній організації.

Мал. 4.1. Ландшафтна структура та фізико-географічне районування території дослідження

*Легенда до картосхеми

«Ландшафтна структура та фізико-географічне районування території дослідження»

<i>Фізико-географічні одиниці</i>	<i>Позначення на карті</i>	<i>Назва та зміст позначення</i>
країна	А	СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА РІВНИНА
область		Прут-Дністерська підвищена лісостепова рівнина
РАЙОНИ	I	Заставнівський фізико-географічний район карстових, степових ландшафтів.
	II	Хотинський фізико-географічний район широколистяно-лісових ландшафтів грядових височин.
	III	Долиняно-Балковецький фізико-географічний район лісостепових ландшафтів яружно-балочних рівнин.
	IV	Оселівський фізико-географічний район лісостепових ландшафтів хвилясто-долинної рівнини.
	V	Кельменецький фізико-географічний район степових ландшафтів товтрових рівнин.
	VI	Сокирянський фізико-географічний район лісостепових ландшафтів міжрічкових рівнин.
	VII	Кіцманський фізико-географічний район лісостепових ландшафтів терасованих рівнин.
	VIII	Новоселицький фізико-географічний район лісостепових ландшафтів терасованих рівнин.
країна	Б	УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ
область		Сіретська лісо-лукова передгірська височина.
РАЙОНИ	IX	Герцаївський фізико-географічний район лісостепових ландшафтів терасових рівнин.
	X	Дерелуйський фізико-географічний район лісостепових ландшафтів ерозійно-зсувних улоговин.
	XI	Чернівецький фізико-географічний район хвойно-широколистяних ландшафтів горбисто-грядової височини.
	XII	Таращанський фізико-географічний район котловинно-грядових лісолучний, вододільних ландшафтів.
	XIII	Брусницький фізико-географічний район лісостепових ландшафтів терасованих рівнин і широколистяно-лісових ландшафтів долинно-грядових височин.
	XIV	Багненський фізико-географічний район лучно-широколистяно-лісових ландшафтів давньо-альювіальної плоско-хвилястої рівнини.
	XV	Сіретський фізико-географічний район лучно-широколистяно-лісових ландшафтів долинно-терасових і грядово-горбистих височин.
	XVI	Красноільський фізико-географічний район хвойно-широколистяно-лісових ландшафтів грядово-горбистих височин і широколистяно-лісових річкових долин.
	XVII	Глибоцький фізико-географічний район лісостепових ландшафтів терасової рівнини.

Область		Скибові Карпати
РАЙОНИ	XVIII	Берегометський фізико-географічний район лісолучний ландшафтів.
	XIX	Шурдинський фізико-географічний район лісових низькогірних і середньогірних ландшафтів.
область		Верховинські низькогірні лісолучні Карпати.
РАЙОН	XX	Путильський фізико-географічний район лісо-лучних ландшафтів.
область		Полонинсько-Чорногірські субальпійсько-лісові Карпати.
РАЙОНИ	XXI	Максимецький фізико-географічний район лісових середньогірних ландшафтів.
	XXII	Яровицький фізико-географічний район субальпійсько-лісових середньогірних ландшафтів.
область		Мармароських (Рахівсько-Чивчинських) середньогірних субальпійських лісистих Карпат.
РАЙОН	XXIII	Чорнодільський район субальпійсько-лісових середньогірних і високогірних ландшафтів.
види місцевостей		ПРУТ-ДНІСТЕРСЬКА ЛІСОСТЕПОВА РІВНИНА
Структурно-ерозійні зсувні рівнини на різнорівневих тектоблоках.		
	1	Вузькі гряди (515 – 350 м), плосковерхі, крутосхиліві на пісковиках, глинах, вапняках нижнього сармату, з дерново-підзолистими ґрунтами під смереково-буковими і буково-дубово-грабовими лісами.
	2	Плоско-хвилясті височини (350 – 300 м), на пісковиках, глинах, вапняках нижнього сармату із світло-сірими опідзоленими ґрунтами під буково-дубово-грабовими лісами вторинними луками, частково розорані, та селами.
	3	Складнопрофільні східчасті, інтенсивно розчленовані схили височини на пісковиках, глинах, вапняках нижнього сармату з сірими і опідзоленими, різного ступеня змитості ґрунтами, під садами, луками, щільно заселені та з фрагментами буково-дубових лісів.
	4	Горбкуватато-хвилясті високі рівнини (347 – 270 м) на пісковиках верхнього тортону, з сірими і темно-сірими ґрунтами, розорані, з фрагментами остепованих лук, фрагментами грабових лісів та селами.
	5	Горбкуватато-хвилясті сильно розчленовані, зсувні високі рівнини на неогенових глинах з темно-сірими ґрунтами та чорноземами опідзоленими, розорані, з фрагментами остепованих лук, грабових лісів та селами.
	6	Улоговинно-западенні закарстовані рівнини складені гіпсоангідритами, глинами, вапняками та пісковиками верхнього тортону з чорноземами типовими, опідзоленими, карбонатними і темно-сірими опідзоленими ґрунтами, розорані, густо заселені та з фрагментами суходільних лук.

7	Грядово горбкуваті рівнини, сильно розчленовані, зсувні на глинах і пісковиках нижнього сармату із темно-сірими опідзоленими ґрунтами, розорані, з фрагментами дубово-грабових лісів та з селами.
8	Знижені, плоско-хвилясті рівнини (270 – 230 м), опущених тектоблоків на глинах, пісковиках, алевролітах, вапняках верхнього тортону з чорноземами опідзоленими, розорані, з фрагментами дубових лісів та з селами і садами.
9	Грядво-горбисті рівнини з товтровими останцями на пісковиках, аргілітах, алевролітах, вапняках та глинах неогену з чорноземами опідзоленими, розорані, з фрагментами остепованих луків та дубово-грабових лісів, із селами.
10	Порско-хвилясті лесові рівнини на лесоподібних глинах, вапняках нижнього сармату з сірими і темно-сірими ґрунтами, чорноземами опідзоленими, розорані з фрагментами остепованих лук, дубово-грабових лісів та селами.
11	Рівнини долинно-увалисті, на пісковиках, глинах, вапняках з сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами, розорані з фрагментами дубово-грабових лісів, остепованих лук, селами та садами.
Структурно-флювіальна акумулятивно денудаційна ящикоподібна долина р. Прут.	
12	Надвисокі пізньоплейстоценові (IX – 220 – 200 м, УІІІ – 190 – 180 м, УІІ – 160 – 150 м) і високі ранньоплейстоценові (УІ – 130 – 120 м, У – 100 – 80 м) тераси, слабо нахилені, розчленовані, горбкуваті-хвилясті, врізані у лесоподібні суглинки, складені глинами, пісковиками, вапняками тортону і сармату, з сірими і темно-сірими ґрунтами, розорані, з фрагментами лук та селами.
13	Середні середньоплейстоценові (ІУ – 60 – 50 м, ІІІ – 25 – 20 м) тераси складені глинами, пісковиками, вапняками верхнього тортону і нижнього сармату, з сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами розорані з фрагментами лук та селами.
13а	Середні середньоплейстоценові (ІУ – 60 – 50 м, ІІІ – 25 – 20 м) тераси складені глинами, пісковиками, вапняками верхнього тортону і нижнього сармату, з сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами розорані з фрагментами лук та селами, закарстовані.
14	Низькі пізньоплейстоценові (ІІ – 15 – 12 м, І – 10 – 8 м) тераси, складені суглинками та гравійно галечниковим алювієм на глинах та пісковиках з сірими та темно-сірими ґрунтами, розорані, густозаселені, з фрагментами лук та чагарників.

	14а	Низькі пізньоплейстоценові (II – 15 – 12 м, I – 10 – 8 м) тераси, складені суглинками та гравійно-галечниковим алювієм на глинах та пісковиках з сірими та темно-сірими ґрунтами, розорані, густозаселені, з фрагментами лук та чагарників, закарстовані.
	15	Заплави голоценові (висока – 7 – 6 м, низька – 4 – 0,5 м), складені гравійно-галечниковим алювієм на глинах та пісковиках слабо дреновані з лучними та лучно-болотними ґрунтами під гідрофільними луками, чагарниками із старицями, частково розорані.
	16	Долини приток р. Прут та балок закладених у лесоподібних суглинках та глинах, пісковиках та вапняках тортону і сармату, з ерозійно-зсувними схилами, із сірими та світло-сірими, різного ступеня змитості, ґрунтами, частково розорані, під луками, селами та садами.
	16а	Днища долин приток р. Прут та балок закладених у лесоподібних суглинках та глинах, пісковиках та вапняках тортону і сармату, з ерозійно-зсувними схилами, із сірими та світло-сірими сильно змитими ґрунтами, частково розорані, під луками, селами та садами.
Структурно-флювіальна акумулятивно денудаційна каньйоноподібна долина р. Дністер.		
	17	Надвисокі пізньопліоценові (IX – 220 – 200 м, VІІІ – 190 – 180 м, VІІ – 160 – 140 м) та високі ранньоплейстоценові (VІ – 130 – 120 м, V – 110 – 90 м) тераси, пологонахилені, складені різновіковим гравійно-галечниково-суглинистим алювієм на пісковиках, глинах, вапняках, гіпсах тортону і сармату місцями закарстовані, з чорноземами опідзоленими та темно-сірими і сірими ґрунтами, розорані, під селами, садами та з фрагментами суходільних лук і буково-дубово-грабових лісів.
	17а	Надвисокі пізньопліоценові (IX – 220 – 200 м, VІІІ – 190 – 180 м, VІІ – 160 – 140 м) та високі ранньоплейстоценові (VІ – 130 – 120 м, V – 110 – 90 м) тераси, пологонахилені, складені різновіковим гравійно-галечниково-суглинистим алювієм на пісковиках, глинах, вапняках, гіпсах тортону і сармату, з чорноземами опідзоленими та темно-сірими і сірими ґрунтами, розорані, під селами, садами та з фрагментами суходільних лук і дубово-грабових лісів на опущених тектоблоках
	17б	Надвисокі пізньопліоценові (IX – 220 – 200 м, VІІІ – 190 – 180 м, VІІ – 160 – 140 м) та високі ранньоплейстоценові (VІ – 130 – 120 м, V – 110 – 90 м) тераси, увалисто-товтрові на органогенних та хемогенних вапняках, мергелях, глинах нижнього сармату, складені різновіковим гравійно-галечниково-суглинистим алювієм, з чорноземами типовими, опідзоленими, карбонатними, розорані, під селами, садами, суходільними луками та фрагментами дубово-грабових лісів.

	17в	Надвисокі пізньопліоценові (IX – 220 – 200 м, VIII – 190 – 180 м, VII – 160 – 140 м) та високі ранньоплейстоценові (VI – 130 – 120 м, V – 110 – 90 м) тераси, на опущених тектоблоках і пліоцен-плейстоценових долинах стоку пологонахилені, складені різновіковим гравійно-галечниково-суглинистим алювієм на пісковиках, глинах, вапняках, тортону і сармату, з чорноземами опідзоленими та темно-сірими і сірими ґрунтами, розорані, під селами, садами та з фрагментами суходільних лук і дубово-грабових-букових лісів.
	18	Борти-схили каньйону, складнопрофільні, інтенсивно розчленовані долинами, балками, ярами, із скельними виходами різновікових порід, обвальні-осипні, зсувні з сірими та темно-сірими ґрунтами під дубовими лісами та остепованими луками, зрідка під селами.
	19	Середні середньоплейстоценові внутріканьйонні тераси (IV – 70 – 60 м, III – 50 – 40 м), складені гравійно-галечниковим суглинистим алювієм на глинах, аргілітах, алевролітах, пісковиках, вапняках різного віку з темно-сірими опідзоленими ґрунтами, розорані, під фрагментами лук, із розрідженими населеними пунктами.
	20	Низькі пізньоплейстоценові внутріканьйонні тераси (II – 30 – 20 м, 15 – 10 м), складені суглинисто-гравійно-галечниковим алювієм на вапняках, аргілітах, алевролітах різного віку з лучно-чорноземними і темно-сірими опідзоленими ґрунтами, під фрагментами лук, розорані, із селами.
	21	Заплави голоценові (висока – з 7 – 5 м, низька – 4 – 0,5 м), складені суглинисто-гравійно-галечниковим алювієм з лучними і лучно-чорноземними ґрунтами під мезофільними луками, чагарниками, розорані.
	22	Долини бокових приток та великих балок, короткі, глибоко врізані, каньйоноподібні в нижній частині, з слаборозвинутими дерново-щербистими та світло-сірими сильно змитими ґрунтами під суходільними луками, чагарниками та дубово-грабовими лісами, місцями під селами.
види місцевостей		ПЕРЕДКАРПАТСЬКИЙ КРАЙОВИЙ ПРОГИН
Передгір'я зовнішньої зони Передкарпатського крайового прогину		
	23	Грядогір'я (640 – 560 м) на пісковиках і глинах верхнього тортону і нижнього сармату, з буровато-підзолистими ґрунтами, під смереково-буковими лісами і вторинними луками.
	24	Височини поперечного Буковинського підняття (560 – 480 м) на пісковиках і глинах верхнього тортону, грядово-горбисті, з буровато-підзолистими ґрунтами, під смереково-буковими та дубово-буковими лісами, вторинними луками.
	25	Височини (500 – 450 м) на глинах, алевролітах, пісковиках нижнього сармату, плоско-горбисті, з буроватими та буровато-підзолистими ґрунтами, під ялиново-смереково-буковими лісами, вторинними луками.

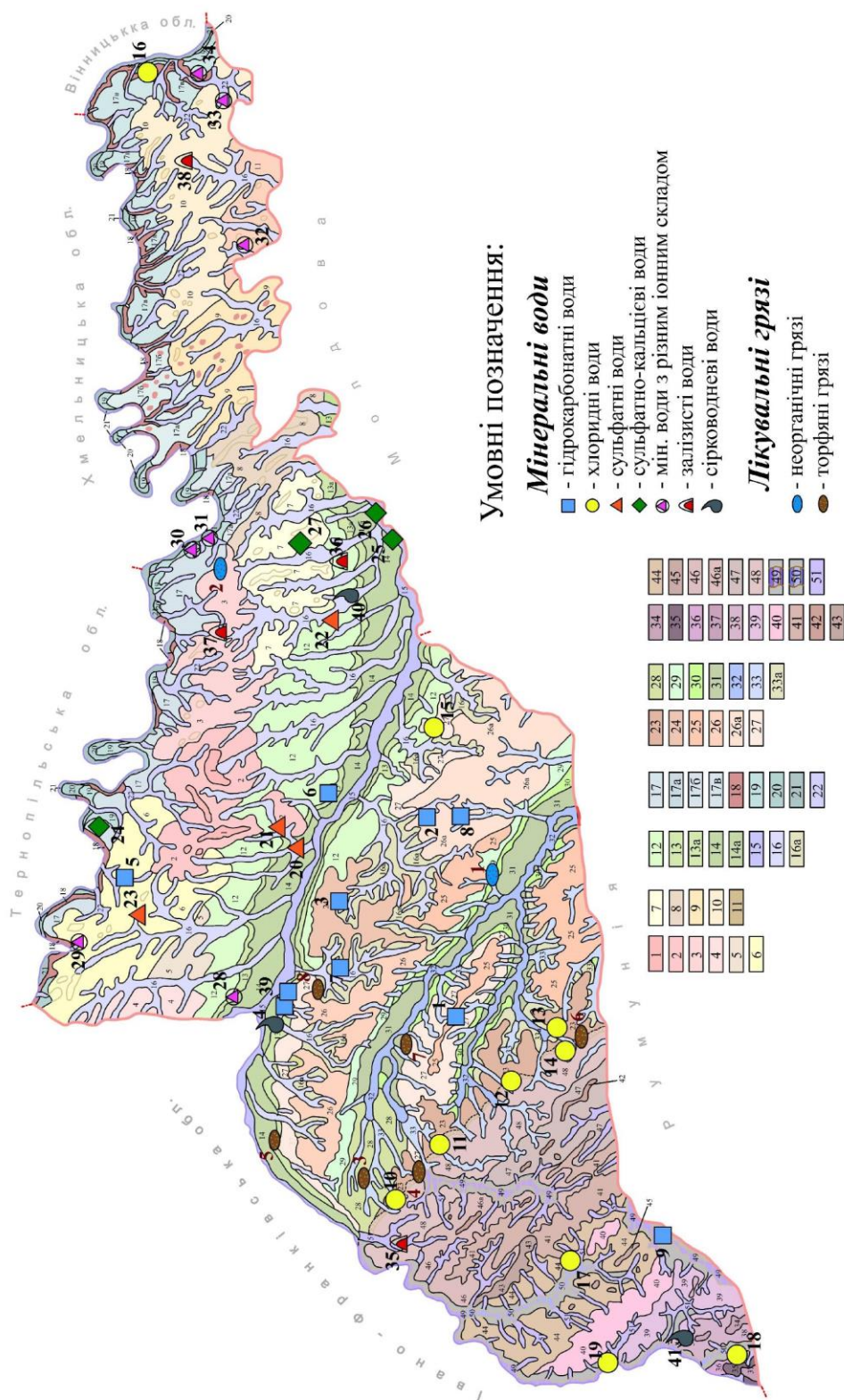
	26	Високі (455 – 410 м) плоско-хвилясті рівнини, слабо здреновані на бурих важких суглинках, валунно-галечниковому алювії, піщано-глинистих породах верхнього тортону, із смереково-буковими та буковими лісами на дерново-підзолистих сильноглейових ґрунтах, із гідрофільним луками, болотами, на осушених ділянках – під ріллею, з окремими останцями присхилових терас.
	26а	Високі (455 – 410 м) плоско-хвилясті рівнини, слабо здреновані на бурих важких суглинках, валунно-галечниковому алювії, піщано-глинистих породах верхнього тортону, із світло-сірими та сірими ґрунтами, розорні заселені та з фрагментами букових і буково-дубових лісів
	27	Спадисті схили вододілів, складені лесовидними суглинками та глинами інтенсивно розчленовані, зсувні, із дерново-підзолистими ґрунтами, під буково-ялиновими лісами, пасовищами, частково розорані та заселені.
	28	Плоско-хвиляста Багненська рівнина з дерново-підзолистими оглеєними ґрунтами під вторинними луками, буковими лісами пасовищами хуторами, ріллею з осушувальними каналами.
	29	Високі ранньоплейстоценові тераси (VI – 110 – 90 м, V – 80 – 70 м), покриті важкими суглинками, з дерново-підзолистими ґрунтами, під вологими луками, буковими і смереково-буковими лісами, розорані та заселені.
	30	Вузькі смуги середніх середньоплейстоценових терас (IV – 35 – 30 м, III – 25 – 20 м), інтенсивно розчленованих, зсувних з світло-сірими та сірими ґрунтами, розорані, з фрагментами лісів, заселені.
	31	Низькі пізньоплейстоценові тераси (II – 13 – 10 м, I – 5 – 4 м), з дерново-підзолистими лучними ґрунтами під луками, буково-грабовими, дубово-грабовими лісами, розорані, щільно заселені.
	32	Заплави великих поздовжніх рік, складені гравійно-галечниковим алювієм, на моласах неогену, з лучними та лучно-болотними ґрунтами, під лучною та кущовою рослинністю.
	33	Днища долин бокових приток та балок, складених гравійно-галечниковим супіщаним та суглинистим алювієм із слаборозвинутими дерновими та лучними ґрунтами, під луками і чагарниками, ділянками ялиново-букових та дубово-грабових лісів.
види місцевостей		БУКОВИНСЬКІ КАРПАТИ

Високогір'я		
	34	Високогір'я скульптурно-структурних піднятих масивів, Суховерської тектозони, складених нормальним флішем крейди, на щільних пісковиках, з холодним помірно-вологим кліматом, з субальпійськими луками, криволіссям і білоусниками, на гірсько-лучних і гірсько-підзолистих ґрунтах (хребти Яловиця, Семенчук, 1574 – 1500 м).
Середньогір'я		
	35	Середньогір'я на метаморфічних і вулканогенно-тектогенних гіпсоносних породах, карстово-ерозійні з вузькими зубчастими куполоподібними гребенями і стрімчаками, ділянками субальпіки і ялиновими лісами (хребти Чорний Діл, Жупани, до 1484 м).
	36	Середньогір'я (до 1400 м) дрібних хребтів, відрогів, карстово-ерозійних кліперів на осадових і метаморфічних породах тріасу і юри (вапняках, пісковиках, конгломератах) з ялиновими лісами на залишково-карбонатних ґрунтах.
	37	Середньогір'я (до 1400 м) виположених спадисто-схилових масивів і скельних останців на конгломератах нижньої крейди з біловусниками і ареалами ялинових лісів.
	38	Середньогір'я (1500 – 1200 м) асиметричних інтенсивно розчленованих макросхилів Яровицького хребта і масиву Семенчук, на масивних пісковиках, глинах, вапняках з довгим східчасто-спадистим південно-західним схилом, з ялиновими лісами і ділянками вторинних лук.
	39	Середньогір'я (1100 – 1330 м) на тонко-ритмічному піщано-глинистому фліші дрібних хребтів різної орієнтації із широкими гребенями вершин і сідловин з асиметричними схилами, з темно-бурими лісовими, сильно-кислими ґрунтами, під ялиновими лісами і луками.
	40	Середньогір'я (1100 – 1428 м, г. Лосова) лінійно-витягнутих хребтів на товсто-ритмічних пісковиках, із широкими хвилястими гребенями і асиметричними інтенсивно розчленованими макросхилами: довгим східчасто-спадистим південно-західним і крутим північно-східним, з темно-бурими лісовими, сильно-кислими ґрунтами під ялиновими лісами і невеликими ділянками лук.
	41	Середньогір'я (1100 – 1374 м), лінійно-витягнутих моноклінальних вузьких хребтів (Ракова, Чіохелька, Чимирна, Томнатик) на осях антикланалей, з плоскими гребенями, на щільних товсто-ритмічних пісковиках із лучно-ліською рослинністю, асиметричними макросхилами, відносно слабо розчленовані. Південно-західні макросхили східчасто-спадисті з ліско-лучною рослинністю, подекуди заселені. Північно-східні – круті, з ялиновими лісами у верхньому ярусі, що змінюються на буково-смереково-ялинові в нижньому ярусі.

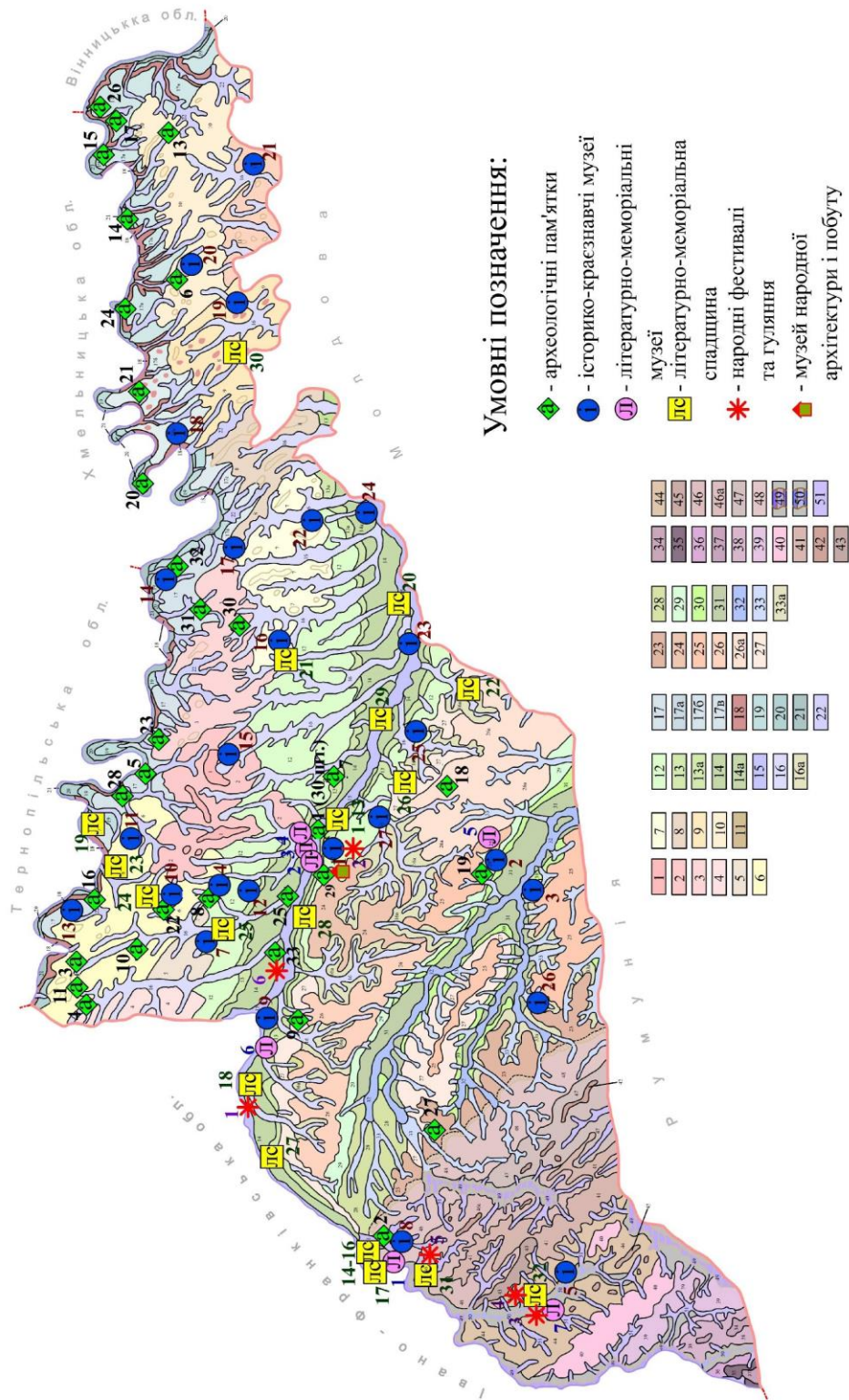
	42	Середньогір'я (1100 – 1377 м), вододільних багато-лопатевих хребтів і масивів (г. Осередок – 1365м, г. Мегура – 1313 м, г. Садеу – 1377 м) найбільш піднятих антикліналіїв на масивних пісковиках із широкими багато-вершинними гребенями і асиметричними інтенсивно розчленованими макросхилами: східчасто-спадистими південно-західними і крутими північно-східними з крупно-бриловими розсипами і осипами, з ялиновими лісами у верхньому ярусі і буково-смерековими - в нижньому.
	43	Середньогір'я (1000 – 1240 м, г. Бочків та ін.) осьового звивистого хребта із широким грядово-хвилястим гребенем, лісо-лучною рослинністю, рідко заселений. Невеликі масиви на інтенсивно дислокованих товсто-ритмічних пісковиках, вапняках, аргілітах із асиметричними розчленованими макросхилами: східчасто-спадистими південно-західними з луками, рідко заселені, з ділянками ялинових та буково-смерекових лісів і спадисто-крутими північно-східними з буковими і буково-смерековими лісами, луками, осипами.
Низькогір'я структурно-скульптурних опущених синклінальних тектозон		
	44	Низькогір'я (700 – 900 м) горбисто-увалисті, невеликі, по-різному орієнтовані хребти і відроги, ерозійні улоговини з різнотравними луками на дерново-буроземних ґрунтах, ареалами ялинових лісів.
	45	Низькогір'я (1000 – 1229 м) високих лінійно-витагнутих коротких, плоско-вершинних, спадисто-схилових хребтів, на осях антикліналей з лучною рослинністю. (Смакова, Гробище, Рижа, Рипень, Плоска).
	46	Низькогір'я Причеремоські (700 – 913 м) коротких вузьких лінійно-витагнутих хребтів на осях антикліналей із асиметричними (південно-західними крутими, і північно-східними східчасто-спадистими) плоско-хвилястими гребенями, з бурими лісовими гірськими ґрунтами під буково-ялиново-смерековими лісами та луками, рідко заселені.
	46а	Низькогір'я Присіретські (800 – 1010 м, г. Магура) округлих останцевих масивів, невеликих хребтів, глибоких сідловин-улоговин з асиметричними схилами – короткими крутими південно-західними і північно-східними схилами з бурими гірськими лісовими ґрунтами під ялиновими лісами.
	47	Низькогір'я Малосіретсько-Сучавські (700 – 1139 м г. Петроушка) паралельно витагнутих хребтів із широкими плоско-хвилястими гребенями і похилими схилами, останцевими масивами і циркоподібними улоговинами з бурими гірськими лісовими ґрунтами під ялиново-буковими лісами.

	48	Низькогір'я Берегових Карпат (600 – 857 м, г. Великий Стіжок та ін.) лінійно-витягнутих хребтів на вісях крайових антикліналей, складених щільними пісковиками і конгломератами верхнього палеогену, з вузькими плоско-горбистими гребенями, короткими спадисто-крутими південно-західними і довгими похило-спадистими північно-східними схилами, місцями невеликих останцевих округлих стогоподібних масивів і вапнякових скель (сmt. Красноільськ) з бурими гірськими лісовими ґрунтами під ялино-ялицевими та смереково-буковими лісами.
Структурно-флювіальні акумулятивно-денудаційні долини і улоговини		
	49	Вузькі, намисто-подібні долини поперечних рік з чергуванням ущелин, каньйонів улоговин, з вузькими днищами, крутими терасованими обвальнo-ерозійно-зсувними бортами, з виходами корінних порід, з бурими лісовими ґрунтами під ялиново-смерековими і ялиново-смереково-буковими лісами.
	50	Долини великих поздовжніх рік, закладених у синкліналях і текторозломах, у зонах тонко-ритмічного піщано-глинистого флішу з активною глибинною ерозією русел, врізаною заплавою надзаплавними низькими і середніми терасами, асиметричними бортами (лівим – східчасто-спадисто-крутим із скельними виходами порід і правим – східчасто-виположеним), з бурими гірськими лісовими ґрунтами на бортах під ялиновими лісами та алювіально-дерновими ґрунтами на днищах під луками і чагарниками.
	51	Долини глибоко врізаних бокових приток поздовжніх рік з плоским днищем та спадистими бортами з бурими гірськими лісовими ґрунтами під розрідженою лісовою та лучною рослинністю частково заселені.

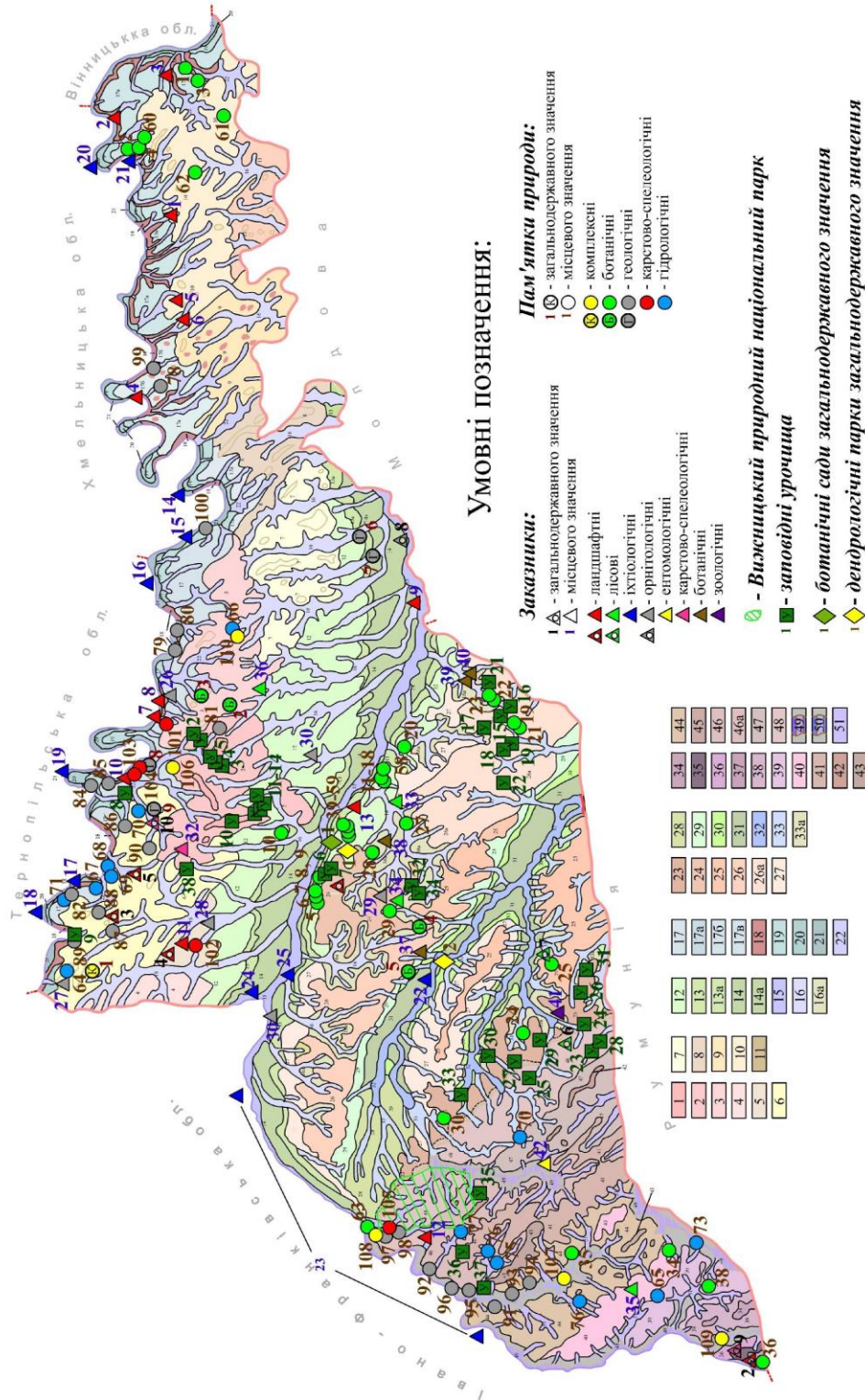
*Легенда до картосхеми розроблена на основі статті: Л.І. Воропай, М.М. Куниця «Генетико-морфологічна структура просторової організації ландшафтів (на прикладі Чернівецької області)», а також фондoвих матеріалів кафедри фізичної географії та раціонального природокористування географічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича (зокрема за матеріалами Дутчака М.В., Чернеги П. І., Біксея П. М., Проскурняка М.М. та ін.), з уточненнями та доповненнями автора посібника на основі власних польових досліджень.

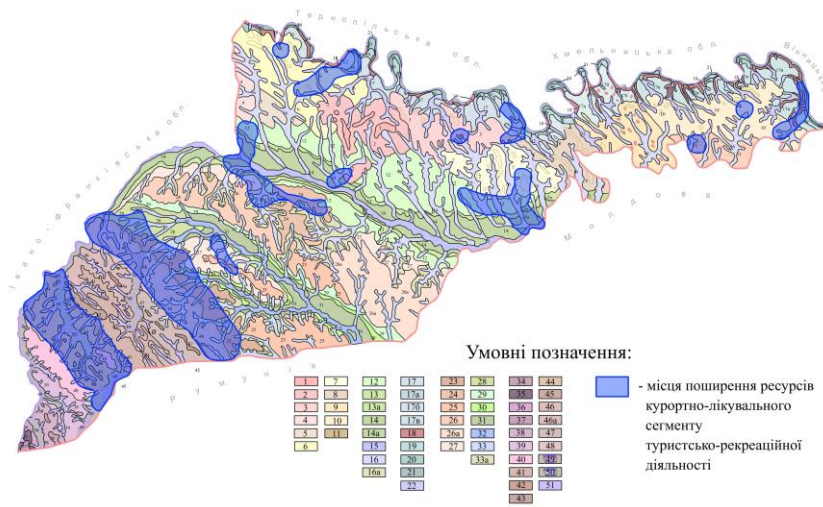
Приуроченість ресурсів курортно-лікувального сегменту туристсько-рекреаційної діяльності до ландшафтних комплексів регіону дослідження

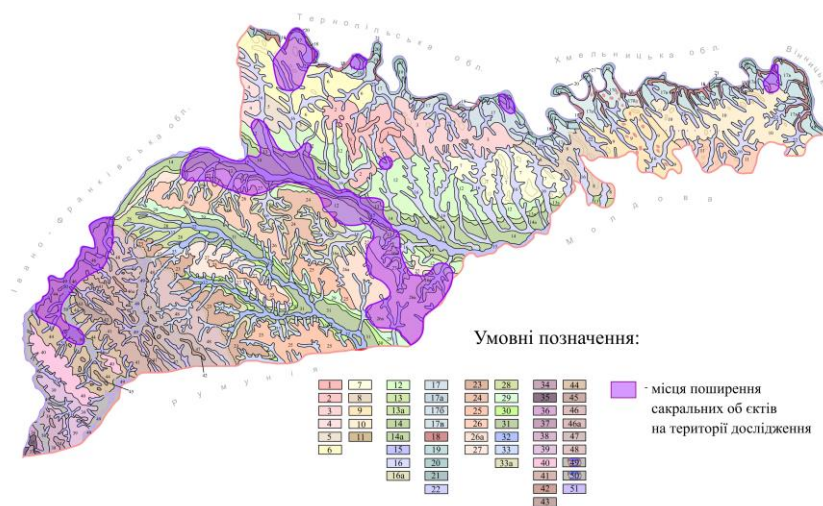
Приуроченість ресурсів пізнавально-розважального сегменту туристсько-рекреаційної діяльності до ландшафтних комплексів регіону дослідження

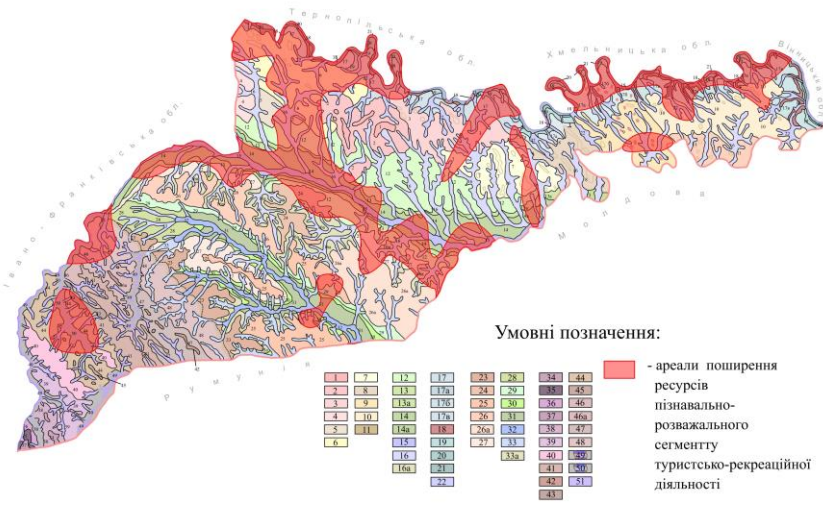
Приуроченість ресурсів екологічного сегменту туристсько-рекреаційної діяльності до ландшафтних комплексів регіону дослідження

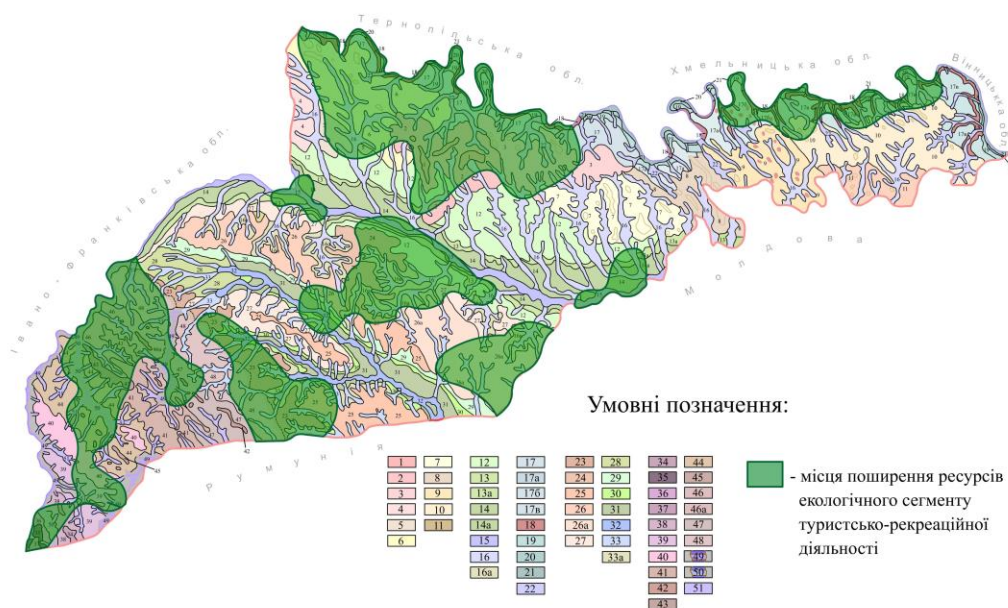
Ареали поширення ресурсів курортно-лікувального сегменту туристсько-рекреаційної діяльності

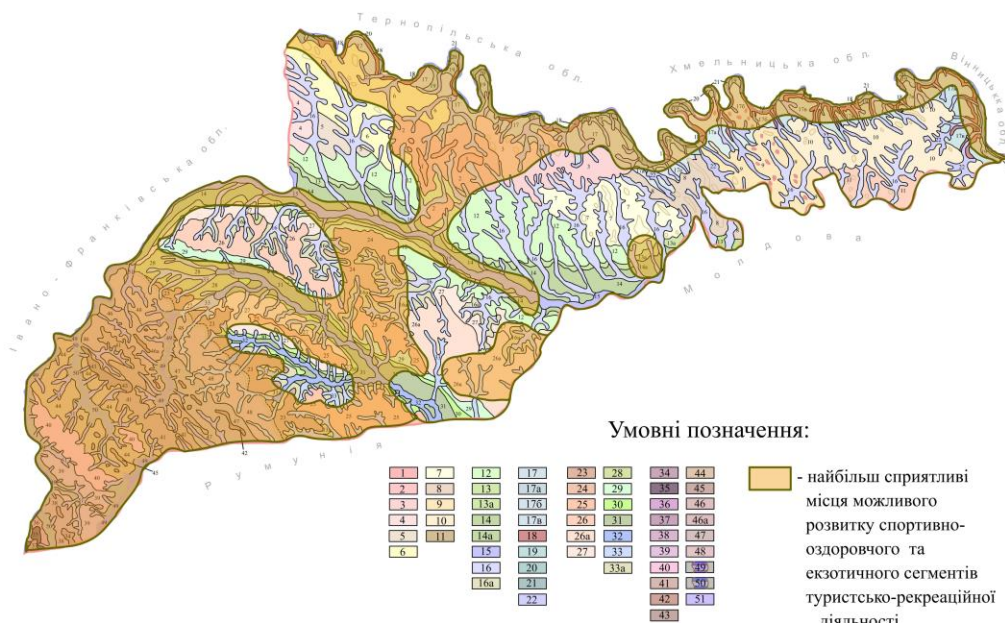
Ареали поширення об'єктів релігійного сегменту туристсько-рекреаційної діяльності

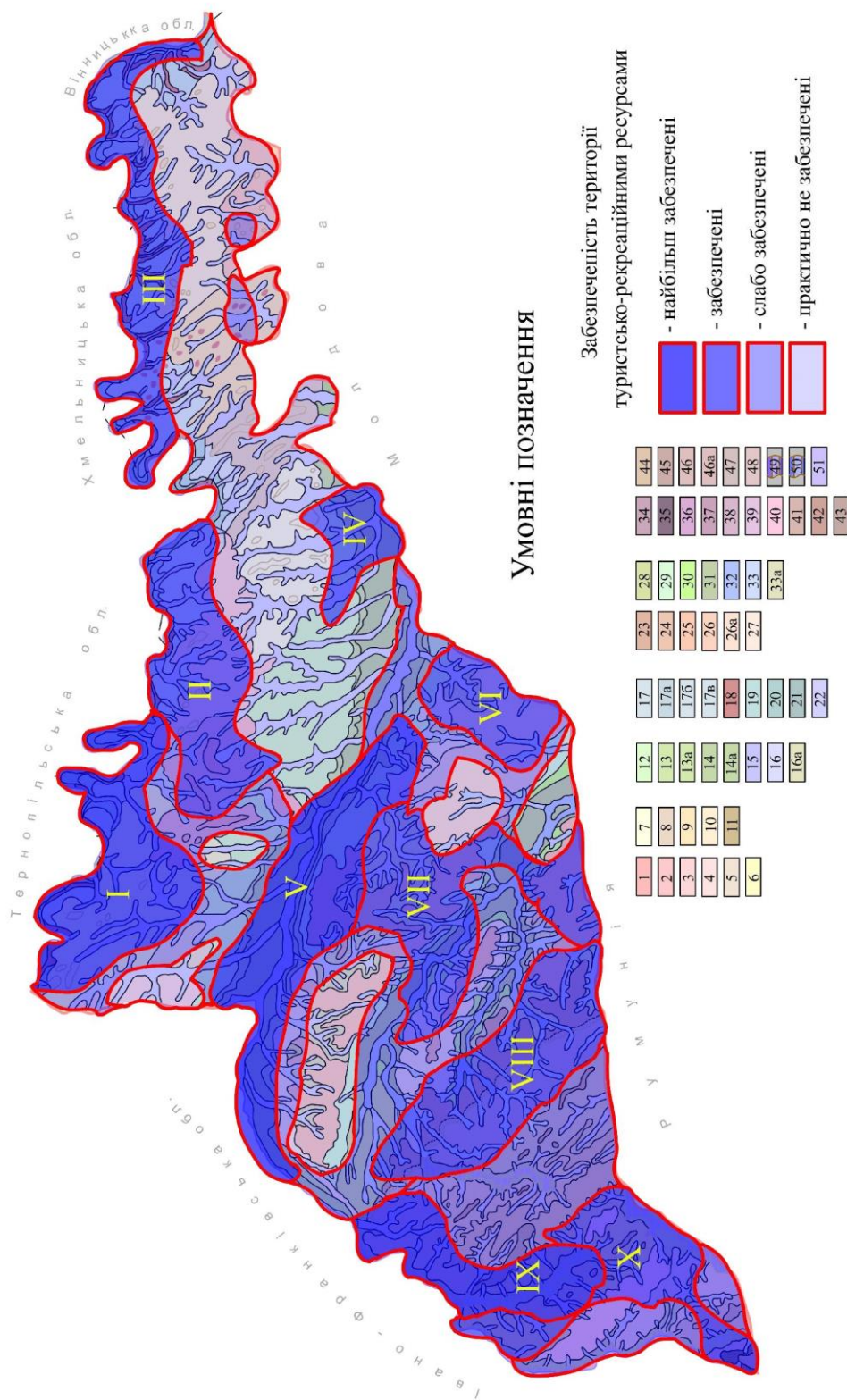
Ареали поширення ресурсів пізнавально-розважального сегменту туристсько-рекреаційної діяльності.

Ареали поширення ресурсів екологічного сегменту туристсько-рекреаційної діяльності

Ареали поширення ресурсної основи розвитку спортивно-оздоровчого та екзотичного сегменту туристсько-рекреаційної діяльності

Інтенсивність забезпечення території дослідження туристсько-рекреаційними ресурсами та ареали можливого розвитку і спеціалізації туристсько-рекреаційної діяльності відповідно до набору ГРР

